

Urszula Kluczyńska

Anna M. Kłonkowska

Socjologia męskości

Teorie w badaniach

Socjologia męskości

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
Łódzkiego

Urszula Kluczyńska

Anna M. Kłonkowska

Socjologia męskości

Teorie w badaniach

**WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2024

Urszula Kluczyńska (ORCID: 0000-0002-5139-6813)
– Collegium Da Vinci, Katedra Mediów Kreatywnych
61-719 Poznań, ul. gen. Tadeusza Kutrzeby 10

Anna M. Kłonkowska (ORCID: 0000-0001-5065-4975)
– Uniwersytet Gdański, Wydział Nauk Społecznych, Instytut Socjologii
80-309 Gdańsk, ul. Jana Bażyńskiego 4

RECENZENCI

Krzysztof Arcimowicz
Monika Frąckowiak-Sochańska

REDAKTOR INICJUJĄCA

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Zofia Ulańska

SKŁAD I ŁAMANIE

Editio

KOREKTA TECHNICZNA

Elżbieta Pich

PROJEKT OKŁADKI

Weronika Szychowska

Na okładce wykorzystano ilustrację
Paul Klee, *Destruction and Hope* (Zerstörung und Hoffnung), 1916

© Copyright by Authors, Łódź 2024

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2024

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Publikacja finansowana ze środków Collegium Da Vinci
i Instytutu Socjologii Uniwersytetu Gdańskiego

<https://doi.org/10.18778/8331-393-1>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.11280.23.0.K

Ark. wyd. 11,2; ark. druk. 9,5

ISBN 978-83-8331-393-1
e-ISBN 978-83-8331-394-8

Spis treści

Wstęp (<i>Urszula Kluczyńska, Anna M. Kłonkowska</i>)	9
--	---

Urszula Kluczyńska

Początki i rozwój socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskością	13
Początki socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskością na świecie	13
Kłopotliwa terminologia	15
Początki socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce	16
Rozwój socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce – obszary badawcze	17
Perspektywy i teorie wykorzystywane w polskich socjologicznych studiach nad mężczyznami i męskością	22
Refleksja nad rozwojem społecznych studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce	23
Bibliografia	24

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości hegemonicznej	33
Geneza rozwoju teorii męskości hegemonicznej	33
Główne założenia leżące u podłoża teorii męskości hegemonicznej	34
Męskość hegemoniczna, męskości marginalizowane, podporządkowane i kobiecości	36
Krytyka teorii męskości hegemonicznej	40
Przeformułowanie teorii męskości hegemonicznej (2005)	43
Powszechność wykorzystania teorii męskości hegemonicznej/ych w badaniach	45
Bibliografia	46

Anna M. Kłonkowska

Męskości toksyczne	49
Indywidualne i społeczne koszty męskości	49
Feminizm jako szansa dla mężczyzn	50
Męskości toksyczne – pochodzenie i funkcjonowanie terminu	51
Męskości toksyczne w manosferze	52
Męskości toksyczne jako przedmiot badań	54
„Męskość toksyczna” vs. „zdrowa męskość”	55
Pułapki konformistycznego realizowania tradycyjnych wzorców kulturowych	56
Bibliografia	57

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości hybrydowych	61
Krytyka męskości hegemonicznej i hybrydyzacja	61
Męskości hybrydowe – Tristan Bridges i C. J. Pascoe	63
Dyskursywne dystansowanie	64
Strategiczne zapożyczanie	67
Wzmacnianie granic	69
Męskości hybrydowe a męskości dominujące i podporządkowane	71
Dwa oblicza zmiany	73
Bibliografia	74

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości inkluzywnej	77
Punkt wyjścia i założenia teorii męskości inkluzywnej	77
Badania wykorzystujące teorię męskości inkluzywnej	83
Teoria męskości inkluzywnej i sport	83
Medialne prezentacje i teoria męskości inkluzywnej	86
Przyjaźń	87
Wyjście poza grupę białych mężczyzn z klasy średniej	88
Krytyka teorii męskości inkluzywnej i doprecyzowanie założeń	89
Bibliografia	92

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości opiekuńczych	97
Definiowanie męskości opiekuńczych (<i>caring masculinities</i>)	98
Męskości opiekuńcze w badaniach	101
Ojcostwo jako obszar realizacji męskości opiekuńczych	102
Mężczyźni – opiekunowie przewlekłe chorych bliskich	107
Męskości opiekuńcze w zawodach opiekuńczych	110
Krytyka konceptu męskości opiekuńczych	116
Wymiary opieki, wymiary męskości	118
Bibliografia	119

Anna M. Kłonkowska

Męskości kobiece	131
Męskości kobiece jako męskość bez mężczyzn	131
Casus chłopczycy	132
Męskie kobiety, kobiece męskości	132
Krytyka koncepcji męskości kobiecych	134
<i>Burrnesha, bacha posh</i> – męskości kobiece w tradycyjnych społecznościach	135
Znaczenie koncepcji męskości kobiecych	137
Bibliografia	137

Urszula Kluczyńska

Teoria „otwartych” i „zamkniętych” męskości	139
Główne założenia teorii	139
Dialogowość i ucieczka przed reifikacją	141
Potencjał teorii i przykłady badań	144
Bibliografia	145

Zakończenie (<i>Urszula Kluczyńska, Anna M. Kłonkowska</i>)	147
--	-----

Nota edytorska	151
-----------------------	-----

Urszula Kluczyńska
Anna M. Kłonkowska

Wstęp

Studia nad mężczyznami i męskosciami wyłoniły się jako uzupełnienie studiów kobiecych. Ich celem nie jest jednak przyjęcie androcentrycznej perspektywy, ale przyjrzenie się męskim doświadczeniom zanurzonym w społeczno-kulturowych, ekonomicznych i historycznych kontekstach.

Punktem odniesienia i rozwoju etapów przemian dla różnych obszarów analiz socjologicznych są teorie z centrum. Podobnie dzieje się w przypadku studiów nad mężczyznami i męskosciami. Podczas gdy początki badań nad mężczyznami lokuje się przede wszystkim w kulturze Zachodu (Hearn i in. 2012) i tam powstają wiodące teorie, nie można przenieść tych rozważań, na zasadzie kalki, na peryferia i półperyferia, których rolą jest „dostarczanie danych, a później wykorzystywanie nauki w praktyczny sposób. Badacze z Południa rutynowo studiują prace badaczy z Północy, ale nie odwrotnie. Dane ze skolonizowanego świata mogą być łatwo umieszczane w tym systemie, [...] ale pojęcia, metodologie i programy z południa nie są zazwyczaj uznawane” (Connell 2018: 29).

Z tą świadomością, bardzo skrótowo, w pierwszym rozdziale przytoczyliśmy zarys początków i rozwoju studiów nad mężczyznami i męskosciami, który ma za zadanie posłużyć jako tło, bez aspiracji do wzoru. Jednocześnie trudno zbagatelizować ów traktowany jako uniwersalny schemat zmian, gdyż staje się on często punktem odniesienia i źródłem teorii, choć fakt ten podlega różnemu poziomowi refleksyjności. Odniesienie do tego „uniwersalizowanego” opisu rozwoju studiów nad mężczyznami i męskosciami może bowiem ukazać różnice, aspiracje i próby równania badaczek i badaczy do wzorów, które traktowane są jako obowiązujące. Jest on nadal niezaprzeczalnie tłem, które eksportuje teorie i „oczekuje” odniesienia się do nich i uznania.

Elementem owego schematu jest również język opisu – w tym przypadku, jak i w większości teorii o globalnym zasięgu – język angielski. Zatem odniesienie do nomenklatury i jej niejednoznaczności w obrębie dyscypliny powstałe podczas „przeniesienia” na grunt nieanglojęzycznych krajów wymaga również kilku słów wyjaśnienia. Ten bagaż i poczucie „nadrabiania” zaległości w obrębie studiów nad mężczyznami i męskosciami w Polsce i – jednocześnie – historyczne i gospodarczo-społeczne uwarunkowania, przyczyniały się do takiego, a nie innego rozwoju

rodzimych studiów. Poniżej, oprócz wskazanych wątków, zostanie zaprezentowana próba przybliżenia rozwoju studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce, z uwzględnieniem początków, analizowanych obszarów, perspektyw i teorii wykorzystywanych w rodzimych analizach. W dalszej części książki zaprezentujemy najpopularniejsze teorie męskości.

Celem tej publikacji jest bowiem przybliżenie najbardziej popularnych i najczęściej stosowanych teorii w obrębie krytycznych studiów nad mężczyznami i męskością. Mamy świadomość, że prezentujemy teorie z centrum, chcemy jednak by badaczki i badacze w Polsce miały i mieli swobodny dostęp do powszechnie stosowanych teorii. Można je używać, weryfikować, krytykować, odrzucić – a dzięki tej książce można się z nimi zapoznać i przyjrzeć się sposobom ich wykorzystania. Wybór teorii bazował na ich popularności w ogólnosięciowych analizach przy świadomości, że „importowane ramy intelektualne są rutynowo uznawane za priorytety przez całe globalne Południe. Powoduje to nieciągłość w kulturze intelektualnej i ostatecznie powtarza nieciągłość całej kolonizacji” (Connell 2018: 32).

Mamy więc świadomość uwikłania – korzystamy z teorii wywodzących się z centrum lub przez nie zaakceptowanych. Znajomość teorii męskości wywodzących się z centrum nie wyklucza rozwoju teorii lokalnych, ma jedynie dać ogólny dominujących nurtów oraz przestrzeni na refleksję, ocenę ich adekwatności względem rodzimych warunków. Prezentując i dyskutując popularne na świecie teorie, nie wartościujemy ich użyteczności. Staramy się możliwie najbardziej obiektywnie przedstawić zamysł, ich krytykę i zastosowanie w badaniach.

Choć kluczem doboru jest popularność teorii w badaniach, mamy świadomość, że jest to popularność w pismach globalnych metropolii (Connell 2018: 29). Dlatego rozpoczynamy książkę od rozdziału obrazującego rozwój studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce na tle kultury Zachodu, próbując uchwycić zapożyczenia, różnice i specyfikę rodzimych studiów. Z tą perspektywą i świadomością bagażu zapraszamy czytelniczki i czytelników do krytycznego czytania i stosowania, do rozwoju, zmian, „wyjścia poza”.

Jako pierwsza przybliżona została teoria męskości hegemonicznej Raewyn Connell (1995, 2000), która zmonopolizowała badania oraz sposób myślenia o mężczyznach i męskościach. W ramach opisu skupiliśmy się na głównych założeniach, które leżą u podłoża powstania i rozwoju teorii męskości hegemonicznej. Opisana została relacyjna i hierarchiczna specyfika teorii, a zatem zewnętrzna i wewnętrzna hierarchia, relacja między mężczyznami i kobietami, a także w obrębie poszczególnych grup mężczyzn. Scharakteryzowana została relacja męskości hegemonicznych, współuczestniczących, podporządkowanych i marginalizowanych. Zaprezentowano krytykę teorii oraz jej redefinicję (Connell, Messerschmitt 2005).

Nie sposób wyczerpująco przybliżyć badań wykorzystujących słynną teorię australijskiej autorki, gdyż korzysta z niej w zasadzie każda badaczka i badacz męskości w wybranym przez siebie obszarze analiz. Z tego względu celem rozdziału jest jak najprecyzyjniejsze przybliżenie teorii i jej założeń, a nie skupianie się na analizie

zastosowań. Teoria ta zaprezentowana jest jako pierwsza, gdyż, dla większości kolejnych koncepcji, stanowi punkt odniesienia.

W drugim rozdziale przybliżyliśmy założenia męskości toksycznej (dla której koncepcja męskości hegemonicznej jest punktem wyjścia), a przede wszystkim – dyskusyjne – koszty męskości. Choć termin „męskość toksyczna” i samo zagadnienie jest ukazywane często w sposób potoczny, spopularyzowany przez media, to jednak szereg akademikzek i akademików sięga po nie w swoich badaniach. Jednocześnie jest to koncept wymagający pewnego naukowego doprecyzowania i przedyskutowania – podjęliśmy tę próbę.

Trzecim opisywanym konceptem są męskości hybrydowe. Również dla nich punktem wyjścia jest teoria męskości hegemonicznej, ale przede wszystkim jej krytyka. Ponowne odwołanie do teorii Connell (1995, 2000) jest niezbędne, by doprecyzować kwestię i zasady hybrydyzacji. Unaocznia potencjał teorii, ale też pozwala lepiej zrozumieć jej istotę. Według Tristana Bridgesa i C. J. Pascoe (2014, 2018) zjawisko hybrydyzacji jest związane z pewnymi konsekwencjami. Przybliżyliśmy zatem owe konsekwencje, czyli dyskursywne dystansowanie, strategiczne zapożyczanie i wzmacnianie granic, próbując zniuansować ich specyfikę. Ponadto, zobrazowałyśmy je przykładami badań.

Następny rozdział poświęciliśmy teorii męskości inkluzywnej. Bazuje ona na założeniu o spadku poziomowi homofobii i współistnieniu dwóch form męskości: ortodoksyjnej i inkluzywnej. Dla teorii męskości inkluzywnej punktem wyjścia jest wspomniana teoria męskości hegemonicznej – zarówno na zasadzie negacji, jak i włączenia. Zdaniem Erica Andersona (2009) teoria Connell (1995, 2000) nie sprawdza się w sytuacji, gdy żadna z grup mężczyzn nie czuje się marginalizowana ani podporządkowywana przez drugą i gdy żadna nie dąży do hegemonii. Ważny jest tu zatem punkt wyjścia dla teorii męskości inkluzywnej – spadek poziomu homofobii. Być może właśnie ten warunek powoduje, że nie cieszy się ona tak powszechną popularnością i w polskich studiach nie jest często wykorzystywana. Teoria została przybliżona na przykładzie zastosowań badawczych oraz tekstów krytycznych.

Piąty rozdział przybliży szczegółowo, coraz popularniejszą w rodzimych studiach nad mężczyznami i męskosciami, koncepcję męskości opiekuńczych. W ramach opisu teorii punktem wyjścia jest feministyczna teoria opieki. Przybliżono założenia konceptu męskości opiekuńczych i ukazano jego wykorzystanie w najbardziej popularnych obszarach badań. Jest to teoria często stosowana w badaniach nad ojcostwem, ale również w kontekście mężczyzn opiekujących się bliskimi, a zatem w badaniach nad opieką nieformalną. Znalazła zastosowanie także w zawodach opiekuńczych realizowanych przez mężczyzn. Jest to też próba rewizji założeń teorii i jej użyteczności, odniesienie się do jej krytyki oraz próba zniuansowania koncepcji w kontekście innych teorii męskości, zwłaszcza męskości hegemonicznej i hybrydowej.

Tematem kolejnego rozdziału jest „męskość bez mężczyzn”. Omówiono tu koncepcję kobiecych męskości, założenie, że męskość jest realizowana nie tylko przez mężczyzn. W rozdziale tym wychodzimy od myśli zawartych w książce *Female Masculinity*, gdzie J. Halberstam (1998) postuluje, że męskość może być realizowana

także przez osoby nieposiadające ciała rozpoznawanych jako męskie, w tym przez kobiety. Przybliżamy krytykę tej teorii oraz wskazujemy jej wpływ na szereg obszarów badawczych.

Zwieńczeniem prezentowanych propozycji analiz jest koncepcja „otwartych” i „zamkniętych” męskości Karli Elliott (2020a, 2020b). Została opisana jako ostatnia, ponieważ autorka stara się ukazać relacyjność wyżej wskazanych teorii męskości próbując usytuować je nie tylko w kontekście hierarchii. Inspirując się pracami bell hooks (2008, 2013), Elliott proponuje badanie męskości jako „otwartych” i „zamkniętych”, osadzając te koncepty w ramach pojęciowych „marginesu-centrum”. Autorka wzmacnia pozycję marginesu, ale nie wartościuje ani marginesu ani centrum. Podejście Elliott nie znalazło jeszcze powszechnego zastosowania w analizach, choć jest jedną z niewielu perspektyw, która pozwala ukazać dialog w obrębie istniejących teorii męskości i stanowi ciekawą propozycję badawczą.

Bibliografia

- Anderson E. (2009), *Inclusive Masculinity. The Changing Nature of Masculinities*, Routledge, London–New York.
- Bridges T., Pascoe C. J. (2014), *Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities*, „Sociology Compass”, no. 8(3), s. 246–258. <https://doi.org/10.1111/soc4.12134>
- Bridges T., Pascoe C. J. (2018), *On elasticity of gender hegemony. Why hybrid masculinities fail to undermine gender and sexual inequality*, [w:] J. W. Messerschmidt, P. Y. Martin, M. A. Messner, R. W. Connell (red.), *Gender Reckonings: New Social Theory and Research*, New York University Press, New York, s. 254–274.
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W. (2000), *The Men and the Boys*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W. (2018), *Margines staje się centrum: studia nad męskością w perspektywie światowej*, przeł. A. Dziadek, [w:] A. Dziadek (red.), *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 27–50.
- Connell R. W., Messerschmidt J. W. (2005), *Hegemonic masculinity. Rethinking the concept*, „Gender & Society”, no. 19(6), s. 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Elliott K. (2020a), *Bringing in margin and centre: ‘Open’ and ‘closed’ as concepts for considering men and masculinities*, „Gender, Place & Culture”, no. 27(12), s. 1723–1744. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2020.1715348>
- Elliott K. (2020b), *Young Men Navigating Contemporary Masculinities*, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Halberstam J. (1998), *Female Masculinity*, Duke University Press, Durham–London.
- Hearn J., Nordberg M., Andersson K., Balkmar D., Gottzén L., Klinth R., Pringle K., Sandberg L. (2012), *Hegemonic masculinity and beyond: 40 years of research in Sweden*, „Men and Masculinities”, no. 15(1), s. 31–55. <https://doi.org/10.1177/1097184X11432113>
- hooks bell (2008), *Margines jako miejsce radykalnego otwarcia*, przeł. E. Domańska, „Literatura na Świecie” 2008, nr 1–2, s. 108–117.
- hooks bell (2013), *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- hooks bell (2022), *Gotowi na zmianę. O mężczyznach, męskości i miłości*, przeł. M. Kunz, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.

Urszula Kluczyńska

Początki i rozwój socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskosciami¹

Początki socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskosciami na świecie

Stephen Whitehead i Frank Barrett (2001) wskazują, że początki socjologicznych analiz męskości w Stanach Zjednoczonych sięgają lat pięćdziesiątych XX wieku, jednak częściej datuje się je na lata siedemdziesiąte, kiedy to w USA i Europie Zachodniej rozpoczęto dyskusje nad męskością w wyniku działań ruchu kobiet i refleksji drugiej fali feminizmu. Pionierzy studiów nad mężczyznami i męskosciami, m.in. Harry Brod (1987), uważali się za kontynuatorów myśli feministycznej, a celem ich badań było pogłębienie analiz nad specyfiką męskich doświadczeń zanurzonych w społeczno-kulturowych i historycznych kontekstach.

Studia męskie miały stać się uzupełnieniem studiów kobiecych i podjąć pytania o historię codziennego życia mężczyzn. Ich celem nie było jednak ani pisanie historii, która byłaby historią mężczyzn traktowanych jako istoty „neutralne” płciowo (Szczepaniak 2010), ani zawłaszczenie kobiecej historii, ale zauważenie, że mężczyźni wspierają kobiety, walczą o ich prawa i mogą być profeministami². W rozwoju studiów na tym obszarze można wyróżnić pewne okresy, które odzwierciedlały zmiany w sposobie myślenia o męskości/męskościach i mężczyznach.

Pierwsza fala studiów nad mężczyznami i męskosciami koncentrowała się wokół krytyki ról płciowych, problematyki męskiej roli oraz jej kosztów. Deborah David

1 Rozdział opublikowany został wcześniej jako artykuł: U. Kluczyńska (2018), *Socjologiczne studia nad mężczyznami i męskosciami w Polsce. Obszary, perspektywy, teorie*, „Wielogłos”, nr 37(3), s. 1–20. <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.18.026.10190>

2 Sylwetki zachodnich profeministów zostały opisane bardziej szczegółowo w książce Michaela Kimmella i Thomasa E. Mosmillera (1992). Na gruncie polskim wątek ten jest eksplorowany przez Macieja Dudę (2017) i Mateusza Skuchę (2015a, 2015b, 2016a, 2016b).

i Robert Brannon (1976) opisywali męską rolę przez cztery reguły: *no sissy staff, be a big wheel, be a sturdy oak, give'em hell* (nie bądź miękki, bądź ważny, bądź twardy jak skała, niech się odpieprzą). Męska rola łączona była zatem z dystansowaniem się wobec kobiecości, brakiem emocjonalności, przypisywanej wyłącznie kobietom, a także z przymusem odniesienia sukcesu, rywalizacją i dążeniem do kontroli rzeczywistości oraz sankcjonowaniem agresji.

Krytykę teorii ról płciowych podjął Joseph Pleck (1981), a także Tim Carrigan, Raewyn Connell i John Lee (1987), którzy podkreślali, że „męska rola” to daleko idące uproszczenie, albowiem niemożliwe jest wyizolowanie roli, która konstruuje męskość.

Na drugi – datowany na lata osiemdziesiąte – etap rozwoju studiów nad mężczyznami i męskosciami miały wpływ dwa podejścia, które w sposób istotny zróżnicowały zachodnie studia. Wyłonił się nurt profeministyczny, oparty na założeniach trzeciej fali feminizmu i przyjmujący perspektywę konstruktywistyczną. Wówczas skoncentrowano się na analizie sytuacji mężczyzn jako ojców oraz zjawisku męskiej dominacji, podważaniu heteroseksizmu i ukazywaniu nierówności związanych z płcią (Whitehead 2001).

Z kolei drugi nurt tego etapu związany był ze zjawiskiem określonym mianem *backlash* (Faludi 2013), czyli ideą odwrótu od feminizmu i przekonania, że zaszedł on za daleko i szkodzi kobietom. Przyjęto tu esencjalistyczną perspektywę opisu płci, odwoływano się do „naturalnych” różnic płciowych i wartości tradycyjnej męskości³. Kluczowym konceptem w opisie relacji władzy między kobietami i mężczyznami, ale również między mężczyznami, stała się teoria męskości hegemonicznej Raewyn Connell (1995).

Kolejny etap rozwoju studiów nad mężczyznami i męskosciami, który można datować od roku dwutysięcznego, był związany z wpływem feministycznego poststrukturalizmu i teorii postmodernistycznych, a co za tym idzie – z krytyką dominującej dotąd perspektywy badawczej. Analizom poddano przede wszystkim sposób, w jaki tożsamość mężczyzn jest uprawomocniana przez dominujące dyskursywne praktyki, związek pracy tożsamościowej z władzą i oporem w kontekście genderowym oraz okoliczności konstruowania i negocjowania podmiotu w dyskursie (Whitehead 2001). Teoria męskości hegemonicznej została poddana krytyce i podjęto próby wyjścia poza nią w studiach nad mężczyznami i męskosciami. Nowa generacja

3 Opis potrzeby powrotu do tradycyjnej męskości znajdziemy w książce Roberta Bly'ego (2004). Autor, wykorzystując baśń braci Grimm, dowodzi, że mężczyźni „zmiękli” i stracili kontakt ze swoją męskością, czego główne przyczyny to zanik rytuału inicjacyjnego we współczesnym społeczeństwie i osłabienie kontaktu między ojcem i synem oraz dorosłymi mężczyznami, którzy mogli nauczyć „prawdziwej męskości”, wskazać drogę do jej osiągnięcia, być wzorcami i autorytetami. Wśród kluczowych założeń znajdowało się przekonanie o konieczności oderwania się od kobiecości. Dostrzec tu można, iż poszukiwanie „głębokiej męskości” stanowi reprodukcję tradycyjnych norm męskości i kobiecości. To nostalgia za minioną pewnością i stabilnością oraz władzą (por. Kimmel, Kaufman 2004). Jest to przykład – popularnego w polskich analizach – podejścia mówiącego o „kryzysie męskości”.

badaczek i badaczy, która nie była osadzona w ramach lat osiemdziesiątych, podkreśliła potrzebę wykorzystania w badaniach potencjału teorii *queer*, teorii dyskursu, postkolonializmu czy interseksjonalności (Hearn 2012).

Zmiana sposobu myślenia o męskościach wiąże się z uwzględnieniem istnienia alternatywnych męskości funkcjonujących w horyzontalnym porządku. Przykładem tej perspektywy są badania męskości inkluzywnej Erica Andersona (2009) czy badania nad męskociami opiekuńczymi (Hanlon 2012; Elliott 2016).

Kłopotliwa terminologia

Terminologia stosowana w studiach nad mężczyznami i męskocią jest zdominowana przez język angielski. Krzysztof Kłosiński (2015) podkreśla, że studia te w języku angielskim nie mają jednolitej nomenklatury, a anglojęzyczne badaczki i badacze często w dość swobodny sposób korzystają z terminów, które wydają się kluczowe dla analizowanego obszaru. Odniosę się tu tylko do kilku wątków spośród problemów terminologicznych szeroko omawianych przez Kłosińskiego.

W języku polskim w kontekście opisywanych studiów mówimy o mężczyznach, męskoci i męskociach. Męskość jest też określeniem, które potocznie odnosi się do sfery seksualnej mężczyzny. W anglojęzycznej literaturze terminy *masculinity* i *manhood* tłumaczymy jako męskość, choć w przypadku tego drugiego nie występuje liczba mnoga i dlatego gdy mowa o męskociach – wprowadza się formę *masculinities*.

W anglojęzycznej literaturze przedmiotu zwykle stosowany jest termin *masculinity* jako jednoznacznie nieesencjalistyczny, jednak – jak zauważa Kłosiński – Michael Kimmel stosuje zarówno określenie *masculinity*, jak i *manhood*, wykorzystuje też częściej liczbę mnogą, zaś w liczbie pojedynczej wprowadza *crisis of masculinity* (podejrzewam, że może być to związane z esencjalistycznym podejściem do męskoci jako jedynej słusznej wersji, która znalazła się w kryzysie). Terminu *masculinities* Kimmel używa w liczbie mnogiej do opisu męskoci w kontekście etnicznym (np. *Japanese masculinities*) i odmian genderowych (np. *gay masculinities*), po liczbę pojedynczą sięga przedstawiając właściwości strukturalne (Duda 2019) (np. *hegemonic masculinity*), za to o męskoci kobiecej pisze jako o elemencie strukturalnym, czyli *female masculinity*. Z kolei Steven Whitehead (2001) wykorzystuje termin *manhood* jako synonim *boyhood*, zaś Jeff Hearn definiuje *masculinity* przez użycie słów *manhood* i *manliness*, które można przetłumaczyć na język polski jako męskość (Kłosiński 2015).

Kolejną kwestią terminologiczną jest stosowana nazwa studiów: *men's studies*, *critical studies on men and masculinities*, a także *male studies*. W literaturoznawczych analizach najczęściej stosuje się określenie *men's studies*, czyli studia męskie. W socjologicznej perspektywie odchodzi się od tego terminu, głównie ze względu na obawę przed błędnym zrozumieniem podejścia do analiz. Wyodrębniły się bowiem *male studies*, które również można by tłumaczyć jako studia męskie, ale które bazują na tradycyjnym wyobrażeniu męskoci (por. Wojnicka, Ciaputa 2011b).

„Studia męskie” stały się więc zbyt pojemną kategorią. Odróżnienie perspektyw jest możliwe przez precyzyjne określenie podejścia opisanego w nazwie realizowanych studiów i dlatego profeministycznie zorientowane badaczki i badacze zaproponowali zastąpienie pojęcia, zbyt, ich zdaniem, ogólnego, terminem precyzyjniejszym. Mówiąc o krytycznych studiach nad mężczyznami i męskością (*critical studies on men and masculinities*), chcą oni podkreślić, że subdyscyplina ta ukształtowała się „na skutek wielu rodzajów krytyki – przede wszystkim feministycznej, ale także ze strony przedstawicieli naukowej perspektywy gejowsko-lesbijskiej, oraz jako odpowiedź samych mężczyzn, zwłaszcza mężczyzn profeministów, na feminizm i debaty dotyczące relacji genderowych” (Hearn 2004).

Początki socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce

Przytoczona powyżej periodyzacja studiów nad mężczyznami i męskością odnosi się do specyfiki zachodnich badań, gdzie wyłonienie się refleksji nad mężczyznami i męskością było efektem rozwoju myśli feministycznej.

Rozwój studiów nad mężczyznami i męskością w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej jest ściśle związany z profeministycznymi ruchami męskimi (Kimmel 1995; Śmietana 2006). Na Zachodzie są one od dawna bardzo widoczne. W Polsce społeczne ruchy mężczyzn mają krótszą historię, co wpływa na ich nikłą rozpoznawalność. Są one mocno zróżnicowane, słabo zorganizowane, charakteryzują się lokalną specyfiką i mają niewielki wpływ na społeczne zmiany (Wojnicka, Struzik 2011; Wojnicka 2013). Jest to zatem istotny czynnik modyfikujący specyfikę rozwoju polskich studiów nad mężczyznami i męskością.

Polskie refleksje nad płcią nie wpisują się w chronologię myśli zachodniej. Warto jednak prześledzić powstanie polskich studiów nad mężczyznami w kontekście polskiego feminizmu, który pojawia się po transformacji polityczno-ekonomicznej (Graff 2007), ale związany jest ze specyficzną konstrukcją płci wytworzoną przez socjalizm. Jednym z jego głównych oficjalnych założeń była równość: „kobiety w socjalizmie, w kontekście dostępu do rynku pracy, wykształcenia, możliwości udziału w życiu społeczno-politycznym, a także udogodnień w opiece nad dziećmi, osiągnęły status społeczny (przynajmniej formalnie) równy mężczyznom” (Baer 2014: 291–292).

Jak sugeruje Barbara Kwaśny (2009: 10), ze względu na różnice w rozwoju polskiej myśli feministycznej, nad Wisłą nie doszło do rozwoju studiów nad mężczyznami i męskością, gdyż miały one „szanse rozwinąć się tam, gdzie ruch feministyczny był na tyle znaczący, że uczynił dyskusyjnym takie pojęcia jak płeć, »kobiecość«, »kobieta«, »macierzyństwo«, a w konsekwencji, także takie kategorie jak »męskość«, »mężczyzna«, »ojcostwo«”.

Sytuacja nie zmieniła się natychmiast po roku 1989, gdyż postkomunistyczne koncepcje odbudowy państwa miały charakter patriarchalny i nacjonalistyczny, zawłaszczały kobiecie ciała i nie czyniły z kobiet aktywnych podmiotów politycznych

(Kwaśny 2009). Drastycznej zmiany nie przyniosły również lata dziewięćdziesiąte, kiedy to męskość nadal była traktowana jako kategoria bezproblemowa i w niewielkim zakresie poddawano ją refleksji naukowej. Pojawiały się wówczas pierwsze polskie publikacje dotyczące męskości, głównie w obszarze nauk psychologicznych (m.in. Mandal 1995; Miluska, Boski 1999) dotyczące przede wszystkim tematyki roli płciowej, procesu socjalizacji oraz różnic między kobietami i mężczyznami.

Koniec lat dziewięćdziesiątych przyniósł nieliczne artykuły dotyczące społecznych analiz męskości, przede wszystkim w pracach zbiorowych poświęconych tematyce studiów genderowych (m.in. Brach-Czaina 1997; Siemińska 1997; Arcimowicz 1998). Teksty dotyczące analiz męskości pojawiały się przy okazji analiz kobiecości⁴, zaś sama męskość długo nie wydawała się wartym uwagi obszarem badań (por. Kowalczyk 2002). Warto zaznaczyć, że kobiety nie tylko chętniej badają kwestie kobiecości, ale również problematyzują męskości. W polskiej refleksji socjologicznej dużo częściej to kobiety prowadzą badania w obrębie studiów nad mężczyznami i męskosciami i wydaje się, że mężczyźni nadal nie korzystają zbyt często z możliwości zabrania głosu w dyskusji.

Rozwój socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskosciami w Polsce – obszary badawcze

Poniżej przybliżę obszary badawcze poruszane w obrębie polskich studiów nad mężczyznami i męskosciami z perspektywy socjologicznej. Odwołam się głównie do publikacji, które dały początek danej tematyce lub wniosły istotny wkład w jej rozwój, a także do tych, których autorki i autorzy świadomie lokują swoje analizy w obrębie socjologii męskości i odwołują się do teorii oraz koncepcji z tego obszaru. Jednocześnie chcę zaznaczyć, że poza poniższymi pozycjami można znaleźć artykuły na temat mężczyzn i męskości, które nie są wydawane w tematycznych monografiach i numerach czasopism, lecz pojawiają się na marginesie innych tematów oraz rozważań autorek i autorów.

Barbara Kwaśny (2009) podzieliła polskie publikacje dotyczące tematyki męskości na cztery kategorie. Do pierwszej z nich zaliczyła rozważania o charakterze ogólnym, teoretycznym, opisujące różne koncepcje dotyczące tematyki męskości. W drugiej kategorii umieściła analizy męskiej tożsamości w sztuce, filmie, teatrze, literaturze, prasie i reklamie. W trzeciej znalazły się analizy o wybranych grupach

4 Poza wymienionymi w dalszej części książki wskazać można bowiem szereg opracowań, zwłaszcza zbiorowych, które zaliczyć można do publikacji poruszających tematykę *gender studies*, gdzie mężczyźni i męskość stanowią element analizy w niewielkim zakresie i głównie w kontekście porównawczym. Wcześniejsze prace najczęściej odnoszą się do kwestii ról i stereotypów płciowych lub wprowadzają w rozważania o płci jako społecznym konstrukcie (Radkiewicz 2002, 2003, 2004; Durys, Ostrowska 2005; Kopciwicz 2005; Gryciuk, Kościńska 2007; Machaj, Suchocka 2009, 2011; Slany, Kowalska, Ślusarczyk 2011; Chudzińska-Dudzik, Durys 2014; Ruda-Grodzka i in. 2014).

współczesnych polskich mężczyzn. Do czwartej kategorii autorka zaliczyła publikacje historyczne – o męskości „dawnej”, oraz o męskości „dalekiej”, czyli wychodzące poza polski kontekst. Jak też słusznie zauważyła, niektóre spośród kategorii przenikają się. Ta klasyfikacja nadal może mieć zastosowanie, jednak ze względu na fakt, że w niniejszej książce opisuję analizy socjologicznych studiów nad mężczyznami, przedstawię obszary tematyczne, które zostały podjęte przez socjologicznie zorientowane akademickie i akademików.

Analizując tematykę badań w obrębie społecznych studiów nad mężczyznami i męskosciami można dostrzec zbieżność w rozwoju polskich i zachodnich studiów, choć w przypadku rodzimych realiów mamy do czynienia z opóźnieniem czasowym. Myślę tu przede wszystkim o tematyce męskiej roli płciowej i jej przemianach czy kryzysie męskości, a zatem wątkach, które pojawiały się wiele lat wcześniej w refleksji zachodniej, zaś w Polsce zaczęły być analizowane ponad dwadzieścia lat później i nadal poruszane są w nowszych pracach (m.in. Kowalik, Witkowski 2017).

Pierwsze kroki badaczek i badaczy w polskich społecznych analizach kierowane były przede wszystkim ku tematowi uczenia się męskości, roli męskiej i stereotypów genderowych; wątki te pojawiają się również w aktualnych analizach. Odwołując się do początków zachodnich studiów nad mężczyznami i męskosciami dostrzec można zatem pewną zbieżność tematyczną w początkowym okresie rozwoju rodzimych studiów.

Dyskusję nad męskością w polskim piśmiennictwie otworło popularne wówczas w anglojęzycznej literaturze (Horrocks 1994; MacInnes 1998; Clare 2000) założenie, że męskość jest w kryzysie. Kwestię tę przybliżył na polskim gruncie Zbyszko Melosik (2002), według którego kryzys związany był z zachwianiem hegemonicznej pozycji mężczyzn. Jednak zjawisko kryzysu męskości, opisywane w polskojęzycznych artykułach, nie zawsze ma negatywny wydźwięk i często interpretowane jest jako zmiana lub kryzys męskiej roli, kryzys męskości tradycyjnej (Kwaśny 2009). Badaczki i badacze proponowali, by mówić o przemianach czy metamorfozach męskości (Kluczyńska 2009a), gdzie męskość (a nie męskość) podlega modyfikacjom (Arcimowicz 2014). Niemniej Melosik odrzucał rozumienie kryzysu jako zmiany. Tematyka kryzysu męskości do dziś powraca w analizach, choć obecnie jest podejmowana raczej przez badaczki i badaczy, które i którzy okazjonalnie analizują problematykę męskości. W tym samym roku ukazał się również numer „Czasu Kultury” zatytułowany *Mężczyzna znika z horyzontu*, na który składał się cykl artykułów dotyczących męskości w obrębie różnych dyscyplin naukowych. Tom ten był głosem na temat braku polskich społecznych analiz z zakresu studiów nad mężczyznami i męskosciami.

Jednym z pierwszych obszarów, zresztą nadal eksplorowanym, była kwestia męskości w kontekście mediów i kultury popularnej. Badano przekazy medialne pod kątem wyłaniających się wzorów męskości (m.in. Arcimowicz 2003, 2020a; Piątek 2007; Kluczyńska 2009a), wątki męskości w polskim kinie (m.in. Mazierska 2008; Bogunia-Borowska 2012), podjęto analizę czasopism, które stanowiły różne propozycje tożsamościowe i męskościowe (m.in. Łysak, Zierkiewicz 2010; Kluczyńska 2009a, 2009b). Wzięcie na warsztat tego obszaru wydaje się o tyle usprawiedliwione

w początkowych badaniach męskości w Polsce, że dotyka on sfery, która jest nie tylko dla każdego łatwo dostępna, ale też w której zmiany i wpływ zachodnich trendów stał się niezwykle widoczny. Jak podkreśla jednak Maciej Duda (2019) analizy te zakorzenione są przede wszystkim w strukturalnych założeniach i jako wyniki prezentują opisy typów męskości w odniesieniu do kwestii męskiej władzy.

Badano również zjawisko socjalizacji do męskości, przemiany ról płciowych mężczyzn (m.in. Chmura-Rutkowska, Ostroch-Kamińska 2007), mechanizmy wtłaczające w pewne stereotypy męskości, mechanizmy powielające owe stereotypy/oczekiwania, w tym rolę szkoły⁵. Praktyką stanowiącą istotny element konstruowania męskości i socjalizacji do męskości był również sport. W rodzimych analizach sport i męskość łączone były głównie z dominacją i męskością hegemoniczną (m.in. Kluczyńska 2010c, 2011c; Arcimowicz 2011), oraz relacjami w obrębie męskości i kobiecości (m.in. Jakubowska 2013, 2014), niepełnosprawności (Niedbalski 2015), a także z rolą mediów (m.in. Kluczyńska 2011c; Arcimowicz 2020b) i zjawiskiem nierówności w sporcie. Podjęta została również kwestia przemocy i agresji mężczyzn w kontekście konstruowania męskości (Lipowska-Teutsch 2006, Wojnicka 2015).

Jednak najwięcej miejsca poświęcono dotychczas problematyce ojcostwa. Odnosząc się do badań, które podejmowane są z perspektywy społecznych studiów nad mężczyznami i męskością wskazać można analizy dotyczące ojcostwa w mediach (Arcimowicz 2003; Kluczyńska 2009b, 2010a), jak i doświadczeń ojcostwa oraz konstruowania roli (Dzwonkowska-Godula 2015; Fuszara 2008; Suwada 2017a, 2017b, 2021; Suwada, Platin 2014) ojców nieheteroseksualnych (Śmietana 2011), czy ojców na emigracji (Suwada 2016, 2017c; Pustułka, Struzik, Ślusarczyk 2015). Podjęcie tematyki ojcostwa zaowocowało poszerzeniem analiz w obrębie męskości opiekuńczych, w tym mężczyzn opiekujących się swymi żonami (Kluczyńska 2015, 2016; Zierkiewicz, Mazurek 2015), mężczyzn podejmujących zawodowo pracę opiekuńczą (Fuszara 2008; Kluczyńska 2017), a także wątku pracy emocjonalnej mężczyzn (Kluczyńska 2017), emocji (Galasiński 2004; Wojnicka, Zierkiewicz 2014; Bagiński 2019), czy przyjaźni (Lis 2015b; Chmura-Rutkowska, Ostroch 2008).

Kolejnymi wątkami analizowanymi w obrębie rodzimych studiów nad mężczyznami i męskością jest funkcjonowanie i (re)definiowanie męskości przez mężczyzn, których Connell (1995) zaliczyłaby do marginalizowanych. Są to starzy mężczyźni (Kluczyńska 2008, 2011a) mężczyźni z grupy robotniczej i postrobotniczej (górnictwo) (Klimczak 2014; Wódz, Klimczak 2017; Klimczak-Ziółek, 2013; Plińska 2008), rolnicy (Gospodarczyk 2019) migranci (Bell, Pustułka 2017; Pustułka, Struzik, Ślusarczyk 2015; Wojnicka 2020; Wojnicka, Pustułka 2017; Wojnicka, Nowicka 2022), mężczyźni nieheteroseksualni (Kochanowski 2004; Lis 2015a; Majka 2015; Struzik 2015; Welenc 2018), transmężczyźni (Bieńkowska 2015; Kluczyńska, Dynarski, Kłonkowska 2016; Kłonkowska 2015).

5 Choć badania genderowe dotyczące szkoły nie są tematem niniejszego studium, warto przywołać projekt badawczy *Gender w podręcznikach*, szczegóły: <http://gender-podreczniki.amu.edu.pl/>

Kolejnym przedmiotem refleksji w obrębie studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce jest ciało (Majer 2016), które w kontekście rodzimych analiz często bywa łączone z tematyką zdrowia zarówno w wymiarze fizycznym, jak i psychofizycznym (Frąckowiak-Sochańska 2017; Galasiński 2008, 2013, 2017; Kluczyńska 2010b, 2012; Zierkiewicz 2012; Mroczkowska, Ziółkowska 2021). Męskości analizowane są również w kontekście religii i Kościoła (Leszczyńska 2016).

Obszarem, który nie wyłonił się w takim stopniu jak w anglojęzycznych studiach, gdzie stanowił podstawę rozwoju studiów nad mężczyznami i męskością, jest tematyka męskich ruchów (Śmietana 2006; Wojnicka, Struzik 2011; Wojnicka 2013). Stosunkowo rzadko badane było również funkcjonowanie mężczyzn w sferze publicznej, być może dlatego, że sfera ta jest traktowana jako oczywisty obszar realizacji mężczyzn i w związku z tym przyjęto, że nie wymaga „dodatkowego” uzasadniania lub wyjaśniania. Można jednak wskazać nieliczne prace poświęcone tej problematyce, czyli analizy dotyczące polityki (Dąbrowska 2008) czy udziału mężczyzn w rynku pracy (Kubisa 2019), choć w tym drugim obszarze bardziej interesował badaczki i badaczy margines, czyli wspomniana wcześniej obecność mężczyzn w sfeminizowanych profesjach (Fuszara 2008; Miś 2014; Kapała, Rucki 2008; Domała, Kretowicz, Gaworska-Krzemińska 2017).

W obrębie socjologicznych studiów nad mężczyznami i męskością można wskazać na próby zaprezentowania analiz polskich badaczek i badawczy w ramach prac zbiorowych⁶ i numerów specjalnych czasopism naukowych⁷, gdzie prezen-

6 Jedną z pierwszych stanowiła książka pod redakcją Anny Lipowskiej-Teutsch (2006), gdzie podjęto tematykę agresji, przybliżono ruchy społeczne mężczyzn i sylwetki zachodnich badaczy męskości i profeministów, a także stworzono propozycje scenariuszy zajęć. Z kolei monografia zredagowana przez Katarzynę Piątek (2007) zawierała przede wszystkim teksty analizujące męskość w mediach i wytworach kultury popularnej. W skład książki pod redakcją Małgorzaty Fuszary (2008) weszły artykuły bazujące na badaniach dotyczących ojcostwa oraz udziału mężczyzn w sfeminizowanych zawodach. Bożena Płonka-Syroka (2008) zebrała artykuły dotyczące mężczyzn i męskości w ujęciu antropologicznym. Redakcje Andrzeja Radomskiego i Bogumiły Truchlińskiej (2008) oraz Magdaleny Dąbrowskiej i Andrzeja Radomskiego (2010) to pokłosie zorganizowanych dwukrotnie w Lublinie konferencji dotyczących problematyki męskości. Podjęto tu tematykę męskiej dominacji, definiowania męskości jako zjawiska kulturowego, męskości w dyskursie politycznym, analizy przekazów medialnych, aborcji, ojcostwa, sportu, ruchów mężczyzn i kryzysu męskości. Zastosowano społeczną teorię Pierre’a Bourdieu, męskości hegemonicznej Raewyn Connell, Elizabeth Badiner, Deborah S. David i Roberta Brannona. Z kolei Katarzyna Wojnicka i Ewelina Ciaputa (2011a) zebrały teksty uwzględniające perspektywę krytycznych studiów nad mężczyznami i męskością odnoszące się do: mediów, cieleśności, zdrowia, sportu, ojcostwa, aborcji, męskości nienormatywnych, ruchów społecznych, wątków historycznych czy striptizu. W ramach analiz, a są to w większości teksty opisujące wyniki badań jakościowych, badaczki i badacze wykorzystują przede wszystkim koncepcję Connell i Bourdieu. W 2017 roku zredagowana została przez Ewę Bogdanowską-Jakubowską książka *Oblicza męskości/ Faces of masculinity*, ma ona jednak charakter interdyscyplinarny i w niewielkim zakresie porusza perspektywę socjologiczną.

7 W tomie „Ars Educandi” zredagowanym przez Husseina Bougsiaa, Lucynę Kopciwicz i Marcina Welenca (2014) poruszono problematykę: socjalizacji do męskości, ojcostwa,

wane są aktualne badania. Warto wskazać również na znaczenie publikacji literaturoznawczych (m.in. Śmieja 2017, 2019, 2023; Tomasiak 2013; Duda 2017; Kłosińska 2021; Skucha 2019; Szukała 2019; Szczepaniak 2017; Kaliściak 2016; Warkocki 2007, 2016), które często bazując na teoriach socjologicznych, *gender* i *queer*, stanowią istotny wkład w rozwój polskich studiów nad mężczyznami i męskością (por. Duda 2019). Badania męskości znaleźć można również w obrębie studiów pedagogicznych, gdzie autorki i autorzy na pograniczu z badaniami społecznymi podejmowały i podejmowali wątek męskości⁸.

W powyższych opisach nawiązałam wyłącznie do analiz przeprowadzonych przez polskie badaczki i badaczy. Dokonałam tego zabiegu celowo, by przyjrzeć się rodzimym analizom i perspektywom badań mężczyzn i męskości. Pomięłam tu książki, które zostały przetłumaczone na język polski i z pewnością miały istotne znaczenie dla rozwoju społecznych studiów nad mężczyznami i męskością, a także nie odniosłam się do anglojęzycznej literatury niepolских autorek i autorów.

cielesności, przemocy, seksualności, mediów, szkoły. Skorzystano z teorii Connell oraz Bourdieu, przywoływano jako perspektywę analiz Michela Foucaulta, C. J. Pascoe i Elisabeth Baudint, odniesiono się do męskiej roli płciowej, w tym dość odległych w czasie analiz Deborah S. David i Roberta Brannona, Edwarda H. Thompsona Jr. oraz Josepha H. Plecka. W numerze zredagowanym przez Kluczyńską i Wojnicką (2015) znalazły się artykuły opisujące ciało zdeilitaryzowane, kształtowanie męskiego habitusu w klasie szkolnej, męską przyjaźń, (nie)męskości w psychoterapii, medykalizację męskiej seksualności, transmęskości, konstruowanie męskości przez aktywistów ruchów queerowych oraz analizujące gejowską postsubkulturę *bareback*. Kolejny tom czasopisma „InterAlia” zredagowany przez Katarzynę Wojnicką i Urszulę Kluczyńską (2015) obejmował teksty dotyczące tematyki przemocy, męskości opiekuńczej (w tym ojcostwa i partnerów opiekujących się swymi partnerkami), a także transmęskości. W ramach analiz odnoszono się przede wszystkim do teorii męskości hegemonicznej Connell, teorii męskości włączającej/inkluzywnej Erica Andersona i męskości opiekuńczych. W numerze „Miscellanea Anthropologica et Sociologica” pod redakcją Kluczyńskiej i Małgorzaty Bieńkowskiej podjęto wątek przekraczania granic płci oraz tematykę męskości. Tom „Society Register” pod redakcją Kluczyńskiej i Katarzyny Suwady zawierał z kolei teksty dotyczące męskości opiekuńczych, hybrydowych i toksycznych, transmęskości, cielesności mężczyzn. Na pograniczu studiów nad mężczyznami w obrębie badań literackich i społecznych sytuuje się tom „Tekstów Drugich” *Formy męskości*, opublikowany w 2015 roku, gdzie poza analizami literackich reprezentacji męskości znaleźć można opis relacji między *men's studies* i badaniami literackimi, tłumaczenia fragmentów prac Kalle Berggena, Connell czy Andersona. Na styku dyscyplin można sytuować tom pod redakcją Macieja Dudy (2016) oraz Tomasza Tomasiaka i Wojciecha Śmieja (2019).

- 8 Metaanalizę badań pedagogicznych dotyczącej tematyki genderowej w Polsce przeprowadziła m.in. Dorota Pankowska (2014). W swym artykule autorka przywołuje szereg publikacji, które trudno jednoznacznie zaliczyć do badań nad mężczyznami i męskością, zwłaszcza w perspektywie socjologicznej. Jednak moim zdaniem pedagożki i pedagodzy uczynili i uczynili tę problematykę widoczną, a szereg przywołanych przez Pankowską analiz ma charakter interdyscyplinarny. Istotne jest również przywołanie prac Lucyny Kopciwicz (2005, 2007), która badając kwestię genderowych uwarunkowań procesu edukacji wykorzystuje teorię społeczną Pierre'a Bourdieu. Warto również wskazać książkę prezentującą wyniki badań dotyczące przemian ról płciowych mężczyzn w wieku od 35 do 40 roku życia oraz kryzysie przełomu życia (Chmura-Rutkowska, Ostroch-Kamińska 2007).

Warto też podkreślić, że powyżej wskazane obszary badawcze często posiadają obszary wspólne, np. wątek ojcostwa czy sportu analizowany jest pod kątem medialnych reprezentacji. Istnieje jednak wiele tematów zaledwie zasygnalizowanych, które nie doczekały się jeszcze pogłębionej analizy. Stosunkowo mało jest też w polskiej literaturze przedmiotu rozważań teoretycznych i dyskusji dotyczących samych teorii, co można tłumaczyć wcześniejszym brakiem swobodnego dostępu do literatury przedmiotu oraz brakiem teorii rodzimych. Być może stan ten spowszedniał tak bardzo, że wiele badaczek i badaczy nie dostrzega potrzeby analiz, opisu lub krytyki w tym zakresie.

Perspektywy i teorie wykorzystywane w polskich socjologicznych studiach nad mężczyznami i męskością

Obecnie najczęściej przyjmowaną perspektywą wśród badaczek i badaczy polskich studiów nad mężczyznami i męskością jest społeczny konstruktywizm. Jak zaznacza Maciej Duda (2019) studia te „zakorzenione są w socjologizujących i strukturalnych założeniach. Jako wynik badań proponują opis grup mężczyzn lub typów męskości w kontekście męskiej władzy i opresji”.

W początkach rozwoju polskich studiów nad mężczyznami i męskością królowały teorie, które w zachodnich badaniach były już wówczas rzadko przywoływane. To „cofnięcie się” wynikało – w moim przekonaniu – z potrzeby umocowania genderowych analiz w bezpiecznym naukowo kontekście oraz z ograniczonego dostępu do najnowszych zachodnich prac, przy braku rozwoju rodzimych koncepcji. Podobnie do początku rozwoju zachodnich studiów nad mężczyznami i męskością, również w Polsce odwoływano się do analiz dotyczących męskiej roli, przede wszystkim do wspomnianych już czterech reguł Deborah S. David i Roberta Brannona (1976), w pewnym stopniu uwzględniono też krytykę teorii ról płciowych (Pleck 1981). W polskich badaniach przywoływano również – choć często krytycznie – Roberta Bly’a (2004), którego podejście wywodziło się z założeń biologicznego esencjalizmu i według którego emancypacja kobiet stanowiła zagrożenie dla mężczyzn.

Naukowczynią, która przywoływana była stosunkowo często – zwłaszcza w pracach sprzed lat dziesięciu lub starszych – jest Elisabeth Badinter (1993). Jej książka na temat męskiej tożsamości była bowiem na początkowym etapie rozwoju rodzimych studiów jedną z nielicznych propozycji analizy męskości przetłumaczonych na język polski. Autorka przywoływana jest zwykle w kontekście kryzysu, ale również przemian męskości.

W polskich studiach społecznych nad mężczyznami i męskością (zwłaszcza w odniesieniu do problematyki szkoły i sportu (Lenartowicz 2012)) często wykorzystuje się społeczną teorię Pierre’a Bourdieu, wprowadzoną do polskiego dyskursu dzięki jej tłumaczce i komentatorce Lucynie Kopciewicz (2004).

Wprawdzie wielu polskich badaczy sięga po poststrukturalistyczną myśl krytyczną Michela Foucaulta, jednak ich prace w dużym stopniu mają wciąż charakter strukturalny. Jak pisze Maciej Duda (2019)

dotychczasowe analizy polskich mężczyzn i męskości w niewielkim stopniu wykorzystywały krytyczny potencjał zawarty w postrukturalistycznych teoriach feministycznych czy teoriach i praktykach *queerowych*. Typizacja pozbawiona krytycznego ujęcia nosi wyraźne znamiona ujęcia niejednostkowego. Nie mówi o podmiocie, o indywidualnej tożsamości, jednostkowym doświadczeniu i autorefleksji. Te wciąga w paradygmat odpowiedniego typu lub modelu. Nie mówi też o próbach emancypacji, wyzwolenia, przemiany. Wskazuje kryzys, nie szanse.

W polskich badaniach powszechnie stosowana jest teoria męskości hegemonicznej (Connell 1995), którą australijska badaczka przybliżyła m.in. w klasycznej już pracy *Masculinities*. Trzonem tej strukturalnej analizy jest przede wszystkim władza: dostęp pewnych grup mężczyzn do władzy oraz marginalizacja innych grup. Jest to teoria, która zmonopolizowała analizy męskości nie tylko w Polsce, ale na całym świecie. Pojawiły się w związku z tym krytyczne głosy dotyczące braku różnorodności sposobów myślenia o mężczyznach i męskościach, a sama teoria Connell została poddana krytyce.

Niezwykle rzadko podejmowane są próby sięgania do teorii męskości inkluzywnej Erica Andersona (2009), w której męskość ukazywana jest w horyzontalnym, nie zaś hierarchicznym porządku. Większym zainteresowaniem cieszy się w polskich realiach teoria męskości opiekuńczych (Elliott 2016), która wykorzystywana jest przede wszystkim w kontekście badania ojcostwa oraz zawodów opiekuńczych. Także teoria męskości hybrydowych (Bridges, Pascoe 2014) znajduje zastosowanie w rodzimych badaniach, z kolei koncepcja męskości toksycznych bywa wykorzystywana w kontekście tematyki zdrowia.

Współcześnie można dostrzec coraz większą otwartość badaczek i badaczy na różne podejścia z zakresu badań nad mężczyznami i męskością; wskazuje na to sięganie do wypracowanych teorii i weryfikowanie ich użyteczności na polskim gruncie. Nadal jednak w ramach studiów nad męskością i mężczyznami niewystarczająco wykorzystywany jest potencjał teorii feministycznych (Beasley 2005). Brakuje nam namysłu nad teoretycznymi założeniami badań i krytycznej analizy teorii. Mało dyskutujemy, rzadko krytycznie myślimy o teoriach.

Refleksja nad rozwojem społecznych studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce

Zachodnie studia nad mężczyznami i męskością mają swe korzenie w feministycznych ruchach męskich, których polska historia jest krótsza i ma inną specyfikę, co jest spowodowane m.in. wspomnianymi powyżej czynnikami (polską „chronologią” feminizmu, doświadczeniem socjalizmu i transformacji polityczno-ekonomicznej). Późne wyodrębnienie się studiów nad mężczyznami i męskością w Polsce łączyło się również z dostępem – lub jego brakiem – do zachodnich/anglojęzycznych teorii i badań. W dziejach polskich badań widać szybsze przejście przez podobne stadia rozwoju, dlatego można mówić o przyspieszonym kursie z teorii i sposobu myślenia o samej dyscyplinie.

Początkowa nieobecność tematyki męskości w studiach socjologicznych, a następnie niemal nieograniczony dostęp do teorii i badań zachodnich, mogą albo powodować wrażenie, że „wszystko zostało już opisane” i że „nie mamy już czego analizować”, albo dawać poczucie doganiania Zachodu, a więc potrzeby „przerobienia” kolejnych kroków. Z jednej strony trudno nie dostrzec marginalnej pozycji tematyki męskościowej jako części refleksji genderowej w polskim dyskursie akademickim, ale z drugiej wydaje się, że bardzo powoli obszar ten zaczyna uchodzić za wartościowy poznawczo. Polskie studia nad mężczyznami i męskosciami powinny zmierzyć się z wieloma kwestiami jeszcze niepodjętymi lub zaledwie zasygnalizowanymi w nielicznych pracach.

Trafna jest wspomniana wcześniej obserwacja Barbary Kwaśny (2009), że wczesne polskie analizy pomijają uwikłanie kategorii męskości w inne zależności (takie jak klasa, wiek, etniczność, miejsce zamieszkania, sprawność) oraz że zagubiony został kontekst transformacji ustrojowej. Istotnie, w początkowym etapie rozwoju polskich studiów nad mężczyznami i męskosciami nie została uwzględniona perspektywa intersekcyjna, jednak z czasem badaczki i badacze dostrzegli ten brak i współczesne analizy świadczą już o stopniowym poszerzaniu sposobów myślenia o męskościach.

Problematyka męskości w polskich studiach socjologicznych pojawiła się znacznie później niż w myśli zachodniej i opiera(-ła) się przede wszystkim na propozycjach teoretycznych stamtąd zapożyczonych. Choć współczesne polskie badania dotyczą coraz częściej alternatywnych męskości, a badaczki i badacze najczęściej wybierają podejście konstruktywistyczne, to jednak redefinicje męskości pojawiają się jednocześnie ze studiami poświęconymi męskiej roli czy dominacji, czego dowodem wydaje mi się wspomniana niekończąca się popularność teorii męskości hegemonicznej (Connell 1995).

Inne teorie zyskują zainteresowanie bardzo powoli, czego przyczyną może być brak dostępu lub ich nieadekwatność względem rodzimych realiów. Aby przybliżyć teorie wykorzystywane w obrębie krytycznych studiów nad mężczyznami i męskosciami w kolejnych rozdziałach opisane zostały te, które wydają się cieszyć największą popularnością w anglojęzycznej literaturze i – jednocześnie – potencjałem badawczym oraz bywają wykorzystywane w polskich badaniach. Choć pryzmatem książki stały się poszczególne teorie, które bywają utożsamiane z modelami męskości, to jednak zgodnie z sugestią Connell (2018b) warto wystrzegać się wyróżniania „typów” męskości i skłonić się raczej w stronę badań nad jej praktykami.

Bibliografia

- Anderson E. (2009), *Inclusive Masculinity: The Changing Nature of Masculinities*, Routledge, New York.
- Anderson E. (2015), *Teoria męskości inkluzywnej*, przeł. P. Sobolczyk, „Teksty Drugie”, nr 2, s. 431–444.
- Arcimowicz K. (1998), *Dwa paradygmaty męskości w kulturze współczesnej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 1–2, s. 37–58.

- Arcimowicz K. (2003), *Obraz mężczyzny w polskich mediach. Prawda – fałsz – stereotyp*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Arcimowicz K. (2011), *Nowe wizerunki mężczyzn w polskich przekazach telewizyjnych*, [w:] E. Ciaputa, K. Wojnicka (red.), *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków, s. 41–64.
- Arcimowicz K. (2013), *Dyskursy o płci i rodzinie w polskich telesagach: analiza seriali obyczajowych najpopularniejszych na początku XXI wieku*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Arcimowicz K. (2014), *Kryzys męskości czy szansa dla mężczyzn? Przegląd problematyki badań*, „Ars Educandi”, nr 11, s. 13–25.
- Arcimowicz K. (2020a), *Oblicza męskości w neoserialach: hegemonia – kontaminacja – inkluzja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Arcimowicz K. (2020b), *The category of masculinity in the Polish media discourse on Robert Lewandowski*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 16, s. 12–27.
- Badiner E. (1993), *XY: tożsamość mężczyzny*, przeł. G. Przewłocki, WAB, Warszawa.
- Baer M. (2008), *Męskość w ujęciu antropologicznym*, [w:] B. Płonka-Syroka (red.), *Stereotypy i wzorce męskości w różnych kulturach świata*, DiG, Warszawa, s. 3–16.
- Baer M. (2014), *Płeć i procesy transformacyjne w Polsce po 1989 roku. Studium przypadku*, „Rocznik Antropologii Historii”, nr 2(7), s. 291–305.
- Bagiński P. (2019), *Feminizm, męskość i kultura emocjonalna mężczyzn identyfikujących się jako feministów*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3, s. 245–262. <https://doi.org/10.35757/KiS.2019.63.3.12>
- Bartoszewski B. (red.) (2011), *Wymiary kobiecości i męskości. Od psychobiologii do kultury*, Eneteia, Wrocław.
- Beasley Ch. (2005), *Gender and Sexuality. Critical Theories, Critical Thinkers*, Sage, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington.
- Bell J., Pustulka P. (2017), *Multiple masculinities of Polish migrant men*, „NORMA: International Journal for Masculinity Studies”, no. 3, s. 127–143.
- Berggren K. (2015), *Lepka męskość: poststrukturalizm, fenomenologia i podmiotowość w krytycznych studiach nad męskością*, przeł. W. Śmieja, „Teksty Drugie”, nr 2, s. 353–380.
- Bieńkowska M. (2015), *Transsexual masculinity construction in Poland*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 179–192.
- Bieńkowska M., Kluczyńska U. (red.) (2017), *„Uwikłani w płeć” – od wytwarzania i reprodukcji męskości po formy przekraczania płci*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, nr 18(2).
- Bly R. (2004), *Żelazny Jan. Rzecz o mężczyznach*, przeł. J. Tittenbrun, Zys i S-ka, Poznań.
- Bogdanowska-Jakubowska E. (red.) (2017), *Oblicza męskości/ Faces of masculinity*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Bogunia-Borowska M. (2012), *Kryzys ojcostwa – style życia i typologia męskich postaw w polskim kinie po 1989 roku*, [w:] A. Jawłowska, W. Pawlik, B. Fatyga (red.), *Style życia, wartości, obyczaje. Stare tematy, nowe spojrzenia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Bougsiaa H., Kopciwicz L., Welenc M. (red.) (2014), „Ars Educandi”, nr 11.
- Bourdieu P. (2004), *Męska dominacja*, przeł. L. Kopciwicz, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Brach-Czaina J. (red.) (1997), *Od kobiety do mężczyzny i z powrotem, rozważania o płci w kulturze*, Trans Humana, Białystok.
- Bridges T., Pascoe C. J. (2014), *Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities*, „Sociology Compass”, no. 8(3), s. 246–258.
- Brod H. (1987a), *A case for men's studies*, [w:] M. S. Kimmel (red.), *Changing Men. New Direction in Research on Men and Masculinity*, Sage Newbury, London–New Delhi, s. 263–277.
- Brod H. (1987b), *The Making of Masculinities. The New Men's Studies*, Allen & Unwin, London–Sydney–Wellington.
- Brod H. (1987c), *Towards men's studies*, [w:] M. S. Kimmel (red.), *Changing Men. New Directions in Research on Men and Masculinity*, Sage Publications, Newbury Park–London–New Delhi, s. 263–277.

- Carrigan T., Connell B., Lee J. (1987), *Toward the new sociology of masculinity*, [w:] H. Brod (red.), *The Making of Masculinities. The New Men's Studies*, Allen & Unwin, London–Sydney–Wellington.
- Chmura-Rutkowska I., Ostrouch J. (2008), *Od optymizmu do cynizmu. Studium męskiej przyjaźni*, [w:] A. Radomski, B. Truchlińska (red.), *Męskość w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 119–130.
- Chmura-Rutkowska I., Ostrouch-Kamińska J. (2007), *Mężczyźni na przełęczy życia. Studium socjopedagogiczne*, Impuls, Kraków.
- Chudzicka-Dudzik P., Durys E. (red.) (2014), *Konteksty feministyczne. Gender w życiu społecznym i kulturze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Clare A. W. (2000), *On Men: Masculinity in Crisis*, Arrow Books, London.
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W. (2018a), *Margines staję się centrum: studia nad męskością w perspektywie światowej*, przeł. A. Dziadek, [w:] A. Dziadek (red.), *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 27–50.
- Connell R. W. (2018b), *Obmapywanie męskości (wywiad)*, [w:] A. Dziadek (red.), *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 11–24.
- Connell R. W., Messerschmidt J. W. (2005), *Hegemonic masculinity. Rethinking the concept*, "Gender & Society", no. 19(6), s. 829–859.
- David D. S., Brannon R. (red.) (1976), *The Forthly-nine Percent Majority: The Male Sex Role*, Addison Wesley, Reading MA.
- Dąbrowska M. (2008), *Obraz mężczyzny w polskim dyskursie politycznym*, [w:] A. Radomski, B. Truchlińska (red.) (2008) *Męskość w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 109–118.
- Dąbrowska M., Radomski A. (red.) (2010), *Męskość jako kategoria kulturowa. Praktyki męskości*, Wydawnictwo Portalu Wiedza i Edukacja, Lublin, publikacja internetowa <http://wiedzaedukacja.eu> (dostęp: 15.03.2024).
- Domagała P., Kretowicz K., Gaworska-Krzemińska A. (2017), *Mężczyźni w pielęgniarstwie z perspektywy kulturowej*, „Kwartalnik Pedagogiczny”, nr 2(244), s. 270–283, <https://doi.org/10.5604/01.3001.0010.3404>
- Duda M. (2015), *Obywatel bez płci. Publicystyka Eugeniusza Starczewskiego na początku XX wieku*, [w:] A. Zawiszeńska, S. P. Kubiak (red.), *Postscriptum. Wielka wojna – ważne sprawy – zwykli ludzie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Muzeum Narodowe, Szczecin.
- Duda M. (red.) (2016a), *(Auto)biografie męskości/mężczyźni i autobiografie*, „Autobiografie. Literatura, kultura, media”, nr 3.
- Duda M. (2016b), *Pamiętnik Odo Bujwida. Po/między życiem i męskością*, [w:] T. Czerska, I. Iwaśiów (red.), *Autobiografie (po)pograniczne*, Universitas, Kraków, s. 221–238.
- Duda M. (2017), *Emancypanci i emancypatorzy. Mężczyźni wspierający emancypację Polek w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin.
- Duda M. (2019), *Badania nad mężczyznami w Polsce, czyli o hegemonii struktury*, [w:] B. Zwolińska, K. M. Tomala (red.), *(Nie)męskość w tekstach kultury XIX–XXI w.*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk, s. 11–22.
- Durys E., Ostrowska E. (red.) (2005), *Gender. Wizerunki kobiet i mężczyzn w kulturze*, Rabid, Kraków.
- Dzwonkowska-Godula K. (2015), *Tradycyjnie czy nowocześnie? Wzory macierzyństwa i ojcostwa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Elliott K. (2016), *Caring masculinities: Theorizing an emerging concept*, "Men and Masculinities", no. 19(3), s. 240–259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>
- Faludi S. (2013), *Reakcja. Niewypowiedziana wojna przeciw kobietom*, przeł. A. Dzierzgowska, Czarna Owca, Warszawa.
- Formy męskości* (2015), „Teksty Drugie”, nr 2.

- Frąckowiak-Sochańska M. (2017), *Mężczyźni w procesie psychoterapii a normatywne schematy męskości – ciągłość i zmiana*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, nr 18(2), s. 91–114.
- Fuszara M. (red.) (2008), *Nowi mężczyźni. Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*, Trio, Warszawa.
- Galasiński D. (2004), *Men and the Language of Emotions*, Palgrave, Basingstoke.
- Galasiński D. (2008), *Men's Discourses of Depression*, Palgrave, Basingstoke.
- Galasiński D. (2013), *Fathers, Fatherhood and Mental Illness. A Discourse Analysis of Rejection*, Palgrave, Basingstoke.
- Galasiński D. (2017), *Discourses of Men's Suicide Notes*, Bloomsbury, London.
- Gospodarczyk M. (2019), *Rolnicy, kowboje i drwale. Koncepcje wiejskich męskości w obszarze badań nad wsią*, „Studia Socjologiczne”, nr 4(235), s. 103–128. <https://doi.org/10.24425/sts.2019.126158>
- Graff A. (2007), *Odmienna chronologia. Refleksja nad feminizmem we współczesnej Polsce*, „Zadra”, nr 3–4.
- Gryciuk F., Kościńska A. (red.) (2007), *Gender. Perspektywa antropologiczna*, t. I–II, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Hanlon N. (2012), *Masculinities, Care and Equality. Identity and Nurture in Men's Live*, Palgrave Macmillan, London.
- Hearn J. (2004), *From hegemonic masculinity to the hegemony of men*, „Feminist Theory”, no. 5(1), s. 49–72.
- Hearn J., Pringle K. (2006), *European Perspectives on Men and Masculinities. National and Transnational Approaches*, Palgrave Macmillan, New York.
- Hearn J., Nordberg M., Andersson K., Balkmar D., Gottzén L., Klinth R., Pringle K., Sandberg L. (2012), *Hegemonic masculinity and beyond: 40 years of research in Sweden*, „Men and Masculinities”, no. 15(1), s. 31–55. <https://doi.org/10.1177/1097184X11432113>
- Horrocks R. (1994), *Masculinity in Crisis: Myths, Fantasies and Realities*, Macmillan Press, London.
- Jakubowska H. (2014), *Gra ciałem. Praktyki i dyskursy różnicowania płci w sporcie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Jakubowska H. (red.) (2013), *Sport kobiet i mężczyzn: uwarunkowania, granice, różnice*, „Człowiek i Społeczeństwo”, nr XXXVI(1).
- Jakubowska H., Nosal P. (red.) (2017), *Socjologia sportu*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kaliściak T. (2016), *Płeć Pantofla. Odmienne męskości w polskiej prozie XIX i XX wieku*, Instytut Badań Literackich PAN, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Warszawa–Katowice.
- Kapała W., Rucki P. (2008), *Mężczyźni w polskim pielęgniarstwie. Jak widzą i oceniają swój zawód polscy pielęgniarze*, „Pielęgniarstwo Polskie”, nr 1, s. 7–13.
- Kimmel M. (red.) (1995), *The Politics of Manhood: Profeminist Men Respond to the Mythopoetic Men's Movement (And the Mythopoetic Leaders Answer)*, Temple University Press, Philadelphia.
- Kimmel M., Kauffman M. (2004), *Niedzielní wojownicy: nowy ruch mężczyzn*, [w:] B. Wojciszke (red.), *Kobiety i mężczyźni: odmienne spojrzenie na różnice*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, s. 482–485.
- Kimmel M. S., Mosmiller T. E. (red.) (1992), *Against the Tide: Pro-Feminist Men in the United States, 1776–1990: A Documentary History*, Beacon Press, Boston.
- Klimczak J. (2014), *Męskie ciało w dyskursie „postrobotniczym”*, [w:] K. Wódz, J. Klimczak (red.), *O współczesnych praktykach genderyzacji ciała*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice, s. 162–173.
- Klimczak-Ziółek J. (2013), *Przeobrażenia wzorców kobiecych i męskich w społecznościach postrobotniczych. Refleksja z badań*, [w:] K. Wódz (red.), *Zapomniane miejsca, zapomniani ludzie. Restrukturyzacja ekonomiczna zmiana kulturowa*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice, s. 187–201.

- Kluczyńska U. (2008), *Czy starość ma płęć? Społeczny konstrukt mężczyzny starego w świetle literatury zachodniej*, [w:] R. Konieczna-Woźniak (red.), *Dorosłość wobec starości. Oczekiwania – Radości – Dylematy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza, Poznań, s. 249–260.
- Kluczyńska U. (2009a), *Metamorfozy tożsamości mężczyzny w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kluczyńska U. (2009b), *Jak być „super tatą”. Kultura popularna jako obszar konstruowania roli, zadań i tożsamości współczesnego ojca*, [w:] M. Kondracka, A. Łysak (red.), *Edukacja, wychowanie, poradnictwo w kulturze popularnej*, Wrocław, s. 58–75, <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=27807> (dostęp: 16.03.2024).
- Kluczyńska U. (2010a), *Konstruowanie męskości i ojcostwa w kulturze popularnej. Analiza porad(ników) dla rodziców*, [w:] E. Zierkiewicz, V. Drabik-Podgórska (red.), *Poradnictwo w kulturze indywidualizmu*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław, s. 167–183.
- Kluczyńska U. (2010b), *Męskość i zdrowie. Analiza sposobu prezentacji wybranych problemów zdrowotnych w czasopiśmie dla mężczyzn „Men’s Health”*, [w:] A. Łysak, E. Zierkiewicz (red.), *Kobiety i mężczyźni (z) kolorowych czasopism*, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław, s. 186–203.
- Kluczyńska U. (2010c), *Sport jako obszar konstruowania tożsamości mężczyzn. Znaczenia wpisane w sport i możliwości ich redefiniowania*, [w:] M. Dąbrowska, A. Radomski (red.), *Męskość jako kategoria kulturowa. Praktyki męskości*, Wydawnictwo Portalu Wiedza i Edukacja, Lublin, s. 86–99, <http://wiedzaiedukacja.eu> (dostęp: 15.03.2024).
- Kluczyńska U. (2011a), *Czas wolny starszych mężczyzn*, [w:] J. Mucha, J. Krzyżowski (red.), *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu jednostki życia*, Wydawnictwo AGH, Kraków, s. 83–104.
- Kluczyńska U. (2011b), *Męska dominacja i piłka nożna. Analizy medialnych prezentacji*, [w:] K. Wojnicka, E. Ciaputa, (red.), *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków, s. 65–89.
- Kluczyńska U. (2011c), *Konstruowanie relacji między rodzajami w sporcie. Analiza telewizyjnych wiadomości sportowych*, [w:] K. Slany, B. Kowalska, M. Ślusarczyk (red.), *Kalejdoskop genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 383–400.
- Kluczyńska U. (2012), *Problematyka palenia papierosów i depresji w czasopiśmie dla mężczyzn „Men’s Health”*, „Nowiny Lekarskie”, nr 81(5), s. 500–507.
- Kluczyńska U. (2015), *Older husbands as carers. Construction of masculinity in context of caregiving*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 73–94.
- Kluczyńska U. (2016), *„Głupio żeby tak oddać żonę...” – konstruowanie opieki i męskości przez starszych mężczyzn opiekujących się swoimi przewlekłe chorymi żonami*, „Autobiografie. Literatura, kultura, media”, nr 3, s. 139–159.
- Kluczyńska U. (2017), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań.
- Kluczyńska U., Suwada K. (red.), (2021), *Studies on men and masculinities: Examples and interpretations*, „Society Register”, no. 5(1).
- Kluczyńska U., Wojnicka K. (red.) (2015), *Wymiary męskości*, „InterAlia”, nr 10.
- Kluczyńska U., Dynarski W., Kłonkowska A. M. (2016), *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Kłonkowska A. M. (2015), *(Trans)mężczyźni, (trans)kobiety i seksualność. O społecznym konstruowaniu seksualności w odniesieniu do osób transpłciowych*, „InterAlia”, nr 2, s. 121–144.
- Kłosińska K. (2021) *Neuroza. Zagrożone męskości*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kłosiński K. (2015), *De(re)konstrukcja męskości*, „Teksty Drugie”, nr 2, s. 11–29.
- Kochanowski J. (2004), *Fantazmat zróżnicowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, Universitas, Kraków.

- Kopciewicz L. (2005), *Kobiety, męskość i przemoc symboliczna. Polsko-francuskie studium porównawcze*, Impuls, Kraków.
- Kopciewicz L. (2007), *Rodzaj i edukacja. Studium fenomenologiczne z zastosowaniem teorii społecznej Pierre'a Bourdieu*, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, Wrocław.
- Kowalczyk I. (2002), *Dlaczego nie ma studiów męskich?*, „Czas Kultury”, nr 3.
- Kowalik P., Witkowski P. (2017), *Kryzys męskości*, [w:] E. Bogdanowska-Jakubowska (red.), *Oblicza męskości/ Faces of masculinity*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Kwaśny B. (2009), *Polskie studia nad męskością*, „Zeszyt Etnologii Wrocławskiej”, nr 1(1), s. 7–27.
- Lenartowicz M. (2012), *Klasowe uwarunkowania sportu i rekreacji ruchowej z perspektywy teorii Pierre'a Bourdieu*, Wydawnictwo Akademii Wychowania Fizycznego Warszawa, Warszawa.
- Leszczyńska K. (2016), *Płeć w instytucje uwikłana: reprodukcja wzorców kobiecości i męskości przez świeckie kobiety i świeckich mężczyzn w organizacjach administracyjno-ewangelizacyjnych Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Lipowska-Teutsch A. (2006), *Pytania polskie*, [w:] A. Lipowska-Teutsch (red.), *Mężczyźni na rzecz zmiany*, Wydawnictwo DĄB, Kraków, s. 94–100.
- Lis B. (2014), *Socjalizacja do normatywnej męskości: instytucje i mechanizmy kształtowania heterohabitusu. Przykłady*, „Ars Educandi”, nr 11, s. 37–50.
- Lis B. (2015a), *Gejowskie (nie)męskości. Normy płciowe a strategie tożsamościowe gejów*, Katedra, Gdańsk.
- Lis B. (2015b), *„Męska przyjaźń”. Kilka uwag o kondycji męsko-męskich relacji we współczesnej kulturze Zachodu*, „InterAlia”, nr 2, s. 57–72.
- Łysak A., Zierkiewicz E. (red.) (2010), *Kobiety i mężczyźni (z) kolorowych czasopism*, Oficyna Wydawnicza ATUT – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław.
- Machaj I., Suchocka R. (2009), *Męskość i kobiecość czy walka płci?*, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Nauk Humanistycznych i Dziennikarstwa, Poznań.
- MacInnes J. (1998), *The End of Masculinity*, Open University Press, Buckingham.
- Majer A. (2016), *Dyskurs dyscyplinowania męskiego ciała w wybranych tekstach kultury popularnej*, Wydawnictwo Katedra, Gdańsk.
- Majka R. (2015), *Poza „bezpieczniejszym seksem” – bareback i fetyszyzacja seksu bez zabezpieczenia*, „InterAlia”, nr 2, s. 195–216.
- Mandal E., Stefańska-Klar R. (red.) (1995), *Współczesne problemy socjalizacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Mazierska E. (2008), *Masculinities in Polish, Czech and Slovak Cinema. Black Peters and Men of Marble*, Berghahn Books, New York.
- McCormack M. (2012), *The Declining Significance of Homophobia: How Teenage Boys Are Redefining Masculinity and Heterosexuality*, Oxford University Press, New York.
- Melosik Z. (2002), *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*, Wolumin, Poznań.
- Messner M. (2000), *Politics of Masculinities: Men in Movements*, AltaMira Press, Oxford.
- Męskie sprawy* (2016), „Śląskie Studia Polonistyczne”, nr 1–2(8).
- Mężczyzna znika z horyzontu* (2002), „Czas Kultury”, nr 3.
- Miluska J., Boski P. (1999), *Męskość – kobiecość w perspektywie indywidualnej i kulturowej*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa.
- Miś L. (2014), *Mężczyźni a praca socjalna – analiza wybranych problemów*, „Problemy Polityki Społecznej”, nr 27(4), s. 109–125.
- Mroczkowska D., Ziółkowska B. (2021), *Eating disorders among men in the context of mental health and socio-cultural gender issues*, „Przegląd Krytyczny”, nr 3(1), s. 65–78. <https://doi.org/10.14746/pk.2021.3.1.4>
- Niezbalski J. (2015), *„Legless Aphrodite” and “Hercules in a wheelchair” – About disabled women and disabled men practicing sport*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 11(2), s. 6–14.

- Pankowska D. (2014), *Kwestia płci i rodzaju – „nieobecny dyskurs” w kształceniu nauczycieli*, „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 2, s. 129–148.
- Pascoe C. J. (2007), *Dude, You’re a Fag: Masculinity and Sexuality in High School*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.
- Piątek K. (red.) (2007), *Męskość (nie)męska: współczesny mężczyzna w zmieniającej się rzeczywistości społecznej*, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Humanistycznej, Bielsko-Biała.
- Pleck J. H. (1981), *The Myth of Masculinity*, MIT Press, Cambridge–London.
- Plińska W. (2008), „Górnicza tragedia”, [w:] A. Radomski, B. Truchlińska (red.), *Męskość w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 131–139.
- Płonka-Syroka B. (red.) (2008), *Stereotypy i wzorce męskości w różnych kulturach świata*, Wydawnictwo DiG, Warszawa.
- Pustułka P., Struzik J., Ślusarczyk M. (2015), *Caught between breadwinning and emotional provisions: The case of Polish migrant fathers in Norway*, „Studia Humanistyczne AGH”, t. 14(2), s. 117–139.
- Radkiewicz M. (red.) (2002), *Gender. Kultura. Społeczeństwo*, Rabid, Kraków.
- Radkiewicz M. (red.) (2003), *Gender w kulturze popularnej*, Rabid, Kraków.
- Radkiewicz M. (red.) (2004), *Gender. Konteksty*, Rabid, Kraków.
- Radomski A., Truchlińska B. (red.) (2008), *Męskość w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Ruda-Grodzka M., Nadana-Sokołowska K., Mroziak A., Szczuka K., Czeczot K., Smoleń B., Nasiłowska A., Serafin E., Wróbel A. (red.) (2014), *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, Czarna Owca, Warszawa.
- Scambor E., Wojnicka K., Bergmann N. (red.) (2012). *The Role of Men in Gender Equality – European Strategies & Insights. Study on the Role of Men in Gender Equality*. <http://doi.org/10.2839/48546>
- Siemienińska R. (red.) (1997), *Portrety kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych*, Scholar, Warszawa.
- Skucha M. (2014), *Męski feminizm*, [w:] M. Ruda-Grodzka, K. Nadana-Sokołowska, A. Mroziak, K. Szczuka, K. Czeczot, B. Smoleń, A. Nasiłowska, E. Serafin, A. Wróbel (red.), *Encyklopedia gender. Płeć w kulturze*, Czarna Owca, Warszawa, s. 311–315.
- Skucha M. (2015a), *Adwokat sprawy niewieściej. O dwóch cyklach artykułów Aleksandra Świętochowskiego w „Przeglądzie Tygodniowym”*, [w:] A. Janicka (red.), *Pozytywiści warszawscy. „Przegląd Tygodniowy” 1866–1876. Studia, rewizje, konteksty*, Wydawnictwo Alter Studio, Białystok, s. 179–194.
- Skucha M. (2015b), *Feminizm pozorny, albo jak mizogini walczyli o prawa kobiet*, „Bibliotekarz Podlaski”, nr 2(31), s. 155–170.
- Skucha M. (2016), *Benedykt Dybowski i Włodzimierz Popiel, albo o pewnym dyskursie profeministów polskich przełomu XIX i XX wieku*, „Pamiętnik Literacki”, nr 2, s. 47–65.
- Skucha M. (2019), *Poczet XIX-wiecznych feministów polskich*, [w:] A. Janicka (red.), *Przemiany formuły emancypacji kobiet od XVIII wieku do Dwudziestolecia międzywojennego*, Uniwersytet w Białymstoku, Białystok.
- Ślany K., Kowalska B., Ślusarczyk M. (red.) (2011), *Kalejdoskop genderowy. W drodze do poznania płci społeczno-kulturowej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Struzik J. (2015), „*My się kochamy, jesteście parą gejów z pieskiem, a seksu nigdy nie uprawiamy*”. *Męskość i seksualność w perspektywie aktywistów ruchów queerowych w Polsce*, „InterAlia”, nr 2, s. 172–194.
- Suwada K. (2016), „*At the end, the father works more and the mother stays home*” – *Polish and Swedish fathers and (un)achieved work-life balance*, [w:] I. Crespi, E. Ruspini (red.), *Balancing Work and Family in a Changing Society. The Fathers’ Perspective*, Palgrave Macmillan, s. 191–205.
- Suwada K. (2017a), *Men, Fathering and the Gender Trap. Sweden and Poland Compared*, Palgrave Macmillan.
- Suwada K. (2017b), *Mężczyźni, płeć, praca opiekuńcza*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 66(2), s. 181–195.

- Suwada K. (2017c), *The naturalisation of a difference. The experience of fatherhood in Sweden and Poland*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 16(2), s. 141–155.
- Suwada K. (2021), *Ojcowie na urlopach rodzicielskich. Przekraczanie tradycyjnych ról płciowych w życiu rodzinnym w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 1(70), s. 111–130.
- Suwada K., Platin L. (2014), *On fatherhood, masculinities, and family policies in Poland and Sweden – A comparative study*, „Polish Sociological Review”, no. 4(188), s. 509–524.
- Szczepaniak M. (2010), *Libido dominandi. Męski habitus w świetle teorii socjologicznych*, „Nowa Krytyka”, <http://www.nowakrytyka.pl/spip.php?article328> (dostęp: 15.09.2015).
- Szczepaniak M. (2017), *Habitus żołnierski w literaturze i kulturze polskiej w kontekście Wielkiej Wojny*, Universitas, Kraków.
- Szukała W. (2019), *Męskość i fantazmat w prozie Javiera Mariása i Antonia Muñoz Moliny*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Śmieja W. (2016), *Hegemonia i trauma. Literatura wobec dominującej fikcji męskości*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa.
- Śmieja W. (2019), *Biopolityka męskości*, Wydawnictwo IBL, Warszawa.
- Śmieja W. (2023), *Nie/podległości i transformacje. Szkice o stuleciu męskiego niepokoju 1918–2018*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Śmietana M. (2006), *Ruchy społeczne mężczyzn na tle studiów nad męskością*, [w:] A. Lipowska-Teutsch (red.), *Mężczyźni na rzecz zmiany*, Towarzystwo Interwencji Kryzysowej, Kraków, s. 5–23.
- Śmietana M. (2011), *„Matczyni” ojcowie? Męskość i kobiecość w hiszpańskich rodzinach ojców gejów*, [w:] K. Wojnicka, E. Ciaputa (red.), *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków, s. 139–160.
- Tomasik T., Śmieja W. (red.) (2019), *Retrotopie męskości*, „Czas Kultury”, nr 1(200).
- Warkocki B. (2007), *Tożsamość możliwa, czyli odmiany męskości w prozie Andrzeja Stasiuka*, [w:] *Homo niewiadomo. Polska proza wobec odmienności*, Sic!, Warszawa.
- Warkocki B. (2016), *Rasowy kształt niemęskości. O „Pamiętniku Stefana Czarnieckiego” Witolda Gombrowicza*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media”, 1(6), s. 97–112.
- Welenc M. (2018), *Coming out. Studia nad homoseksualną męskością*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- Whitehead S. M., Barrett F. J. (2001), *The sociology of masculinity*, [w:] S. M. Whitehead, F. J. Barrett (red.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Cambridge.
- Wojnicka K. (2013), *Męskie ruchy społeczne we współczesnej Polsce: wybrane ustalenia i wnioski*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica”, nr 47, s. 87–103.
- Wojnicka K. (2015), *Men, masculinities and physical violence in contemporary Europe*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 15–31.
- Wojnicka K. (2020), *Men, masculinities and migration processes*, [w:] L. Gottzen, U. Mellstrom, T. Sheffer (red.), *International Handbook of Masculinity Studies*, Routledge, London.
- Wojnicka K., Ciaputa E. (red.) (2011a), *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków.
- Wojnicka K., Ciaputa E. (2011b), *Wprowadzenie: refleksja naukowa nad społeczno-kulturowymi fenomenami męskości*, [w:] K. Wojnicka, E. Ciaputa (red.), *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków, s. 7–21.
- Wojnicka K., Kluczyńska U. (red.) (2015), *Men and masculinities in the European dimension*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2).
- Wojnicka K., Nowicka M. (2022), *Understanding migrant masculinities through a spatially intersectional lens*, „Men and Masculinities”, no. 25(2), s. 232–251. <https://doi.org/10.1177/1097184X20986224>
- Wojnicka K., Pustułka P. (2017), *Migrant men in the nexus of space and (dis)empowerment*, „NORMA: International Journal for Masculinity Studies”, no. 12(2), s. 89–95.

- Wojnicka K., Struzik J. (2011), *Mężczyźni w działaniu. Problematyka męskich ruchów społecznych w Polsce*, [w:] *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków, s. 257–278.
- Wojnicka K., Zierkiewicz E. (2014), *Emocje w ruchach społecznych na przykładzie ruchów obrony praw ojców i Amazonek w Polsce*, „*Studia Socjologiczne*”, nr 4, s. 209–232.
- Wódz K., Klimczak J. (2017), *Przemiany męskości. Refleksja socjologiczna z badań nad społecznościami robotniczymi*, [w:] E. Bogdanowska-Jakubowska (red.), *Oblicza męskości/ Faces of masculinity*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Zierkiewicz E. (2012), *Zdrowie ma płeć! Analiza problemów zdrowotnych mężczyzn w prasie kobiecej*, „*Nowiny Lekarskie*”, nr 5(81), s. 472–484.
- Zierkiewicz E., Mazurek E. (2015), *Couples dealing with breast cancer: The role of husbands in supporting their wives*, „*Studia Humanistyczne AGH*”, nr 14(2), s. 95–116.

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości hegemonicznej¹

Najbardziej znaną i powszechnie stosowaną teorią w ramach analiz z zakresu studiów nad mężczyznami i męskociami jest hierarchiczna teoria męskości hegemonicznej (*hegemonic masculinity*). Po raz pierwszy Reawyn Connell opisała ten koncept w roku 1979 w publikacji *Men's bodies*. W latach osiemdziesiątych został on rozwinięty i uszczegółowiony we współpracy z Timem Carriganem i Johnem Lee (1987), a także przybliżony w książce Connell (1987) *Gender and Power*. Pogłębioną analizę koncepcji męskości hegemonicznej można znaleźć z kolei w publikacji Connell (1995) zatytułowanej *Masculinities*. Z upływem czasu koncepcja ta została poddana szerokiej krytyce, następnie zweryfikowana i przeformułowana przez Connell i Messerschmidta (2005) w 2005 roku. Poniżej przybliżę założenia teorii męskości hegemonicznej, skupiając się na tym, w jaki sposób była modyfikowana, krytykowana, przeformułowywana i wykorzystywana w ramach badań nad mężczyznami i męskociami.

Geneza rozwoju teorii męskości hegemonicznej

Podstawą powstania teorii męskości hegemonicznej były wyłonione w toku debaty feministycznej analizy dotyczące patriarchy w latach 60. i 70. XX wieku. Feminizm radykalny włączył termin patriarchy do refleksji w odniesieniu do relacji władzy między kobietami i mężczyznami. Patriarchat – postrzegany jako władza mężczyzn i ich przywileje – został ukazany jako źródło nierówności społecznych. Z kolei feminizm socjalistyczny uwzględnił współzależność patriarchy i kapitalizmu jako czynników wytwarzających specyficzną relację władzy między kobietami i mężczyznami (Messerschmidt 2018).

Feministyczna teoria patriarchy spotkała się z krytyką dotyczącą wyłonienia dwóch grup: „kobiet” i „mężczyzn” opisywanych na zasadzie kontrastu i przeciwieństwa oraz koncentracji na różnicach między nimi. Tym sposobem

1 Rozdział stanowi rozszerzoną i zmienioną wersję fragmentu książki U. Kluczyńska (2017), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań, s. 14–18.

w niewystarczającym stopniu wyartykułowana została różnica wewnątrz grup kobiet i mężczyzn, choć należy jednocześnie zaznaczyć, że feminizm socjalistyczny uwzględniał kwestie klasowe. Mężczyźni jako grupa nie są bowiem jednorodni, mają różny dostęp do władzy, przywilejów, kontroli swojego życia i kobiet (Messerschmidt 2018). Powstało jednak wyobrażenie „typowego mężczyzny” (Pleck 1981) jako jednorodnego wzorca męskości realizowanego przez wszystkich mężczyzn. Carrigan, Connell i Lee (1987) pisali wprost: „»Męska rola płciowa« nie istnieje. Niemożliwe jest wyizolowanie »roli«, która konstruuje męskość (lub innej konstruuującej kobiecość)”. Teoria męskości hegemonicznej wyłoniła się więc jako krytyka „roli płciowej”.

Dostrzeżenie różnorodności w obrębie kategorii kobiet i mężczyzn wiązało się ze zwróceniem uwagi na wielość kobiecości i męskości, a także kwestię interseksjonalności (Crenshaw 1989), czyli podkreślenia czynników, które je tworzą i współoddziałują, takich jak rasa, klasa, seksualność czy etniczność. Doszło do odejścia od pryzmatu patriarchy na rzecz kategorii gender i to ta zmiana miała istotne znaczenie w rozwoju teorii męskości hegemonicznej, która skupiła się właśnie na relacjach genderowych (Messerschmidt 2018). Carrigan, Connell i Lee (1987) podkreślali, że relacja pomiędzy kobietami i mężczyznami jako grupami nie jest konfrontacją między dwoma homogenicznymi, niezróżnicowanymi blokami i choć kategorie „mężczyźni” i „kobiety” są istotne w kontekście władzy patriarchalnej, to jednak kluczowy jest podział na męskość hegemoniczną i podporządkowane.

Główne założenia leżące u podłoża teorii męskości hegemonicznej

Raewyn Connell (1995) wyszła z założenia, że zamiast próbować zdefiniować męskość jako obiekt/przedmiot, należy skupić się na procesie i relacji pomiędzy kobietami i mężczyznami. Męskość związana jest ściśle z relacją genderową, praktykami, w które mężczyźni się angażują oraz skutkami tych praktyk w doświadczeniu cieleśnym, osobistym i kulturowym. Connell (1987) zaznacza, że nie można wydzielić „instytucji genderowych”, gdyż relacje płci istnieją we wszystkich instytucjach. Autorka korzysta z terminu „reżim płci”, przez co rozumie „układ relacji płci w obrębie danej instytucji” (Connell 1987: 120). Aby przybliżyć złożoność zjawiska bardziej szczegółowo, opisuje w swej pracy kwestię instytucjonalizacji relacji płci w odniesieniu do rodziny, szkoły, państwa, ulicy.

Connell (1987) zaproponowała (tymczasowy) potrójny model struktury genderowej uwzględniający relacje władzy, produkcji i struktury emocjonalnej (cathexis); później dodała jeszcze jeden element – symbolikę (Connell 2000). W pierwszej kolejności założyła, że główną osią władzy w porządku genderowym jest podporządkowanie kobiet i dominacja mężczyzn. Jednocześnie zaznaczyła, iż istnieją wyjątki wymykające się tej regule i kobiety również mogą posiadać władzę (nad mężczyznami). Jak pisze: „jeśli władza jest definiowana jako prawowita władza, to możemy

powiedzieć, że główną osią struktury władzy płci jest ogólne powiązanie władzy z męskością. Jest to jednak natychmiast komplikowane, a częściowo zaprzeczane przez drugą oś: odmowę autorytetu pewnej grupie mężczyzn lub, bardziej ogólnie, budowanie hierarchii autorytetu i centralności w ramach głównych kategorii płci” (Connell 1987: 109).

Pisząc o relacjach produkcji badaczka zaznaczyła istotę płciowego podziału pracy, struktury dóbr materialnych oraz ekonomicznych konsekwencji wynikających z tego podziału. Zwróciła uwagę na kwestię treningu do pewnych zawodów i nabywania zróżnicowanych ze względu na płeć umiejętności jako mechanizmów podtrzymujących genderowy podział pracy: na nieodpłatną pracę kobiet w obszarze prywatnym i nierówności płacowe kobiet i mężczyzn. Connell podkreślała, że kwestia genderowego podziału pracy to coś więcej niż przydział osób do poszczególnych rodzajów pracy, to również jej charakter i organizacja.

Autorka wskazywała, że płciowy podział pracy musi być postrzegany jako „większy wzór, płciowo ustrukturalizowany system produkcji, konsumpcji i dystrybucji” (Connell 1987: 103). Z kolei strukturę emocjonalną rozumiała jako formy pożądania i praktyki, które kształtują i pozwalają realizować owo pożądanie (Connell 1987). Symbolikę Connell (2000) opisuje jako praktykę genderową przyczyniającą się do potwierdzenia i wzmocnienia dychotomii i podporządkowania. Wskazuje na praktyki językowe i symboliczne ukazywanie płci przez ubiór, gesty czy makijaż.

Connell zaznacza, że współcześnie musimy mówić o męskościach w liczbie mnogiej, w obrębie których powstaje relacja oparta na władzy i podporządkowaniu. Porządek genderowy to coś więcej niż dominacja mężczyzn nad kobietami, to także dominacja pewnych męskości nad innymi, zależna od kontekstu społeczno-kulturowego. Jak twierdzi badaczka, powołując się na Davida D. Gilmore’a: „nie ma jednego wzorca męskości, który występowałby wszędzie [...]. Musimy mówić o »męskościach«, nie męskości. Różne kultury i różne okresy historii odmiennie kształtowały konstrukt męskości” (Connell 2000: 10), ponadto „w każdym czasie i w każdej kulturze obecne są hierarchie różnych rodzajów męskości, z których jedne są dominujące, a inne podporządkowane; jedne nagradzane, inne karane” (McNair 2004).

Connell (1987) podkreśliła historyczność, aspekt różnic kulturowych w konstruowaniu męskości i kobiecości, a także ich zmienność. Zmiany te mogą dotyczyć kwestii relacji genderowej, wyłonienia nowych form męskości i kobiecości, a także zaniku tych istniejących. Męskości (i kobiecości) są społecznie wytwarzane, powstają przez ludzkie działanie, są bowiem „aktywnie wytwarzane przy użyciu zasobów i strategii dostępnych w danym otoczeniu społecznym” (Connell 2000: 12), podlegają zatem zmianie.

Męskość hegemoniczna, męskości marginalizowane, podporządkowane i kobiecości

Opisując męskość hegemoniczną, Connell sięga do konceptu hegemonii (Howson, Hearn 2020) zaczerpniętego od Antonia Gramsciego². Australijska badaczka podkreśla, że w kontekście hegemonii istotne jest to, w jaki sposób poszczególne grupy mężczyzn zajmują pozycję władzy i dobrobytu oraz legitymizują i reprodukują społeczne relacje generujące ich dominację (Carrigan, Connell, Lee 1987). Hegemonia odnosi się bowiem do dynamiki kulturowej, gdzie grupy roszczą sobie i uzyskują czołowe pozycje w życiu społecznym (Connell 1995), a przewagę społeczną „osiągają w grze sił społecznych, która wykracza poza rywalizację brutalnej siły w organizacji życia prywatnego i procesów kulturowych” (Connell 1987: 184).

Hegemonia jednej grupy nad inną nie jest zdobywana za pomocą brutalnej przemocy, ponieważ jest ona osadzona raczej w praktykach, religijnej doktrynie, mediach, strukturze dochodów czy w polityce (Connell 1987). Hegemonia oznacza perswazję, a element jej przejawu stanowi ukazywanie sposobu konstruowania męskości w mediach. Wiąże się również ściśle z podziałem pracy. Negocjowanie i egzekwowanie hegemonii obejmuje także państwo (Carrigan, Connell, Lee 1987). Hegemonia nie oznacza jednak totalnej kulturowej dominacji czy braku alternatywy, albowiem istnieją inne grupy, które nie są eliminowane, lecz podporządkowywane (Connell 1987).

Connell zaproponowała hierarchiczną typologię wzorców męskości właściwych dla szeroko pojmowanej kultury zachodniej. Wytwarzane i redefiniowane męskości odnoszone są do pewnego normatywnego wzorca męskości, określonego przez Connell jako męskość hegemoniczna i opisanego jako: „konfiguracja praktyk genderowych, które uosabiają współcześnie akceptowaną odpowiedź na problem legitymizacji patriarchatu, który gwarantuje (lub jest traktowany jako gwarancja) dominującą pozycję mężczyzn i podporządkowanie kobiet” (Connell 1995: 77). Według Connell kulturowe ideały męskości hegemonicznej nie muszą być uosobieniem konkretnych, realnych osobowości, mogą być też postaciami fikcyjnymi, np. filmowymi. Jednak ich istotną cechą jest publiczny charakter (Carrigan, Connell, Lee 1987). Zaznaczyła również, że nie zawsze jest tak, że nosicielami męskości hegemonicznej są najpotężniejsze osoby. Mogą to być także aktorzy czy postacie fikcyjne, zaś realne osoby – nosiciele instytucjonalnej władzy – w życiu prywatnym mogą być dalekie od realizacji wzorca męskości hegemonicznej.

Męskość hegemoniczną charakteryzuje: władza, bogactwo, siła, autorytet, sprawność fizyczna, rywalizacja, agresja. W kulturze zachodniej większym prestiżem i władzą cieszą się biali, sprawni, heteroseksualni i młodzi mężczyźni (Connell

2 Gramsci użył określenia „hegemonia” do opisu sposobu, „w jaki klasa dominująca wywiera ideologiczny wpływ na klasę podporządkowaną, ale nie za pomocą siły, lecz wynegocjowanego kompromisu [...] na mocy powszechnego przyzwolenia” (Skucha 2012: 9). Krytyka zastosowania konceptu hegemonii została szerzej opisana przez Richarda Howsona (2006).

2000). Hegemonia „nie oznacza przemocy, ale może być wspierana przez użycie siły” (Connell, Messerschmidt 2005: 832). Agresja jest bowiem związana z męskością hegemoniczną nie tyle jako jej „mechaniczny skutek”, ile rezultat dążenia do hegemonii (Connell, Messerschmidt 2005: 834).

Męskość hegemoniczna jest uprawomocniana i reprodukowana przez szereg instytucji, ponadto nie musi być – i zwykle nie jest – najbardziej popularną męskością. Jest dostępna dla nielicznych, a dla wielu mężczyzn stanowi źródło napięcia lub dystansowania (Connell 2000). Męskość hegemoniczna „uosabia »aktualnie akceptowaną« strategię” i w sytuacji zmiany modyfikuje się, zaś „nowe grupy mogą zakwestionować stare rozwiązania i konstruować nową hegemonię” (Connell 2000: 77). Męskość hegemoniczna jest zatem historycznie zmienną relacją.

Connell (1998; Connell, Wood 2005) wskazuje na pewien wzorzec męskości hegemonicznej, który można znaleźć w grupie globalnie mobilnych menadżerów i określa go mianem transnarodowej męskości biznesowej (*transnational business masculinity*). Wzorzec ten definiuje jako „ideę, zgodnie z którą globalne rynki i ponadnarodowe korporacje zapewniają warunki dla przekształconego wzorca męskości biznesowej, który osiąga hegemoniczną pozycję w globalnych relacjach płci” (Connell, Wood 2005: 362). Connell (1998: 17) podkreśla jednak, że transnarodowa męskość biznesowa nie jest całkowicie homogeniczna na poziomie globalnym³. Wątek męskości hegemonicznej w kontekście globalizacji zniuansowały Elias i Beasley (2009), wskazując potrzebę odniesienia się do specyfiki lokalnych kontekstów globalizacji.

Connell (1987) podkreśliła również, że męskość hegemoniczna jest czymś zupełnie innym niż „męska rola płciowa”. Jak zaznaczałam wcześniej, badaczka wskazuje, że jej teoria powstała w wyniku krytyki „roli płciowej” (Carrigan, Connell, Lee 1987). Przez badaczki i badaczy sytuowana jest „pomiędzy krytyką teorii ról płciowych a krytyką monolitycznych wersji patriarchy” (Hearn, Aboim, Howson 2016).

Zaproponowana koncepcja męskości hegemonicznej jest rozumiana jako wzór praktyk umożliwiających mężczyznom utrzymanie władzy nad kobietami. Męskość hegemoniczna ma charakter relacyjny i legitymizujący. Relacje dotyczą kwestii genderowych i związane są przede wszystkim z nierównością władzy pomiędzy mężczyznami i kobietami, męskosciami i kobiecościami oraz pomiędzy męskosciami, zaś męskość hegemoniczna legitymizuje te nierówności (Messerschmidt 2018).

Męskość hegemoniczna jest bowiem według Connell (1987) konstruowana w relacji do męskości podporządkowanych oraz kobiecości. Jednak żadna kobiecość nie jest hegemoniczna w takim znaczeniu jak męskość hegemoniczna w relacji z innymi męskosciami. Choć jej zdaniem wszystkie kobiecości zajmują podporządkowane miejsce wobec męskości hegemonicznej, to jednak w początkowym etapie swych analiz australijska badaczka szczególnie uwagę skupia na ostentacyjnie podkreślanej

3 Przykład badań na poziomie lokalnym zob. np. Kwon (2019).

kobiecości (kobiecości emfatycznej) (*emphasized femininity*)⁴, którą można potraktować jako pewne dopełnienie męskości hegemonicznej (por. Giddens 2006).

Ostentacyjnie podkreślana kobiecość została przez Connell ukazana jako zgadzająca się na relację podporządkowania i skupiona na dopasowaniu się do interesów i pragnień mężczyzn. Cechuje ją uległość, opiekuńczość i empatia. Inne kobiecości według Connell definiowane są przede wszystkim przez strategię oporu lub niezgody, albo strategię zgody, oporu i kooperacji. Kobiecość emfatyczna buduje relacje z pozostałymi kobiecościami nie na zasadzie dominacji, ale ich marginalizacji i ukrycia ich widoczności (Connell 1987).

Niewielu mężczyzn jest w stanie osiągnąć męskość hegemoniczną, choć wielu może do niej aspirować lub korzystać z przywilejów męskości, które Connell (2013) określa mianem patriarchalnej dywidendy⁵. Mężczyźni, którzy nie realizują normatywnych standardów i z różnych względów idą na ugody, ale korzystają z przywilejów, realizują męskość współuczestniczącą⁶ (*complicit masculinity*). Connell (1995) zaznacza, że męskość współuczestnicząca nie jest po prostu bardziej nieudolną wersją męskości hegemonicznej, lecz wskazuje na inne zależności (małżeństwo, ojcostwo, społeczność lokalną), które wymagają szeregu uzgodnień i kompromisów. Jest to zgoda na dominację męskości hegemonicznej i konstruowanie swej męskości przy uznaniu patriarchalnego podziału „bez ryzyka bycia na pierwszej linii” (Connell 1995: 79). Mężczyźni realizujący męskość współuczestniczącą mogą cieszyć się materialnymi, fizycznymi oraz symbolicznymi korzyściami wynikającymi z podporządkowania kobiet (Flood i in. 2007).

Hierarchia w obrębie grup męskości, a zatem dominacja jednych i podporządkowanie innych, jest istotnym elementem relacji w obrębie płci. Męskości można

4 W analizach z lat 80. Connell stosowała termin „hegemonic femininity” (Kessler, Ashenden, Connell 1982).

5 Termin „patriarchalna dywidenda” został opisany przez Connell (2013: 235–236) następująco: „Nierówności płci są zwykle wyrażane w kategoriach niższych zasobów kobiet w porównaniu z mężczyznami. [...] Nazywam tę nadwyżkę *patriarchalną dywidendą*: korzyścią mężczyzn jako grupy z podtrzymywania nierównego porządku płci. Ta korzyść nie ogranicza się do nierównych dochodów. Obejmuje również takie zasoby, jak: prestiż, szacunek, świadczenia, bezpieczeństwo, warunki mieszkaniowe, dostęp do władzy instytucjonalnej, wsparcie emocjonalne i kontrola nad własnym życiem. Oczywiście patriarchalna dywidenda maleje wraz ze wzrostem równości płci. Należy pamiętać, że patriarchalna dywidenda przynosi korzyść mężczyznom *jako grupie*. Niektórzy czerpią jej więcej, inni mniej, a jeszcze inni wcale nie mają do niej dostępu. Jest to uzależnione od statusu społecznego mężczyzny. [...] Patriarchalna dywidenda jest najwyższą stawką we współczesnej polityce płciowej”.

6 Connell pisze o relacji w obrębie męskości – *complicity*; *complicit masculinity* jest ściśle związana z czerpaniem korzyści płynących z patriarchalnej dywidendy. W polskiej literaturze przedmiotu tłumaczona jest na kilka sposobów jako: męskość współuczestnicząca (Kluczyńska), męskość sprzymierzeństwa (Skucha), męskość współudziału (Śmieja). Korzystam z określenia „męskość współuczestnicząca”, gdyż w moim przekonaniu współuczestniczenie odnosi się zarówno do uczestniczenia w czynnościach, na które z różnych względów zgadzają się mężczyźni, jak i uczestniczenia w przywilejach wynikających z bycia definiowanym jako mężczyzna.

określić jako podporządkowane nie dlatego, że są w jakiś naturalny sposób podporządkowane lub brakuje im jakiejś jakości, ale dlatego, że w konfiguracji praktyk, które reprezentują – których są ucieleśnieniem, są sprzeczne z aktualnie akceptowaną strategią podporządkowania kobiet.

Connell (1995, 2000) zaznacza, że w społeczeństwie europejskim i amerykańskim kluczowa jest dominacja mężczyzn heteroseksualnych i podporządkowanie homoseksualnych. Obiekt pożądania seksualnego mężczyzn homoseksualnych podkopuje instytucję heteroseksualności, która ma kluczowe znaczenie dla reprodukcji patriarchy. Niższa pozycja mężczyzn homoseksualnych jest czymś więcej niż stygmatyzacją, ponieważ odbywa się w toku wielu praktyk. Zdaniem badaczki, mężczyźni homoseksualni to grupa znajdująca się u samego dołu hierarchii męskości, przynależąca do męskości podporządkowanych (*subordinate masculinity*).

Mężczyźni homoseksualni nie są jedyną grupą podporządkowaną, lecz w największym stopniu dotyczy ich wykluczenie ze względu na symboliczne łączenie z kobiecością. Mężczyźni mogą znaleźć się w grupie podporządkowanej jeśli nie realizują oczekiwań genderowych zgodnie z hegemonicznym systemem i związaną zeń ideologią (Flood i in. 2007). Męskości podporządkowane prezentują cechy lub podejmują zachowanie określane jako „kobiece”, czyli np. emocjonalność lub słabość fizyczną, są zatem symbolicznie łączone z kobiecością (Connell 2000).

Connell (1995) wskazuje na dwie grupy relacji w obrębie męskości stanowiące ramy jej opisu. Pierwsza, to opisana powyżej dominacja/podporządkowanie, druga to marginalizacja/autoryzacja. Relacja męskości hegemonicznej i podporządkowanych bazuje zatem na dominacji i podporządkowaniu wewnątrz porządku genderowego, podczas gdy męskości marginalizowane i współuczestniczące dostrzegane są głównie w odniesieniu do autoryzacji porządku genderowego (i męskości hegemonicznej) (Gottzén 2011). Można wyróżnić również wzajemne oddziaływanie płci z innymi elementami struktury, takimi jak klasa czy rasa, w obrębie męskości, a zatem nierówność relacji poza porządkiem genderowym (Connell 1995).

Istotną zależnością w relacji między mężczyznami jest zatem marginalizacja (*marginalized masculinity*), opisująca mężczyzn korzystających z władzy (nad kobietami), którą daje im sam fakt bycia mężczyzną, ale w hierarchii męskości są trywializowane ze względu na relacje inne niż genderowe, czyli np. wiek czy przynależność etniczną. Męskości marginalizowane nie są nawet w stanie dążyć do hegemonii, gdyż brakuje im pewnej jakości męskości hegemonicznej, np. siły fizycznej, sprawności i tu przykładem będą mężczyźni z niepełnosprawnościami (Connell 2000).

Marginalizacja jest zawsze związana z uprawomocnieniem/autoryzacją (*authorization*) męskości hegemonicznej. Jest efektem uzyskania hegemonii przez pewien wzorzec męskości, a relacja marginalizacji i autoryzacji może istnieć również w obrębie męskości podporządkowanych. Connell (1995) zaznacza, że zarówno męskość hegemoniczna, jak i męskości marginalizowane nie są ustalonym typem, ale konfiguracją praktyk generowaną w szczególnych sytuacjach w zmieniającej się strukturze relacji.

Connell (2000) opisuje również męskość protestującą (*protest masculinity*), która jest konstruowana jako odpowiedź na pozycję społeczną mężczyzn, którzy doświadczają frustracji wynikającej z braku dostępu do władzy ekonomicznej i politycznej. Męskość protestująca kwestionuje hierarchiczną formę dominacji i była rozumiana jako wzorzec konstruowany w lokalnym środowisku klasy robotniczej, choć mogła dotyczyć również etnicznych męskości marginalizowanych. Charakteryzuje ją przede wszystkim roszczenie dostępu do władzy przy braku zasobów gospodarczych i autorytetu instytucjonalnego, które leżą u podstaw regionalnych i globalnych wzorców (Connell, Messerschmidt 2005).

Kategoria męskości protestującej może mieć zastosowanie w analizach wyjaśniających wycofanie się mężczyzn lub grupy mężczyzn z hegemonicznego systemu. Męskość protestująca, podejmowana przez mężczyzn z marginesu, postrzegana jest przez niektórych badaczy (Howson 2006; Roberts 2018) jako męskość, która na nowo oszacowuje, a nie walczy o dominację. To z ich perspektywy męskość, która włącza pewne praktyki, np. opiekę.

Na koniec należy zaznaczyć, że dla Connell opisane powyżej koncepty „były raczej abstrakcyjne niż opisowe pod względem logiki nierównych relacji między płciami” (Messerschmidt 2017: 29). Ponadto badaczka zakładała ich historyczność oraz zmienność.

Krytyka teorii męskości hegemonicznej

Teoria męskości hegemonicznej stała się najczęściej stosowaną perspektywą analityczną w studiach nad mężczyznami i męskociami, cytowaną w niemal każdym artykule. Pojawiły się głosy krytykujące monopolizację sposobu myślenia o tej problematyce i braku różnorodności pod względem teorii umożliwiających analizy w obrębie studiów.

Krytykowano (Demetriou 2001; Donaldson 1993; Hearn 1996, 2004, 2005, 2015; Wetherell, Edley 1999; Whitehead 1999) brak jasności konceptu oraz stawiano pytania o to, czy można redukować męskość hegemoniczną do zestawu praktyk, czy można mówić o męskociach hegemonicznych w liczbie mnogiej, a także co oznacza termin męskość, co wyklucza, a co włącza w zakres tego terminu. Badaczki i badacze wskazali również, że teoria ta przykłada mniejszą wagę do kwestii władzy i dominacji (Hearn 1996, 2004), osłabia i rozmazuje zbiorową władzę nad kobietami (Hearn 2004) wyolbrzymiając zbiorową władzę mężczyzn nad grupą kobiet i zaprzeczając sprawczości kobiet oraz męskości niehegemonicznych (Beasley 2008a, 2008b), w dodatku nie uwzględnia płynności i pomija intersekcyjną perspektywę w postrzeganiu męskości (Mac án Ghaill, Haywood 2007). Ponadto, jest nieprecyzyjnie stosowana w odniesieniu do pewnych zmiennych, w tym cech charakteru, ideologii i procesu instytucjonalnego (Beasley 2008; Howson 2008), a także ogranicza perspektywę badawczą do społecznego konstruktywizmu (Beasley 2011).

Innym zarzutem wobec teorii męskości hegemonicznej było podkreślanie, że ów wzorzec niewiele mówi o codziennych interakcjach społecznych (Whitehead 1999), ponadto koncept odnosi się jedynie do struktury, a nie jednostki (Whitehead 2002). Wielość męskości została zinterpretowana jako statyczna typologia, a sama męskość hegemoniczna jako ponadhistoryczny, stały model (Messerschmidt 2018). Ponadto męskość hegemoniczna łączona była przede wszystkim z negatywnymi cechami – nieemocjonalnością, nieopiekuńczością czy agresją (Collier 1998).

W swej krytyce Mike Donaldson (1993) utożsamiał charakterystykę „męskiej roli płciowej” z opisem męskości hegemonicznej. Męskość hegemoniczna i ideał męskiej roli płciowej wydają się badaczowi terminami zbieżnymi i zastanawia się on, czy nie są tak samo niemożliwe do zrealizowania (dla znacznej większości osób). Męska rola płciowa jest statyczną kategorią, podczas gdy gender jest dynamicznym konstruktem, efektem ludzkich działań, ma charakter dynamiczny i relacyjny.

Nie wszyscy badacze zgadzają się z Donaldsonem, gdyż widzą raczej w konstrukcie męskości hegemonicznej krytykę teorii męskiej roli płciowej oraz możliwość ukazania porządku genderowego, a także władzy, której wcześniejszy koncept nie pozwalał opisać (Moller 2007). W ramach części badań wykorzystujących koncept męskości hegemonicznej doszło do utożsamienia męskości hegemonicznej z toksycznymi praktykami, przede wszystkim przemocą (Messerschmidt 2018).

Z kolei Demetrakis Demetriou (2001) podkreślał, że męskość hegemoniczna nie stanowi wyłącznie konfiguracji praktyk realizowanych przez białych i heteroseksualnych mężczyzn i ma na celu wzmocnienie patriarchalnego porządku. Jednym z kluczowych elementów definiujących męskość hegemoniczną jest bowiem heteroseksualność. Męskość homoseksualna jest traktowana jako przeciwieństwo hegemonicznej, co według Donaldsona (1993) wynika z trzech kwestii. Po pierwsze, niechęć do homoseksualności jest postrzegana jako zasadnicza dla męskiej heteroseksualności, po drugie, homoseksualność jest łączona z kobiecością, po trzecie, forma przyjemności homoseksualnej jest traktowana jako subwersywna. Męskość hegemoniczna jest zatem budowana na bazie homofobii, a także niechęci wobec kobiet. Coraz trudniej jednak łączyć homoseksualność z byciem zniewieściałym, gdyż, jak twierdzi autor, to nie homoseksualność rozumiana jako zbliżenie do kobiecości jest atrakcyjna dla gejów, ale męskość. Pożądanie skierowane jest bowiem na mężczyznę nie dlatego, że jest gejem, ale dlatego, że jest mężczyzną.

Stephen Whitehead (2002) zastanawiał się, czy opis ideału męskości hegemonicznej, która bazuje na homofobii i lęku przed kobietami, oznacza, że geje i kobiety nie mogą zachowywać się w sposób odzwierciedlający męskość hegemoniczną, czyli rywalizować, walczyć, być wyrachowanym/wyrachowaną, kontrolować siebie i innych. Męskość, w tym męskość hegemoniczna, została bowiem ulokowana w męskim ciele, co krytykuje m.in. C. J. Pascoe (2007) i podkreśla, że męskość nie może być redukowana do męskiego ciała. Cliff Cheng (1996) twierdzi, że pisząc o męskościach nie mówimy o osobach płci męskiej, gdyż może być ona realizowana przez kobiety. Przykładem jest kobieta, która odnosi sukcesy jako menadżerka i w konsekwencji odgrywa męskość hegemoniczną. W studiach nad mężczyznami

i męskosciami wątek męskości realizowanej przez osoby o kobiecych ciałach był poruszony m.in. przez J. Halberstam (1998).

Różnice w interpretacji założeń męskości hegemonicznej możemy znaleźć również w interpretacji znaczeń męskości i męskiego doświadczenia. Podczas gdy Connell widzi w korzystaniu przez mężczyzn z pornografii przykład męskiej władzy, Susan Bordo (1994) zaznacza, że jest to możliwe tylko wówczas, jeśli fallus będzie nadal stanowił symbol władzy i kontroli. Bordo analizuje bowiem męskości i męskie doświadczenie raczej z perspektywy słabości niż siły, bezbronności niż niezwyciężoności, braku władzy niż jej posiadania (Moller 2007).

Według Donaldsona (1993) koncept męskości hegemonicznej jest oparty przede wszystkim na dominacji klasowej i dostępie do dóbr. Są bowiem mężczyźni, którzy nigdy nie będą w stanie zbliżyć się do ideału męskości hegemonicznej ze względu na pochodzenie, przynależność klasową lub etniczną. Są oni zaliczani do męskości marginalizowanych i warto się zastanowić nad liczebnością tej grupy. Poprzez męskości hegemoniczną większość mężczyzn uzyskuje korzyści podporządkowując sobie i kontrolując kobiety, jednak niewielu mężczyzn może kontrolować innych mężczyzn. Kluczowe w tym koncepcie jest zatem nie tyle dominowanie nad kobietami, ile dominowanie nad innymi mężczyznami, a zatem reguły kapitalizmu, który jest systemem patriarchalnym.

Według Demetriou (2001) w teorii męskości hegemonicznej dopuszczono się pewnego uproszczenia. Badacz wskazuje, że w jej ramach wyróżnić można dwa rodzaje hegemonii – zewnętrzną, która odnosi się do instytucjonalizacji męskiej dominacji nad kobietami oraz wewnętrzną, która opisuje dominację pewnych grup mężczyzn nad innymi. Demetriou twierdzi, że relacja między tymi formami hegemonii jest niejasna. Co więcej, męskości podporządkowane i marginalizowane wydają się nie mieć wpływu na konstrukcję męskości hegemonicznej⁷. Tony Jefferson (2002) wskazuje ponadto na konieczność mówienia nie tyle o męskości, ile męskościach hegemonicznych.

Częstym zarzutem wobec męskości hegemonicznej jest wskazanie na trudność w jej realizacji. Męskość hegemoniczna jest osiągnięta przez niewielu, czy możliwe jest zatem, iż jest na tyle nierealna i wyidealizowana, że może być tylko teoretycznym konstruktem? Connell i Messerschmidt (2005) odpowiadając na tę uwagę zaznaczyli, że jest to z założenia dość abstrakcyjny konstrukt, nie istniejący w swoim idealnym typie, który zrealizować mogą tylko nieliczne osoby, ponadto wielu mężczyzn posiadających znaczną władzę nie uosabia męskości hegemonicznej.

Jak widać, teoria męskości hegemonicznej spotkała się z ogromnym zainteresowaniem. Była wykorzystywana badawczo oraz poddawana krytyce w latach 90. i na początku XXI wieku. Messerschmidt (2018) wskazał cztery główne obszary, które zostały uwypuklone i dzięki temu dopracowane: konsekwencja i koszty męskości hegemonicznej, mechanizmy hegemonii, różnorodność męskości oraz kwestia

7 Szerzej krytyka Demetriou (2001) opisana jest w rozdziale dotyczącym teorii męskości hybrydowych.

zmienności męskości hegemonicznych. Przeniesienie konceptu na badania empiryczne przyczyniło się do tego, że teoria męskości hegemonicznej stała się szeroko stosowaną ramą analiz i przyczynkiem do debaty naukowej na temat męczyzn i męskości.

Przeformułowanie teorii męskości hegemonicznej (2005)

Pod wpływem krytyki oraz świadomości, że koncept męskości hegemonicznej powstał w latach siedemdziesiątych, Connell i Messerschmitt (2005) na nowo przemyśleli, zrewidowali założenia oraz adekwatność tej teorii. Badaczka i badacz zaznaczyli potrzebę przeformułowania w odniesieniu do struktury hierarchii genderowej, gdyż założenie o globalnej dominacji mężczyzn nad kobietami wymaga zniuansowania. Ponadto poddali analizie geografie konfiguracji męskościowych, czyli wyróżnienia możliwości realizacji męskości hegemonicznej na trzech poziomach: lokalnym, regionalnym i globalnym. Podjęli także aspekt procesu ucieleśnienia, gdyż praktyki cielesne są ściśle związane z męskociami, jednak niezwykle istotne jest przeplatanie się ucieleśnienia i kontekstu społecznego. Poruszyli również kwestię dynamiki męskości, gdyż koncept męskości hegemonicznej nie musi być reprodukowany – męskości są historycznie zmienne.

Connell i Messerschmitt (2005) w wyniku przemyśleń, opierając się na szeregu badań empirycznych, stwierdzili, że podtrzymują, iż podstawą teorii jest połączenie wielości i hierarchii męskości. Podkreślili jednak, że hierarchia męskości to wzorzec hegemonii, a nie prostej dominacji opartej na sile. Ponadto zaznaczyli, że męskość hegemoniczna nie jest najczęstszym wzorcem i większość chłopców oraz mężczyzn nie jest w stanie jej osiągnąć. Ponadto pewne męskości są hegemoniczne, ale zawsze w relacji do kobiecości i niehegemonicznych męskości.

Dominujące (posiadające władzę i/lub najbardziej rozpowszechnione) formy męskości nie muszą być tożsame z hegemonicznymi formami męskości (Messerschmidt 2018). Messerschmidt uszczegółowił aspekt dominacji i dokonał rozróżnienia, przybliżając dwa rodzaje męskości niehegemonicznych: „dominacyjne” i „dominujące”. Te pierwsze są najbardziej powszechne i najbardziej wpływowe, z kolei drugie „dotyczą przejmowania kontroli i władzy w określonych formach interakcji oraz okazywania władzy nad ludźmi i zdarzeniami – „trzymania za mordę», «ogarniania wszystkiego»” (Messerschmidt 2018b: 208).

Męskości hegemoniczne mogą być dominacyjne lub dominujące, ale żadne z nich nie muszą i zwykle nie są hegemoniczne, chyba że „usankcjonują kulturowo relacje patriarchalne” (Messerschmidt 2018b: 208). Messerschmidt (2018b) postuluje, by oddzielić dominacyjne, dominujące i inne niehegemoniczne męskości, gdyż taki zabieg pozwoli lepiej opisać męskości hegemoniczne. Ponadto zwraca uwagę na rozróżnienie na „dominujące” i „ochronne” (*protective*) formy męskości hegemonicznej (Messerschmidt 2015: 214). Męskość „ochronną” (*protective*) badacz zobrazował relacją udzielanej ochrony, wsparcia opieki partnerce, która jest zależna

i zgadza się na taką relację, gdyż wartością jest dla niej otrzymanie owej ochrony od współczującego obrońcy (Messerschmidt 2018).

Jak wskazał Demetriou (2001), męskości hegemoniczne mogą podlegać modyfikacji poprzez włączanie elementów kobiecości i męskości podporządkowanych. Do osiągnięcia hegemonii może zatem dojść raczej poprzez inkorporację niż opresję lub przemoc, jednak obie te formy mogą mieć miejsce (Messerschmidt 2018). Connell i Messerschmidt (2005) zwrócili uwagę na złożoność relacji wśród różnych męskości oraz możliwości włączenia w konstrukt męskości hegemonicznej elementów innych męskości. Messerschmidt (2018: 56) podkreślił również kwestię dynamiki męskości, zaznaczając, że autorka i autor postrzegają męskości jako „konfiguracje praktyk, które są konstruowane, rozwijają się i zmieniają w czasie”.

Connell i Messerschmidt (2005) odnotowali, że krytyka ukazała słabości wcześniej sformułowanej teorii. Na przykład, zbyt dużym uproszczeniem jest wzorzec „globalnej dominacji” mężczyzn nad kobietami.

Koncepcja hegemonicznej męskości została pierwotnie sformułowana w tandemie z koncepcją hegemonicznej kobiecości – wkrótce przemianowanej na „kobiecość emfatyczną”, aby uznać asymetryczną pozycję męskości i kobiecości w patriarchalnym porządku płci. W rozwoju badań nad mężczyznami i męskosciami relacja ta straciła na znaczeniu. Jest to godne ubolewania z więcej niż jednego powodu. Płeć jest zawsze relacyjna, a wzorce męskości są społecznie definiowane w przeciwieństwie do jakiegoś modelu (rzeczywistego lub wymyślnego) kobiecości (Connell, Messerschmidt 2005: 848).

Wprowadzony termin „kobiecość emfatyczna”⁸ stał się „nieostry”. W tym aspekcie Messerschmidt (2018) zwrócił uwagę na wagę relacyjności w obrębie płci, gdzie kobiety są istotne w procesie konstruowania męskości (m.in. jako matki, partnerki, współpracownicy). Connell i Messerschmidt (2005) podkreślili, że niezbędne jest lepsze zrozumienie hierarchii genderowej, badanie praktyk realizowanych przez kobiety, analizowanie wzajemnej interakcji między kobiecościami i męskosciami, a także badanie grup podporządkowanych. Wskazali również (2005), że męskości hegemoniczne można analizować na trzech poziomach: lokalnym, czyli dotyczącym interakcji na obszarze rodziny, organizacji, czy społeczności; regionalnym, czyli na poziomie kultury lub narodu; globalnym, czyli ponadnarodowym (polityka światowa oraz ponadnarodowy biznes i media). Istotne są również powiązania między tymi poziomami.

Jak podkreśla Messerschmidt (2018), globalne męskości hegemoniczne wywierają presję na regionalne i lokalne męskości hegemoniczne, z kolei regionalne męskości hegemoniczne dostarczają „materiału kulturowego”, który może być wykorzystany

8 Jak wskazują Connell i Messerschmidt (2005: 848): „Koncepcja hegemonicznej męskości została pierwotnie sformułowana w tandemie z koncepcją hegemonicznej kobiecości – wkrótce przemianowanej na »kobiecość emfatyczną«, aby uznać asymetryczną pozycję męskości i kobiecości w patriarchalnym porządku płci. W rozwoju badań nad mężczyznami i męskosciami, relacja ta straciła na znaczeniu. Jest to godne ubolewania z więcej niż jednego powodu. Płeć jest zawsze relacyjna, a wzorce męskości są społecznie definiowane w przeciwieństwie do jakiegoś modelu (rzeczywistego lub wymyślnego) kobiecości”.

na poziomie globalnym, a także dostarczają wzorców męskości, które mogą być ważne w lokalnej dynamice płci. Lokalne wzorce męskości hegemonicznych mogą się różnić, ale często również zachodzić na siebie. Badacz przestrzega przed uznaniem hierarchii idącej od poziomu globalnego, przez regionalny do lokalnego i wskazuje na wzajemne relacje tych męskości jako na ważny obszar badań. Jest to zatem propozycja badania męskości hegemonicznych poprzez zastosowanie poziomów męskości hegemonicznych lokalnych, regionalnych i globalnych, ale z uwzględnieniem relacji do kobiecości i męskości niehegemonicznych na każdym z tych poziomów. Zaproponowane poziomy analizy uwypuklają różnorodność i mają uczulić na traktowanie męskości hegemonicznej jako monolitycznego typu.

Dalsze krytyczne analizy teorii męskości hegemonicznej wskazują, według badaczek i badaczy, na potrzebę uwzględnienia kwestii transnacionalizacji (Elias, Beasley 2009), gdyż „krytyczne zaangażowanie w hegemoniczną męskość w świetle transnarodowości może pozwolić uniknąć popadnięcia w błąd zachodniocentrycznego uniwersalizmu” (Hearn, Aboim, Howson 2016).

Powszechność wykorzystania teorii męskości hegemonicznej/ych w badaniach

Podsumowując, teoria męskości hegemonicznej/ych jest jedną z najczęściej stosowanych perspektyw badawczych w ramach krytycznych studiów nad mężczyznami i męskociami. Jest to również teoria najczęściej wykorzystywana w studiach nad mężczyznami i męskociami w Polsce. Przywołanie tak powszechnie stosowanej teorii na przykładach poszczególnych badań wiązałoby się z wyborem z ogromnej puli obszarów, w których jest wykorzystywana. Messerschmidt (2018: 29–30) zwraca uwagę, że teoria męskości hegemonicznej została wykorzystana w badaniach nad edukacją, w kryminologii, prawie, studiach nad organizacją, psychoterapii, badaniach mediów czy w geografii. W perspektywie historycznej ta powszechność użycia przyczyniała się do krytyki i modyfikacji pewnych założeń teorii męskości hegemonicznej, a także rozwoju innych teorii.

Warto również podkreślić, że nie można wyizolować męskości hegemonicznej z całego hierarchicznego układu opisanego przez Connell. W ramach badań niezwykle często uwaga skupiona jest na męskoci hegemonicznej/ych⁹, podczas gdy funkcjonują one zawsze w relacji do innych męskości (współuczestniczących, podporządkowanych, marginalizowanych) i kobiecości (Lusher, Robins 2009)¹⁰. Connell (2018: 23) podkreśliła, że „ważne jest, aby podtrzymać zainteresowanie męskociami zmarginalizowanymi i podporządkowanymi”. W większości

9 Analizy pokazują, że akademicki i akademicy w ramach prezentowanych badań różnie, często sprzecznie, interpretują koncepcję męskości hegemonicznej (Messerschmidt 2018b: 205).

10 Obszerna analiza teoretyczna zob. Lusher, Robins (2009).

badan znaleźć można jednak odwołanie głównie do męskości hegemonicznej/ych (por. Wedgwood, Connell, Wood 2023; Wojnicka 2021).

Connell (2009: 245) zaznacza również tendencję redakterek_ów, recenzentek_ów i autorek_ów, by „czytać hegemoniczną męskość jako statyczny typ charakteru, tj. psychologizować ją, ignorując przy tym całą kwestię dynamiki relacji genderowych”. Zamiast badać „relacje pomiędzy męskosciami” traktuje się relacyjne ujęcie płci jako „stałą typologię”, szuka się i opisuje „typy” (Connell 2018). Wykorzystanie konceptu męskości hegemonicznej bywa upraszczane do zestawu cech osobowości (Wedgwood, Connell, Wood 2023), podczas gdy teoria ta jest raczej wyrazem krytyki takiego podejścia. Analizy artykułów wykorzystujących teorię męskości hegemonicznej pokazują również inne kierunki badań. Messerschmidt (2018b) wskazał wątek przyczyniania się kobiet do kultywacji męskości hegemonicznej, to znów jej przezwyciężania i kwestionowania, czy wpływu neoliberalnej globalizacji na męskości hegemoniczne i niehegemoniczne w krajach peryferyjnych.

Jednocześnie ten sam autor zachęca do badania sposobu w jaki dochodzi do uprawomocnienia i ugruntowywania relacji patriarchalnych na różnych poziomach: lokalnym, regionalnym i globalnym oraz tego, w jaki sposób męskości hegemoniczne i niehegemoniczne odnoszą się do siebie na tych poziomach. Podkreśla też wagę badania grup podporządkowanych, które mogą kultywować męskości hegemoniczne, skupienia na perspektywie interseksjonalnej, badania męskości w ciele oraz badań wpływu globalizacji na regionalne i lokalne męskości w krajach peryferyjnych.

Bibliografia

- Beasley Ch. (2008a), *Reply to Messerschmidt and to Houson*, „Men and Masculinities”, no. 11(1), s. 114–115.
- Beasley Ch. (2008b), *Rethinking hegemonic masculinity in a globalised world*, „Men and Masculinities”, no. 11(1), s. 86–103.
- Beasley Ch. (2011), *Gender and Sexuality. Critical Theories, Critical Thinkers*, Sage, Los Angeles–London–New Delhi–Singapore–Washington.
- Bordo S. (1994), *Reading the male body*, [w:] L. Goldstein (red.), *The Male Body: Features, Destinies, Exposures*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Carrigan T., Connell B., Lee J. (1987), *Toward a new sociology of masculinity*, [w:] *The Making of Masculinities. The New Men's Studies*, Allen & Unwin, London–Sydney–Wellington, s. 63–100.
- Chen C. (1996), *Men and masculinities are not necessarily synonymous: Thoughts on organizational behavior and occupational sociology*, [w:] C. Chen (red.), *Masculinities in Organization*, Sage, London.
- Collier R. (1998), *Masculinities, Crime and Criminology: Men, Heterosexuality and the Criminalised Other*, Sage, London.
- Connell R. W. (1979/1983), *Men's bodies*, [w:] *Which Way Is Up?*, Allen & Unwin, Sydney, s. 17–32.
- Connell R. W. (1987), *Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics*, Stanford University Press, Stanford.
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, University California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W. (1998), *Masculinities and globalization*, „Men and Masculinities”, no. 1(1), s. 3–23.
<https://doi.org/10.1177/1097184X98001001001>

- Connell R. W. (2000), *The Men and the Boys*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W. (2009), *A thousand miles from kind: Men, masculinities and modern institutions*, "The Journal of Men's Studies", no. 16(3), s. 237–252. <https://doi.org/10.3149/jms.1603.237>
- Connell R. W. (2010), *Reżimy płciowe i porządek płci*, przeł. E. Korytkowska, Biblioteka Think Tanku Feministycznego, <http://www.ekologiasztuka.pl/pdf/f0095connell.pdf>2010 (dostęp: 30.03.2024).
- Connell R. W. (2013), *Socjologia płci. Płeć w ujęciu globalnym*, przeł. O. Siara, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Connell R. W. (2018), *Obmąpywanie męskości* (wywiad), [w:] A. Dziadek (red.), *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 11–24.
- Connell R. W., Messerschmidt J. W. (2005), *Hegemonic masculinity. Rethinking the concept*, "Gender & Society", no. 19(6), s. 829–859.
- Connell R. W., Wood J. (2005), *Globalization and business masculinities*, "Men and Masculinities", no. 7(4), s. 347–364. <https://doi.org/10.1177/1097184X03260969>
- Crenshaw K. W. (1989), *Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*, "University of Chicago Legal Forum", no. 1, Article 8, <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8> (dostęp: 30.03.2024).
- Demetriou D. Z. (2001), *Connell's concept of hegemonic masculinity: A critique*, "Theory & Society", no. 30(3), s. 337–361.
- Donaldson M. (1993), *What is hegemonic masculinity*, "Theory & Society", no. 22(5), s. 643–657.
- Elias J., Beasley Ch. (2009), *„Hegemonic Masculinity and Globalization: Transnational Business Masculinities” and beyond*, "Globalizations", no. 6(2), s. 281–296. <https://doi.org/10.1080/14747730902854232>
- Flood M., Gardiner J. K., Pease B., Pringle K. (2007), *International Encyclopedia of Men and Masculinities*, Routledge, New York.
- Giddens A. (2006), *Socjologia*, przeł. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Gottzén L. (2011), *Metaphors of masculinity: Hierarchies and assemblages*, [w:] A. Biricik, J. Hearn (red.), *GEXcel Work in Progress Report Volume XV: Proceedings GEXcel Theme 9: Gendered Sexual Transnationalisations, Deconstructing the Dominant: Transforming men, „centres” and knowledge/policy/practice*, s. 229–239.
- Halberstam J. (1998), *Female Masculinity*, Duke University Press, Durham.
- Hearn J. (1996), *Is masculinity dead?: A critical account of the concept of masculinity/masculinities*, [w:] M. Mac and Gaill (red.), *Understanding Masculinities: Social Relations and Cultural Arenas*, Open University Press, Milton Keynes, s. 202–217.
- Hearn J. (2004), *From hegemonic masculinity to the hegemony of men*, "Feminist Theory", no. 5(1), s. 49–72. <https://doi.org/10.1177/1464700104040813>
- Hearn J. (2009), *Deconstructing the hegemony of men and masculinities – Presentation of the research theme*, [w:] J. Hearn (red.), *GEXcel Work Progress Report*, vol. 5, <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:792339/FULLTEXT01.pdf> (dostęp: 15.03.2024).
- Hearn J., Aboim S., Howson R. (2016), *Hegemonic masculinity*, [w:] G. Ritzer (red.), *Blackwell Encyclopedia of Sociology Reference Online*, Second Edition, Wiley-Blackwell, Oxford.
- Howson R. (2006), *Challenging Hegemonic Masculinity*, Routledge, London.
- Howson R. (2008), *Hegemonic masculinity in the theory of hegemony*, "Men and Masculinities", no. 11(1), s. 109–113.
- Howson R., Hearn J. (2020), *Hegemony, hegemonic masculinity, and beyond*, [w:] L. Gottzén, U. Mellström, T. Shefer (red.), *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, Routledge, New York–London.
- Jefferson T. (2002), *Subordinating hegemonic masculinity*, "Theoretical Criminology", no. 6(1), s. 63–88.

- Kessler S. J., Ashenden D. J., Connell R. W., Dowsett G. W. (1982), *Ockers and Dosci-Maniacs*, Inner City Education Center, Sydney.
- Kwon J. (2019), *Globalization and business masculinities in South Korea: Top managers in the industrial sector*, "Social Sciences", no. 8(12). <https://doi.org/10.3390/socsci8120318>
- Lusher D., Robins G. (2009), *Hegemonic and other masculinities in local social contexts*, "Men and Masculinities", no. 11(4), s. 387–423. <https://doi.org/10.1177/1097184X06298776>
- Mac á n Ghaill, M., Haywood Ch. (2007), *Gender, Culture and Society*, Palgrave Macmillan, London.
- McNair B. (2004), *Seks, demokratyzacja pożądania i media, czyli kultura obnażania*, przeł. E. Klekot, Muza, Warszawa.
- Messerschmidt J. W. (2015), *Masculinities in the Making: From the Local to the Global*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD.
- Messerschmidt J. W. (2018a), *Hegemonic Masculinity. Formulation, Reformulation and Amplification*, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, New York–London.
- Messerschmidt J. W. (2018b), *Pomnażanie wiedzy uwikłanej w płęć: akademickie wykorzystanie koncepcji męskości hegemonicznej*, przeł. W. Śmieja, [w:] A. Dziadek (red.), *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 183–210.
- Moller M. (2007), *Exploiting patterns: A critique of hegemonic masculinity*, "Journal of Gender Studies", no. 16(3), s. 263–276. <https://doi.org/10.1080/09589230701562970>
- Pascoe C. J. (2007), *Dude, You're a Fag: Masculinity and Sexuality in High School*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.
- Pleck J. H. (1981), *The Myth of Masculinity*, MIT Press, Cambridge–London.
- Roberts S. (2018), *Young Working-Class Men in Transition*, Routledge, Abingdon.
- Skucha M. (2012), *Męskości nowoczesne? Wiek XIX*, „Wielogłos”, nr 1(11). <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.12.001.0606>
- Wedgwood N., Connell R., Wood J., 2023, *Deploying hegemonic masculinity: A study of uses of the concept in the journal "Psychology of Men & Masculinities"*, "Psychology of Men & Masculinities", no. 24(2), s. 83–93. <https://doi.org/10.1037/men0000417>
- Wetherell M., Edley N. (1999), *Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices*, "Feminism & Psychology", no. 9(3), s. 335–356.
- Whitehead S. (1999), *Hegemonic masculinity revised*, "Gender, Work and Organization", no. 6(1), s. 58–62.
- Whitehead S. (2002), *Men and Masculinities*, Polity Press, Oxford.
- Wojnicka K. (2021), *Invisible yet significant: The case of complicit masculinities' transparency in power*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 16(4), s. 200–204. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.200199>

Anna M. Kłonkowska

Męskości toksyczne

Indywidualne i społeczne koszty męskości

W większości współczesnych i historycznych społeczeństw, role i relacje genderowe ustrukturyzowane są według określonej hierarchii, a męskość, szczególnie hegemoniczna oraz ta pozostająca w stosunku do niej w relacji sprzymierzeństwa, korzysta z przywilejów (zob. Connell 1995; Connell, Messerschmidt 2005) – często nieuświadamianych i niewidocznych dla tych, którzy znajdują się na uprzywilejowanej pozycji (zob. Messner 1997: 3–5). Męskość pociąga też za sobą pewne koszty (zob. Messner 1997: 5–8; Elliott 2020: 107–125). Są to m.in. *koszty indywidualne*, które ponosi jednostka realizująca koncept męskości opartej na założeniach takich jak tłumienie emocji, odpowiedzialność za zapewnienie bytu rodzinie, potrzeba osiągnięć oraz nieustanne udowadnianie wpisywania się w aktualne normy męskości.

Konsekwencją jest stres i problemy zdrowotne, w tym natury psychologicznej. A że „męskość nie powstaje inaczej niż w systemie relacji między płciami” (Connell 1995: 71) – dostrzegane są też *koszty społeczne* męskości pozostającej w relacji dominacji względem kobiet, osób różnorodnych płciowo oraz innych mężczyzn, którzy nie mieszczą się na górze społecznej hierarchii męskości. Są to m.in. przemoc, molestowanie seksualne, mizoginia, transfobia czy homofobia.

Pierre Bourdieu wykorzystał metaforę kapitału do opisu całości świata społecznego (Bourdieu 2006). Pojęcie to można wykorzystać również do opisu męskości, która osiągana jest przez pewne praktyki, postawy i zachowania (Anderson 2009: 42). Męski kapitał uzyskiwany jest podczas realizacji tradycyjnej, ortodoksyjnej męskości i sprzyja uzyskiwaniu dóbr oraz przywilejów. Tworzenie kapitału związane jest z wywiązaniem się z pewnych powinności, co daje korzyści – władzę. Jednak – jak pisze Bourdieu – męskie przywileje są formą pułapki, jeśli wiąże się z nimi ciągle napięcie i tłumienie oraz jeśli mężczyzna jest zobligowany w każdym momencie potwierdzać swoją męskość. Jest to zatem również obciążenie (Bourdieu 2004: 64–65).

Także zdaniem Erica Andersona męskości ortodoksyjne nie tylko uciskają inne męskości, ale ci, którzy prezentują cechy męskości ortodoksyjnej, cierpią ze względu

na jej realizację (Anderson 2009: 17). Mężczyźni budujący męski kapitał, oparty na tradycyjnym postrzeganiu męskości, muszą maskować swe uczucia, zaprzeczać emocjom, negować potrzebę uzyskiwania pomocy od innych. Realizowanie męskości tradycyjnej, bycie na szczycie, posiadanie władzy lub aspirowanie do niej, związane jest zatem z ponoszeniem kosztów jej realizacji (Anderson 2009: 45–47).

Feminizm jako szansa dla mężczyzn

Koszty, jakie realizacja społecznych norm męskości niesie ze sobą dla jednostek, które je urzeczywistniają, a także dla ich otoczenia społecznego, dostrzegane i dyskutowane były już dawno. Na początku XX wieku Floyd Dell przekonywał, że feminizm jest korzystny również dla mężczyzn, zaś odejście od „tradycyjnych” norm męskości i kobiecości oraz przypisanych im praw i oczekiwań – wyzwoli nie tylko kobiety, ale i mężczyzn.

FEMINIZM po raz pierwszy umożliwi mężczyznom bycie wolnymi. [...] Zmiana jest już w toku. Nieodparte siły ekonomiczne każdego roku wyprowadzają coraz więcej kobiet z ekonomicznego schronienia domu do wielkiego świata, gdzie pracują i zarabiają razem z mężczyznami. Każdy podbój, którego dokonują – od edukacji, która uczyni je przystosowanymi do świata zarobków, po „równą płacę za równą pracę” – jest uniezależnieniem się od mężczyzn. Ostatnim osiągnięciem będzie społeczne ubezpieczenie macierzyństwa, które umożliwi im posiadanie dzieci bez odbierania mężczyźnie wolności. Wtedy mężczyzna będzie mógł powiedzieć swojemu pracodawcy, że „on i jego praca mogą na siebie naszczekać”. [...] Kapitalizmowi się to nie spodoba. Kapitalizm nie chce wolnych ludzi. Chce mężczyzn z zależnymi od nich żonami i dziećmi. [...] [Zaś] mężczyźni pragną poczucia władzy bardziej niż poczucia wolności. Bardziej pragną poczucia, że zapewniają kobietom byt, niż poczucia, że są wolnymi mężczyznami. Chcą zależnej od nich kobiety bardziej niż towarzyszki. Tak długo, jak mogą być panami w niewielkim mieszkaniu, są gotowi być niewolnikami w wielkim świecie na zewnątrz. Boją się, że kobiety przestaną prosić ich o różne rzeczy i mówić „Dziękuję!”. Boją się, że kobiety stracą nieśmiałość i słabość, które sprawiają, że zwracają się o pomoc do mężczyzn. [...] Krótko mówiąc, boją się, że przestaną być sułtanami w małych monogamicznych haremach. Ale świat nie chce sułtanów. Chce mężczyzn, którzy mogą nazywać swoje dusze własnymi. I to właśnie feminizm zamierza zrobić dla mężczyzn – dać im z powrotem ich dusze. [...] Odpowiednim miejscem dla mężczyzn i kobiet jest świat. To jest ich prawdziwy dom. Kobiety tam idą. Mężczyźni już tam są w pewnym sensie, lecz nie w innym. Są jego właścicielami, lecz go nie zamieszkują. Nie mają odwagi. Świat jest domem tylko dla wolnych (Dell 1914: 19).

Temat wyzwolenia kobiet i – co za tym idzie – równoległego wyzwolenia mężczyzn powraca, kiedy idee feminizmu lat 60. XX wieku, np. krytyka ideologii „mistyki kobiecości” oraz tradycyjnych ról kobiecych (zob. Friedan 1963), pociągnęła za sobą podjętą na początku lat 70. krytykę tradycyjnych ról męskich. Jak zauważa Michael Kimmel:

Jeśli kobiety zostały uwięzione w domu, [i nałożono na nie] wszystkie prace domowe i związaną z nimi harówkę, mężczyźni zostali z domu wygnani, przekształceni w bezdusznych robotników, w kieracie męskiej mistyki, tak że ich jedyna zdolność do opieki opierała się na ich portfelach. Rozdzielenie sfer było rozczarowujące również dla mężczyzn: kobiety zostały zdegradowane do

sferę uczuć; mężczyźni zostali ograniczeni do publicznej osoby, gdzie ich sukces zależał od tłumienia emocji (Kimmel 2013: 103).

Wyzwolenie kobiet znów zaczęło być postrzegane jako wezwanie do wyzwolenia mężczyzn z analogicznie ciasnych i ograniczających, choć odmiennych, ról genderowych. Męskość – jako społecznie skonstruowana rola – także stała się obiektem analiz i krytycznych studiów.

W naukach społecznych nierzadko podkreśla się bowiem, że przed drugą falą feminizmu teorie i wyniki badań psychologicznych czy socjologicznych odnosiły się do mężczyzn (zwłaszcza cisplciowych, heteroseksualnych, białych mężczyzn z klasy średniej społeczeństw kultury Zachodu), traktowanych jako generyczni przedstawiciele rodzaju ludzkiego. Pomijane były jednak specyficzne cechy oraz uwarunkowania, związane z byciem mężczyzną jako takim – z określoną rolą genderową i socjalizacją. Statystyki uwidaczniają jednak, że mężczyźni częściej niż kobiety są zarówno sprawcami, jak i ofiarami zabójstw, częściej też umierają w wyniku samobójstwa. Ogólna statystyczna długość życia mężczyzn jest także krótsza niż kobiet. Co więcej, chłopcy częściej niż dziewczęta mają problemy w szkole i diagnozowani są w zakresie ADHD. Wyniki badań pokazują też, że tzw. tradycyjna męskość – nacechowana (specyficznym pojmowaniem) stoicyzmem, współzawodnictwem, dominacją i agresją – jest szkodliwa, a mężczyźni socjalizowani w ten sposób wykazują mniej zdrowe wzorce zachowań (Pappas, 2019).

Pewne cechy tradycyjnie utożsamiane z męskością zaczęto zatem postrzegać jako szkodliwe zarówno dla samych mężczyzn (osób realizujących społeczny konstrukt męskości), jak i osób z ich otoczenia. W związku z tym, skojarzone z męskością postawy i zachowania, takie jak: niezdolność do okazywania emocji, bójkę skutkujące urazami fizycznymi, nadużywanie alkoholu, zażywanie narkotyków, przyjmowanie sterydów, dysmorfofobia, a także: skłonność do przemocy, prześladowanie innych na tle mizoginicznym, transfobicznym, homofobicznym, molestowanie i przemoc seksualna – zaczęły być określane mianem toksycznych. Zaś termin „męskości toksyczne”, który na dobre wszedł do powszechnego użycia w późnych latach 80. XX wieku – został w tym czasie podchwycony przez wszelkiego rodzaju popularne media (de Boise 2019: 147).

Męskości toksyczne – pochodzenie i funkcjonowanie terminu

Samo pochodzenie i funkcjonowanie terminu „męskości toksyczne” ma jednak złożoną historię. Określenie to od dawna używane było jako kategoria analityczna w krytycznych rozważaniach nad społecznie przyjętymi normami męskiej roli genderowej (Karner 1996; zob. de Boise 2019: 147). W latach 90. XX wieku i na początku XXI stulecia rozprzestrzeniło się ono nie tylko w literaturze akademickiej, ale i poradnikowej oraz politycznej. Sam jednak termin – jak podaje Carol Harrington – został spopularyzowany przez Shepherdę Bliss, twórcę ruchu mitotwórczego

(ang. *mythopoetic*), powstałego w latach 80. XX wieku w Stanach Zjednoczonych. Bliss zastosował ten termin, aby scharakteryzować zmilitaryzowaną, autorytarną męskość swojego ojca, celowo wykorzystując skojarzenie z terminologią medyczną, gdyż był przekonany, że na toksyczną męskość – podobnie jak na inną chorobę czy intoksykację – można znaleźć antidotum (Harrington 2021: 347).

Odniesienia do „toksycznej męskości” były zatem używane już w latach 80. i 90. w Stanach Zjednoczonych przez organizacje zrzeszające mężczyzn, takie jak wspomniany ruch mitotwórczy (ang. *Mythopoetic Men's Movement*) czy *Promise Keepers* (Messner 1998), które postulowały odrzucenie toksycznych postaw hipermęskich i zwrócenie się w kierunku męskości opartej na trosce, współczuciu i sile – zarówno charakteru, jak i fizycznej.

Owe zrzeszające mężczyzn ruchy społeczne – postulując odejście od ograniczających mężczyzn ról społecznych – nie podążały jednak równolegle z ruchami feministycznymi w kierunku opartego na równości, równoległego wyzwolenia zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Zamiast tego, zaczęły przedstawiać wizję roli męskiej jako „dobrotliwego patriarchy”, będącego ekonomicznym i duchowym oparciem dla rodziny, promując tym samym koncepcję powrotu jasno określonych ról płciowych (de Boise 2019: 147).

Tu drogi ruchów feministycznych oraz ruchów wyzwolenia mężczyzn zaczęły się rozchodzić. Ruchy feministyczne przeszły od krytyki ról genderowych, będących abstrakcyjnymi konstruktami społecznymi, tj. nieistniejącymi w swoich idealnych typach, do wyrażania sprzeciwu wobec konkretnych zachowań i postaw przejawianych przez mężczyzn wcielających w życie rzeczzone wzorce toksycznej męskości. Tymczasem ruchy społeczne skierowane do mężczyzn zaczęły zwracać uwagę na te aspekty życia społecznego, które postrzegały jako obszary dyskryminacji mężczyzn.

I tak, w latach 80., kiedy brak poczucia satysfakcji z męskiej roli genderowej staje się widoczny dla wielu mężczyzn, wśród mężczyzn pojawiają się zarówno postawy profeministyczne, trzymające się wspólnej drogi w zniesieniu opresyjnych dla wszystkich wzorców ról genderowych, jak i próby poszukiwania alternatywnych interpretacji wzorców tradycyjnych męskości, choćby w ramach wspomnianych ruchów mitotwórczych.

Męskości toksyczne w manosferze

Widoczny jest jednak jeszcze inny nurt, który obwinia emancypację i uwłasnowolnienie kobiet za społeczną i personalną kondycję mężczyzn odczuwających brak satysfakcji z własnej roli genderowej. Paradoksalnie, w ich interpretacji, to nie imperatywy związane z tradycyjnymi wzorcami ról męskich stanowią źródło frustracji tych, którym zostały przypisane, lecz odejście od wspomnianych konstruktów męskości jest czynnikiem unieszczęśliwiającym mężczyzn. O zaistniałą

sytuację obwiniają zaś ruchy feministyczne¹, sam feminizm przedstawiając jako kobiecą strategię przejęcia władzy, motywowaną pogardą wobec mężczyzn, chęcią oczernienia ich i zmieniającą same kobiety w egocentryczne harpie (Kimmel 2013: 103–112).

Owe antyfeministyczne ruchy zrzeszające mężczyzn, określane mianem alt-prawicowych, stworzyły swoją niszę w internecie, funkcjonując na licznych stronach internetowych, forach i serwisach społecznościowych, określanych wspólną nazwą „manosfery”, gdzie dają wyraz swojej złości i zawiedzionemu poczuciu uprzywilejowania (ang. *aggrieved entitlement*): „poczuciu uprawnienia, którego nie można już zakładać i które prawdopodobnie nie zostanie spełnione. Chodzi o działania tylnej straży, o gorycz i wściekłość” (Kimmel 2013: xiv; zob. też: White 2019; Wilson 2018; Wojnicka 2016). Przestrzeń internetu jest dla nich miejscem fałszywego poczucia władzy: daje możliwość wypowiadania się i wykrzykiwania wrogich haseł, bez konieczności wysłuchiwania odpowiedzi drugiej strony lub przedstawiania racjonalnych argumentów (Kimmel 2013: 114).

Jak zauważa Agnieszka Graff:

Opowieść o mężczyznach jako ofiarach feminizmu ma długą historię, sięgającą połowy XIX wieku; pojawiała się też podczas tak zwanych wojen kulturowych w latach 80. i 90. [...]. W ostatniej dekadzie dyskurs upokorzonej męskości nie tylko się zintensyfikował i spopularyzował, ale też upolitycznił, stając się jednym z kluczowych elementów nowej politycznej formacji, tak zwanej alter-prawicy. [...] Męskie subkultury funkcjonują głównie w sieci [...]. Uczestnicy tej wirtualnej przestrzeni, tak zwanej manosfery, są anonimowi, co sprzyja eskalacji agresji i nienawiści. Sprzyja jej także wewnętrzna logika świata online: uczestnicy tworzą grupy o jednorodnych poglądach (tzw. bańki), a najpopularniejsze posty i komentarze to te najbardziej wyraziste (Graff, 2019: 15).

W swojej analizie manosfery, Graff (2019: 16) zwraca uwagę na wielość działających w internecie organizacji, które – choć zachodzą między nimi znaczące różnice – łączy przekonanie, że feminizm niszczy kulturę Zachodu. Jako przykłady takich męskich subkultur Graff wylicza: Obrońców Praw Mężczyzn (ang. *Men's Rights Activists*, MRA, też: „meniniści”), Artystów Podrywu (ang. *Pickup Artists*, PUA), Mężczyzn, Którzy Poszli Własną Drogą (ang. *Men Going Their Own Way*, MGTOW), Dumnych Chłopców (ang. *Proud Boys*) oraz inceli (ang. *involuntary celibates*, czyli żyjących w celibacie mimo woli). Metaforą, do której odwołuje się manosfera, jest tzw. The Red Pill (czerwona pigułka) – motyw zaczerpnięty z filmu *Matrix* w reżyserii sióstr Wachowskich.

Centralna metafora manosfery pochodzi z filmu *Matrix* (1999) i jest nią czerwona pigułka oraz związana z nią narracja o przebudzeniu i buncie. [...] The Red Pill to nazwa subredditu (rozbudowanego forum) działającego w ramach serwisu Reddit, jednego z ulubionych czasowników męskich subkultur (*to redpill*: pokazać ukrytą prawdę) oraz określenie tożsamościowe (*redpiller*). [...] Czerwona pigułka nie istnieje bez matriksa, a dla internetowych mizoginów jest nim

1 O antyfeministycznym męskim zwrocie w różnych obszarach kultury i życia społecznego (przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych lat 80. XX wieku) jako o zjawisku *backlashu* pisze także Susan Faludi, zob. S. Faludi (2013), *Reakcja. Niewypowiedziana wojna przeciw kobietom*, przeł. A. Dzierzgowska, Czarna Owca, Warszawa.

polityczna poprawność i władza kobiet. Feminizm stanowi tu część większej całości, którą alter-prawica nazywa „neomarksistowskim postmodernizmem” i uważa za wszechwładnego hege-mona (Graff 2019: 16).

Męskie subkultury zrzeszone w manosferze są zatem ruchami reakcyjnymi, które w skrajny sposób promują postawy związane z toksyczną męskością, szczególnie w odniesieniu do jej kosztów społecznych.

Męskości toksyczne jako przedmiot badań

Warto podkreślić, że przypisywana męskościom „toksyczność” sama w sobie nie stanowi ani typu męskości, ani rodzaju relacji względem innych ról genderowych. Jest cechą, kategorią analityczną, używaną do opisu pewnych – skojarzonych z męskosciami – postaw i zachowań. Jako taka, może np. dotyczyć męskości hegemonicznej w jej określonej realizacji, w danym kulturowym konstrukcie.

Męskość toksyczna, jako kategoria analityczna w krytycznych rozważaniach nad społecznie przyjętymi normami męskiej roli genderowej, znalazła odzwierciedlenie w badaniach. Część z nich dotyczy kosztów jednostkowych: zarówno z zakresu zdrowia fizycznego (np. Kirby, Kirby 2019), jak i zdrowia oraz dobrostanu psychicznego (np. Kupers 2005; Nelson 2019; Parent, Gobble, Rochlen 2019; Marasco 2018), lub na przecięciu obu tych wymiarów (np. Frąckowiak-Sochańska 2021). Część analizuje koszty społeczne (Harsin 2020; Corvo, Golding 2022; Lamour 2021; Posadas 2017; Pruitt, Pruitt, Rambo 2021), w tym w odniesieniu do analizy dzieł kultury współczesnej (Jenney, Deiner Exner-Cortens 2018; Van de Kemp, Jessica 2020; Mabrouk 2020; Bal 2021).

Zwracano w nich uwagę, że, aspirując do tradycyjnej męskości i związanej z nią władzy, mężczyźni angażują się w więcej ryzykownych zachowań o charakterze antyzdrowotnym niż kobiety (Courtenay 2000: 1386; Clatterbaugh 1997; Mahalik, Burns, Syzdek 2007: 2202). Badaczki i badacze wskazują na związane ze społeczną kategorią męskości postawy takie jak: podejmowanie ryzykownych zachowań zdrowotnych (alkohol, szybka jazda samochodem, brawura), przemoc (najczęściej to mężczyźni są sprawcami, ale również ofiarami przemocy (Wojnicka 2015)), brak bliskości emocjonalnej i nawiązywania oraz podtrzymywania głębokich relacji dających możliwość wsparcia, brak spędzania czasu z osobami bliskimi, nadmierne obciążenie pracą i związany z tym stres, proszenie o pomoc traktowane jako oznaka słabości (Addis, Mahalik 2003), unikanie wizyt u lekarzy i szukania pomocy medycznej w niepokojących kwestiach, zaprzeczanie słabości ciała i ignorowanie bólu (zob.: Sabo 1994; Sabo, Gordon 1995; Messner 1997: 5–6; Robertson 2007; Courtenay 2000: 1386, 2001). Zachowania te, choć jednoznacznie szkodliwe, są podejmowane, gdyż są formą demonstrowania męskości hegemonicznej lub aspirowania doń.

Efektem podejmowania opisanych powyżej form realizowania lub dążenia do wzorca męskości hegemonicznej jest skrócenie długości życia, częstsze zapadanie na pewne choroby, co wynika ze stylu życia i nadmiernego stresu, zbyt późne

diagnozowanie wielu chorób, które wyleczalne byłyby we wcześniejszym stadium. Badaczki i badacze wskazują nie tylko kwestie zdrowotne, również trudności w zakresie edukacji, pracy zawodowej, czy większą częstotliwość popełniania przestępstw (zwłaszcza związanych z przemocą) przez mężczyzn (zob. m.in.: Edwards 2006: 7–21), w szczególności przemocy seksualnej (Posadas 2017; Lamour 2021).

Toksyczny wymiar tradycyjnej męskości w wielu badaniach omawiany jest też w kontekście zjawisk i ruchów politycznych (np. Achilleos-Sarll, Martill 2019; Pizarro-Sirera 2020) oraz analizy ruchów społecznych (np. Bryant 2017; Pearson 2019; Kimmel 2013).

„Męskość toksyczna” vs. „zdrowa męskość”

Wspomniana „toksyczna męskość” w analizach z zakresu badań społecznych często przeciwstawiana jest tzw. „zdrowej męskości” (ang. *healthy masculinity*). Jak ujmuje to Michael Kimmel: „Zwykle wyrażenie to [toksyczna męskość] jest przeciwstawiane zdrowej męskości, a więc chcemy zniechęcać do zachowań, które są toksyczne dla kobiet, dzieci, mężczyzn i wszystkich innych żywych istot, a następnie chcemy zachęcać do tych aspektów, które są zdrową męskością” (Kimmel 2018: 237).

Przeciwstawienie to jest jednak krytykowane przez część badaczek i badaczy męskości. Kimmel uważa, że nie brzmi ono przekonująco dla wielu mężczyzn (Kimmel 2018: 237). Natomiast Andrea Waling zauważa, że

używając terminu takiego jak „toksyczna męskość”, nadal pozycjonujemy mężczyzn jako ofiary szerszego, niejasnego bytu, zamiast podkreślać ich sprawczość w reprodukcji męskości. Podobnie, używając terminu takiego jak „zdrowa męskość”, nadal pozycjonujemy męskość jako jedyną ekspresję płci, w którą mężczyźni mogą się słusznie angażować, wzmacniając w ten sposób przekonanie, że kobiecość (a co za tym idzie, androgynia) pozostaje mniej cenioną i mniej uzasadnioną ekspresją płci. W ten sposób „toksyczna” i „zdrowa męskość” nadal reprodukuje nierówności płci, zamiast zwracać na nie uwagę i nie wspierają przełamywania binarności płci (Waling 2019: 362).

Z kolei Carol Harrington (2021) zwraca uwagę na jeszcze inne spostrzeżenie dotyczące pojęcia „toksycznej męskości”. Śledząc pochodzenie tego terminu, historię i sposób, w jaki jest używany, zauważa, iż pojawia się on w dyskursach, które historycznie były zazwyczaj ukierunkowane na zmarginalizowanych mężczyzn. „W ten sposób oskarżenia o toksyczną męskość często działają na rzecz utrzymania hierarchii płci i indywidualizują odpowiedzialność za nierówności płci na niektórych złych mężczyzn” (Harrington 2021: 345).

W przeglądzie literatury przedmiotu znaleźć można także publikacje dyskutujące zasadność pojęcia toksycznej męskości jako kategorii analitycznej, których autorzy i autorki wychodzą z zupełnie innych przesłanek: widząc w silnie zarysowanych rolach genderowych „antidotum na obecną panikę moralną dotyczącą ucisku i wiktyimizacji” (np. Veissière 2018: 274) i zaprzeczając toksycznemu charakterowi tradycyjnej męskości (np. Nicol 2018; Glover 2019; Teelucksingh 2022).

Istotne w tej dyskusji wydaje się spostrzeżenie Sama de Boise, że pojęcie „męskości toksycznej” ma sugerować, iż problem stanowią określone społeczne konstrukty danej roli genderowej, a nie mężczyźni jako tacy. Dyskursywne ujęcie określonych zachowań jako toksycznych, a nie samej męskości jako toksycznej, jest bowiem ważne z dwóch głównych powodów: po pierwsze, uprzedza krytykę ze strony tak zwanej alt-prawicy i ruchów antyfeministycznych, które twierdzą, że feminizm dewaluuje mężczyzn i męskość; po drugie, zwraca uwagę, że pewne zachowania związane z daną rolą genderową są społecznie skonstruowane – a zatem, mogą być też zdekonstruowane (de Boise 2019: 147–148).

Pułapki konformistycznego realizowania tradycyjnych wzorców kulturowych

Konformistyczne realizowanie lub dążenie do męskości dominującej może być pułapką, gdyż koszty władzy i przywilejów są wysokie, jednak wiele osób jest skłonnych je ponosić, by podtrzymywać władzę i przywileje.

Toksyczność tzw. tradycyjnych modeli męskości i ich społeczne oraz jednostkowe konsekwencje zostały dostrzeżone przez Amerykańskie Towarzystwo Psychologiczne, które w 2018 roku wydało wskazówki dotyczące wsparcia psychologicznego skierowanego do chłopców i mężczyzn. Publikacja ta wskazuje, że choć występują różnice w konstruktach męskości, istnieje pewien zbiór standardowych cech, które miały wpływ na dużą część mężczyzn. APA zalicza do nich antykobiecość, nastawienie na osiągnięcia, unikanie pozorów słabości, a także poszukiwanie przygody, skłonność do ryzyka i przemocy (APA 2018: 3).

Wysiłek związany z utrzymaniem danej roli genderowej może mieć negatywne konsekwencje dla jednostki oraz dla innych osób z jej otoczenia, takie jak problemy ze zdrowiem fizycznym i psychicznym oraz problemy w związkach (O’Neil 2008, 2013; Pleck 1995; za: APA 2019: 2). Chłopcy i mężczyźni doświadczają napięcia związanego z rolą płciową, gdy: odbiegają od norm męskości lub je naruszają; próbują spełnić lub nie spełniają norm męskości; doświadczają rozbieżności między rzeczywistymi i idealnymi koncepcjami siebie opartymi na stereotypach ról płciowych; osobiście dewaluuują, ograniczają lub naruszają siebie samych; doświadczają osobistej dewaluacji, ograniczeń lub naruszeń ze strony innych; osobiście dewaluuują, ograniczają lub naruszają innych z powodu stereotypów ról płciowych (Pleck 1995; za: APA 2019: 2).

Literatura socjologiczna często odnosi się też do kwestii domniemanego kryzysu męskości. (zob. m.in.: Kluczyńska 2009: 109–113; Skoczyła 2012; Melosik 2006; Kimmel 1987; Edwards 2006; Brod 1987; Whitehead 2002: 51–63; Heartfield 2002). Niekiedy bowiem – jak zostało ukazane wyżej – koszty społecznego konstruktu męskości tradycyjnej bywają przedstawiane jako konsekwencja uzyskania władzy przez kobiety, w wyniku czego mężczyźni stali się ofiarami opresji i pozbawieni przynależnej im władzy. Taki tok rozumowania stanowi jednak znaczne uproszczenie i próbę

odwrócenia zależności. Nie są to bowiem koszty zmian zachodzących w społecznym konstruowaniu ról genderowych, lecz dostrzeżone „koszty bycia na szczycie” (Kann 1986; za: Hondagneu-Sotelo, Messner 1997: 506; Messner 1997: 22). Mężczyźni nie są też pasywnymi ofiarami realizowanego wzorca, są aktywnymi sprawcami konstruującymi i rekonstruującymi dominujące normy męskości. W ich aktywność wpisany jest wybór (Kluczyńska 2017: 19–22).

Bibliografia

- Achilleos-Sarll C., Martill B. (2019), *Toxic masculinity: Militarism, deal-making and the performance of Brexit*, [w:] M. Dustin, N. Ferreira, S. Millns (red.), *Gender and Queer Perspectives on Brexit. Gender and Politics*, Palgrave Macmillan, London, s. 15–44. https://doi.org/10.1007/978-3-030-03122-0_2
- Addis M. E., Mahalik J. R. (2003), *Men, masculinity and the context of help seeking*, „American Psychologist”, no. 58(1), s. 5–14.
- Anderson E. (2009), *Inclusive Masculinity: The Changing Nature of Masculinities*, Routledge, London.
- APA (2018), *Guidelines for Psychological Practice with Boys and Men*, American Psychological Association, <https://www.apa.org/about/policy/boys-men-practice-guidelines.pdf> (dostęp: 20.03.2024).
- Bal J. (2021), *Toxic Masculinity and the Construction of Punjabi Women in Music Videos*, „Gender Issues”, no. 38, s. 200–209. <https://doi.org/10.1007/s12147-020-09264-1>
- de Boise S. (2019), *Editorial: Is masculinity toxic?*, „NORMA: International Journal for Masculinity Studies”, no. 14(3), s. 147–151. <https://doi.org/10.1080/18902138.2019.1654742>
- Bourdieu P. (2004), *Męska dominacja*, przeł. L. Kopciwicz, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Bourdieu P. (2006), *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzona*, przeł. P. Biłos, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Brod H. (1987), *A case of men's studies*, [w:] M. Kimmel (red.), *Changing Men. New Direction in Research on Men and Masculinity*, Sage, London, s. 263–277.
- Clatterbaugh K. (1997), *Contemporary Perspectives on Masculinity: Men, Women and Politics in Modern Society*, Westview Press, Boulder.
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W., Messerschmidt J. W. (2005), *Hegemonic masculinity: Rethinking the concept*, „Gender & Society”, no. 19(6), s. 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Corvo K., Golding P. (2022), *Toxic masculinity and patriarchy: Barriers to connecting biopsychosocial risk for male violence to policy and practice*, „Partner Abuse”, no. 13(4), s. 420–434. <https://doi.org/10.1891/PA-2022-0020>
- Courtenay W. H. (2000), *Construction of masculinity and their influence on men's well-being: A theory of gender and health*, „Social Science and Medicine”, no. 50.
- Courtenay W. H. (2011), *Dying to be Men. Psychological, Environmental, and Biobehavioral Directions in Promoting the Health of Men and Boys*, Routledge, New York–London.
- Dell F. (1914), *Feminism for men*, „The Masses”, July, s. 19–20.
- Elliott K. (2020), *Young Men Navigating Contemporary Masculinities*, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Edwards T. (2006), *Cultures of Masculinity*, Routledge, London–New York.
- Faludi S. (2013), *Reakcja. Niewypowiedziana wojna przeciw kobietom*, przeł. A. Dzierzowska, Czarna Owca, Warszawa.

- Frąckowiak-Sochańska M. (2021), *Men and social trauma of COVID-19 pandemic. The maladaptiveness of toxic trauma*, "Society Register", no. 5(1), s. 73–94. <https://doi.org/10.14746/sr.2021.5.1.04>
- Friedan B. (1963), *The Feminine Mystique*, W.W. Norton, New York.
- Glover K. C. (2019), *Acquainted with the night: Mass shootings and 'toxic masculinity'*, "New Male Studies: An International Journal", no. 8(2), s. 1–20.
- Graff A. (2019), *Manosfera, czyli bunt upokorzonych samców – figura mężczyzny jako ofiary w dyskursie amerykańskiej alter-prawicy*, „Czas Kultury”, nr 1, s. 15–20.
- Harrington C. (2021), *What is 'toxic masculinity' and why does it matter?*, "Men and Masculinities", no. 24(2), s. 345–352. <https://doi.org/10.1177/1097184X20943254>
- Harsin J. (2020), *Toxic white masculinity, post-truth politics and the COVID-19 infodemic*, "European Journal of Cultural Studies", no. 23(6), s. 1060–1068. <https://doi.org/10.1177/1367549420944934>
- Heartfield J. (2002), *There is no masculinity crisis*, "Gender", no. 3.
- Hondagneu-Sotelo P., Messner M. A. (1997), *Gender displays and men's power. The 'new man' and the Mexican immigrant man*, [w:] M. M. Gereh, S. N. Davis (red.), *Toward a New Psychology of Gender. A Reader*, Routledge, New York.
- Jenney A., Exner-Cortens D. (2018), *Toxic masculinity and mental health in young women: An analysis of 13 reasons why*, "Affilia: Journal of Women and Social Work", no. 33(3), s. 410–417. <https://doi.org/10.1177/0886109918762492>
- Kann M. E. (1986), *The cost of being on top*, "Journal of the National Association for Women Deans, Administrators, & Counselors", no. 49.
- Karner T. (1996), *Fathers, sons, and Vietnam: Masculinity and betrayal in the life narratives of Vietnam veterans with post-traumatic stress disorder*, "American Studies", no. 37(1), s. 63–94.
- Kimmel M. (2013), *Angry White Men. American Masculinity at the End of an Era*, Nation Books, New York.
- Kirby R., Kirby M. (2019), *The perils of toxic masculinity: Four case studies*, "Trends in Urology & Men's Health", no. 10(5), s. 18–20.
- Kluczyńska U. (2009), *Metamorfozy tożsamości mężczyzn w kulturze współczesnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
- Kluczyńska U. (2017), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań.
- Kupers T. A. (2005), *Toxic masculinity as a barrier to mental health treatment in prison*, "Journal of Clinical Psychology", no. 61(6), s. 713–724. <https://doi.org/10.1002/jclp.20105>
- Lamour S. (2021), *The toxic masculinity of the 'legal bandit'*, "NACLA – Report on the Americas", no. 53 (1), s. 88–93. <https://doi.org/10.1080/10714839.2021.1891649>
- Mabrouk D. M. M. (2020), *The dilemma of toxic masculinity in Eastern and Western societies; with reference to the novel 'Men in Prison'*, "Open Journal of Social Sciences", no. 8, s. 419–437. <https://doi.org/10.4236/jss.2020.86032>
- Mahalik J. R., Burns S. M., Syzdek M. (2007), *Masculinity and perceived normative health behaviors as predictors of men's health behaviors*, "Social Science & Medicine", no. 64, s. 2201–2209.
- Marasco V. M. (2018), *Addressing hegemonic masculinity with adolescent boys within the counseling relationship*, "Journal of Child and Adolescent Counseling", no. 4, s. 226–238. <https://doi.org/10.1080/23727810.2017.1422647>
- Melosik Z. (2006), *Kryzys męskości w kulturze współczesnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Messner M. A. (1997), *Politics of Masculinities: Men in Movements*, Alta Mira, Oxford.
- Messner M. A. (1998), *The limits of 'the male sex role': An analysis of the men's liberation and men's rights movements' discourse*. "Gender & Society", no. 12(3), s. 255–276. <https://doi.org/10.1177/0891243298012003002>
- Nelson E. E. (2019), *Puer-pater-senex: Toxic masculinity and the generative father in an age of narcissism*, "Journal of Jungian Scholarly Studies", no. 14, s. 46–66.

- Nicol G. (2018), *Feminism: When all you have is a hammer*, "New Male Studies: An International Journal", no. 7(2), s. 95–100.
- O'Neil J. M. (2008), *Summarizing 25 years of research on men's gender role conflict using the Gender Role Conflict Scale: New research paradigms and clinical implications*, "The Counseling Psychologist", no. 36(3), s. 358–445. <https://doi.org/10.1177/0011000008317057>
- O'Neil J. M. (2013), *Gender role conflict research 30 years later: An evidence-based diagnostic schema to assess boys and men in counseling*, "Journal of Counseling and Development", no. 91(4), s. 490–498. <https://doi.org/1002/j.1556-6676.2013.00122.x>
- Pappas S. (2019), *APA issues first-ever guidelines for practice with men and boys*, "Monitor on Psychology", no. 50(1), <https://www.apa.org/monitor/2019/01/ce-corner> (dostęp: 20.03.2024).
- Parent M. C., Gobble T. D., Rochlen A. (2019), *Social media behavior, toxic masculinity, and depression*, "Psychology of Men & Masculinities", no. 20(3), s. 277–287. <https://doi.org/10.1037/men0000156>
- Pearson E. (2019), *Extremism and toxic masculinity: The man question re-posed*, "International Affairs", no. 95(6), s. 1251–1270.
- Pizarro-Sirera M. (2020), *Toxic masculinity in American politics: Donald Trump's tweeting activity in the US presidential election (2016)*, "European Journal of American Culture", no. 39(2), s. 163–181. https://doi.org/10.1386/ejac_00021_1
- Pleck J. H. (1995), *The gender role strain paradigm: An update*, [w:] R. F. Levant, W. S. Pollack (red.), *A New Psychology of Men*, Basic Books, New York, s. 11–32.
- Posadas J. (2017), *Teaching the cause of rape culture: Toxic masculinity*, "Journal of Feminist Studies in Religion", no. 33(1), s. 177–179. <https://doi.org/10.2979/jfemistudreli.33.1.23>
- Pruit J. C., Pruit A. G., Rambo C. (2021), *'Suck it up, buttercup': Status silencing and the maintenance of toxic masculinity in academia*, "Radical Interactionism and Critiques of Contemporary Culture Studies in Symbolic Interaction", no. 52, s. 95–114. <https://doi.org/10.1108/S0163-239620210000052007>
- Robertson S. (2007), *Understanding Men and Health. Masculinities, Identity and Well-being*, Open University Press, New York.
- Sabo D. (1994), *Pigskin, patriarchy and pain*, [w:] M.A. Messner, D.F. Sabo (red.), *Sex, Violent and Power in Sport: Rethinking Masculinity*, Crossing Press, Freedom CA, s. 82–88.
- Sabo D., Gordon D. F. (1995), *Men's Health and Illness: Gender, Power, and the Body*, Thousand Oaks, Sage CA.
- Sculos B. W. (2017), *Who's afraid of 'toxic masculinity'?*, "Class, Race and Corporate Power", no. 5(3), <https://digitalcommons.fiu.edu/classracecorporatepower/vol5/iss3/6> (dostęp: 15.05.2024). <https://doi.org/10.25148/CRCP.5.3.006517>
- Skoczylas Ł. (2012), *Kryzys męskości. Ujęcie teoretyczne*, „Kultura i Historia”, <http://kulturaihistoria.umcslublin.pl/archives/4250>
- Teelucksingh J. (2022), *The illusion of toxic masculinity*, "New Male Studies: An International Journal", no. 11(2), s. 56–62.
- Van de Kemp J. (2020), *'The snowball effect': Toxic masculinity and sexual violence in asher's thirteen reasons why*, "Cinematic Codes Review", no. 5(1), s. 64–72.
- Veissière S. P. L. (2018), *'Toxic masculinity' in the age of #MeToo: Ritual, morality and gender archetypes across cultures*, "Society and Business Review", no. 13(3), s. 274–286. <https://doi.org/10.1108/SBR-07-2018-0070>
- Waling A. (2019), *Problematising 'toxic' and 'healthy' masculinity for addressing gender inequalities*, "Australian Feminist Studies", no. 34(101), s. 362–375. <https://doi.org/10.1080/08164649.2019.1679021>
- White M. (2019), *Producing Masculinity: The Internet, Gender and Sexuality*, Routledge, Abingdon.
- Whitehead S. M. (2002), *Men and Masculinities: Key Themes and New Directions*, Polity Press, Cambridge.

- Wilson K. (2018), *Red pillers, sad puppies and Gamergaters: The state of male privilege in internet fan communities*, [w:] P. Booth (red.), *A Companion to Media Fandom and Fan Studies*, Wiley Blackwell, London, s. 415–430.
- Wojnicka K. (2015), *Men, masculinities and physical violence in contemporary Europe*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 15–31.
- Wojnicka K. (2016), *Masculist groups in Poland: Aids of mainstream antifeminism*, „International Journal for Crime, Justice and Social Democracy”, no. 5(2), s. 36–49.

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości hybrydowych¹

Krytyka męskości hegemonicznej i hybrydyzacja

Krytyka teorii męskości hegemonicznej przyczyniła się do rozwoju sposobu myślenia o mężczyznach i męskościach, stała się też przyczynkiem do opisu męskości w kategoriach hybrydy. W związku z tym charakterystyka męskości hybrydowych wymaga odniesienia do teorii męskości hegemonicznej, by ukazać, jak krytycy tej teorii postrzegali zmienność męskości hegemonicznej, podkreślając jej hybrydyzację. W kontekście definiowania męskości hybrydowych krytyka skupia się przede wszystkim na kwestiach hegemonii zewnętrznej i wewnętrznej.

Demetrakis Demetriou (2001) krytykując koncepcję Raewyn Connell (1995) podkreślił, że badaczka nie uwzględniła wpływu męskości podporządkowanych i marginalizowanych na kształt męskości hegemonicznej. Zdaniem Demetriou męskość hegemoniczna nie jest wyłącznie białą lub heteroseksualną konfiguracją praktyk, ale to hybrydowy blok (*hybrid masculine bloc*), który jednoczy różnorodne męskości w celu zagwarantowania reprodukcji patriarchatu. Demetriou analizuje męskość hegemoniczną w relacji do kobiet oraz do męskości podporządkowanych, a zatem wydziela hegemonię zewnętrzną i wewnętrzną. Męskość hegemoniczną, rozumianą jako zewnętrzną hegemonię, łączy ze zinstytucjonalizowaną dominacją mężczyzn nad kobietami, z kolei wewnętrzną hegemonię łączy z hegemonią nad innymi męskosciami.

Przypomnę, że według Connell (1995) model męskości hegemonicznej jest nieosiągalny dla większości mężczyzn i stanowi raczej pewien „ideał kulturowy”, który reprodukuje patriarchat. Mężczyźni, którzy nie realizują wzorca męskości hegemonicznej, ale podtrzymują go i uzyskują patriarchalną dywidendę, są określani jako współuczestniczący (*complicit*). Gdy zmieniają się warunki umożliwiające reprodukcję patriarchatu, dochodzi do zmian w obrębie męskości hegemonicznej

1 Rozdział stanowi rozszerzoną i zmienioną wersję artykułu: U. Kluczyńska (2021), *Męskości hybrydowe, czyli wilk w owczej skórze. Definiowanie konceptu*, „Przegląd Krytyczny”, nr 3(2), s. 191–199. <https://doi.org/10.14746/pk.2021.3.2.2>

i dlatego Demetriou podkreśla, że męskość hegemoniczna jest strategią podporządkowania kobiet, a także pozwala na podporządkowanie innych mężczyzn (Demetriou 2001).

Pewne męskości zalicza się do podporządkowanych nie dlatego, że brakuje im jakiejś jakości lub że są w sposób naturalny podporządkowane. Są one podporządkowane, ponieważ konfiguracja praktyk, które reprezentują, których są ucieleśnieniem, jest sprzeczna z aktualnie akceptowaną strategią podporządkowania kobiet. Jako przykład Demetriou (2001) podaje gejów i wskazuje, że są oni podporządkowani, gdyż obiekt ich seksualnego pożądania podkopuje instytucję heteroseksualności, która ma kluczowe znaczenie dla reprodukcji patriarchatu.

By ukazać zdolność włączania elementów męskości podporządkowanych i marginalizowanych w męskość hegemoniczną, Demetriou (2001) zastosował termin „dialektyczny pragmatyzm”. Autor twierdzi, że to, co czyni męskość hegemoniczną tak silną, to właśnie umiejętność adaptacji. Proponuje on rozumieć męskość hegemoniczną jako blok zdolny do zawłaszczania tego, co jest użyteczne i konstruktywne dla projektu dominacji w danym momencie historycznym. Demetriou (2001) próbuje dekonstruować binaryzm między niehegemonicznymi męskosciami a hegemoniczną męskością oraz proponuje termin hybrydowego bloku, który łączy różnorodne praktyki w celu stworzenia najlepszej możliwej strategii dla reprodukcji patriarchatu. Konfiguracja praktyk, która gwarantuje reprodukcję patriarchatu nie musi być związana wyłącznie z białą, heteroseksualną męskością. Wewnętrzne zróżnicowanie i hybrydyczna natura czyni blok męskości hegemonicznej dynamicznym i elastycznym, adaptującym się do zmian. Kształtuje się on raczej przez „negocjacje, a nie negację” (Bhabha 1998: 11). Hybrydyzacja jest zatem strategią reprodukcji patriarchatu.

Wnioski Demetriou można poprzeć wynikami badań, które ukazują specyfikę hybrydyzacji męskości jako mechanizmu umożliwiającego podtrzymanie dominacji. Brian Donovan (1998) badał ruch Promise Keepers i ukazał, że męskość hybrydowa stanowi kombinację zarówno wrażliwości, jak i siły mężczyzny, przez co produkowana jest nowa forma władzy, która wspiera męski autorytet. Zdaniem Schindlera, na którego powołuje się Sarvan (1998), członkowie ruchu Promise Keepers starają się odzyskać tradycyjne role genderowe za pomocą dyskursu inkluzyjności, współczucia i braterstwa. Innym przykładem hybrydyzacji jest włączenie elementów kultury gejowskiej do męskości heteroseksualnej (Demetriou 2001). Przyczynia się ono do powstania męskości hybrydowej umożliwiającej dominację nad kobietami.

Męskość hegemoniczna umożliwiająca reprodukcję patriarchatu nie jest konstruowana w całkowitej opozycji do męskości gejowskich. Wiele elementów męskości gejowskich wchodzi w skład hybrydowego bloku, którego różnorodność przyczynia się do niewidoczności patriarchalnej dywidendy i legitymizacji męskiej dominacji. Ta hybrydyzacja daje złudne przekonanie, że praktyki genderowe stają się mniej opresyjne i bardziej egalitarne (Demetriou 2001). Innym przykładem hybrydyzacji

jest włączenie dbałości o wygląd i ubiór², co czyni dominującą formę męskości łagodniejszą, delikatniejszą i na poziomie symbolicznym niebędącą w opozycji do współczesnych kobiecości. Jednak według Donovana (1998) jest to złudzenie, gdyż delikatniejsze, „miękkie” formy męskości nie wpływają na emancypację kobiet, ale raczej maskują uzurpację kobiecych praw, a zatem hybrydyzacja jest rodzajem kamuflażu, maskarady umożliwiającej utrzymanie reprodukcji patriarchatu (Demetriou 2001).

Podobne wnioski na temat wyłaniającej się męskości hybrydowej wysunął Michael Messner, opisując Arnolda Schwarzeneggera, który uzyskał fotel gubernatora Kalifornii (Messner 2007). Badania te ukazują przykład kombinacji siły i delikatności w sposób, który przyczynia się raczej do ukrycia niż podważania systemu władzy i nierówności (Bridges, Pascoe 2014).

Męskości hybrydowe – Tristan Bridges i C. J. Pascoe

Powyżej omówiłam, w jaki sposób krytyka teorii męskości hegemonicznej przyczyniła się do dostrzeżenia hybrydyzacji. Następnie, na podstawie kilku badań, zakresiłam specyfikę hybrydyzacji opisaną przez krytyków, głównie Demetriou. Męskości hybrydowe są zmianą męskości. Ta zmiana dotyczy kwestii hierarchii oraz podporządkowania, a według Tristana Bridgesa i C. J. Pascoe jest związana z kilkoma konsekwencjami. W dalszej części tekstu każda z konsekwencji zostanie opisana i zobrazowana przykładami wybranych badań.

Według Bridgesa i Pascoe męskości hybrydowe odnoszą się do selektywnej inkorporacji zachowań i elementów tożsamości łączonej z męskosciami marginalizowanymi oraz podporządkowanymi i kobiecościami (Bridges, Pascoe 2014).

Po pierwsze, praktyki męskości hybrydowej kreują dyskursywny dystans pomiędzy młodymi, białymi, heteroseksualnymi mężczyznami i męskością hegemoniczną, umiejscawiając ich poza istniejącym systemem przywilejów i nierówności. Druga konsekwencja dotyczy bazowania na założeniu, że męskości hybrydowe dostępne dla młodych, białych, heteroseksualnych mają mniejsze znaczenie niż męskości różnych marginalizowanych i podporządkowanych „Innych”, których tożsamości są przynajmniej częściowo wytwarzane przez zbiorowe zmagania o prawa i uznanie. Po trzecie, męskości hybrydowe wzmacniają symboliczne i społeczne granice pomiędzy grupami (seksualnymi, rasowymi, genderowymi), nadal głęboko zakorzenione, i często ukrywają nierówności, lecz dzieje się to nowymi sposobami (Bridges, Pascoe 2014: 250).

Bridges i Pascoe (2014) zwracają uwagę na trzy konsekwencje związane ze sposobem konstruowania męskości hybrydowych: dyskursywne dystansowanie (*discursive*

2 Przykładem badań dotyczących udziału mężczyzn w modzie i analizującym zjawisko z wykorzystaniem kategorii męskości hybrydowych jest tekst Jennifer M. Whitmer (2016). Autorka ukazuje, jak dochodzi do dyskursywnego dystansowania wobec „typowych” męskich norm, zapożyczania aktywności kojarzonych z kobiecością i kulturą gejowską (np. mody), a także jak dochodzi do wyznaczania i potwierdzania granic – bycia heteroseksualnym, a nie homoseksualnym mężczyzną zaangażowanym w modę.

distancing), strategiczne zapożyczanie (*strategic borrowing*) i wzmacnianie granic (*fortifying boundaries*). Opisują one proces, w którym znaczenie i praktyki męskości hegemonicznej podlegają zmianom na przestrzeni czasu w sposób podtrzymujący reżimy genderowe, dominację mężczyzn nad kobietami i dominację pewnych grup mężczyzn nad innymi mężczyznami (Bridges, Pascoe 2018), a zatem dominację zewnętrzną i wewnętrzną. Bridges i Pascoe wydzielają każdy z powyższych procesów związanych z konstruowaniem męskości hybrydowych. Ten podział jest jednak pewnym uproszczeniem, ponieważ trudno owe procesy scharakteryzować osobno, są one bowiem od siebie zależne, tworzą pewną całość i czasami trudno dostrzec, gdzie dany proces się kończy a zaczyna kolejny, jak wzajemnie się na siebie nakładają (por. Sorin 2022).

Dyskursywne dystansowanie

Dyskursywne dystansowanie polega na stworzeniu przekonania, że męskość hybrydowa dystansuje się wobec męskości hegemonicznej, podczas gdy tak naprawdę ją wspiera. Jednym z przykładów trafnie opisującym dyskursywne dystansowanie jest „bromance”. To bliska, emocjonalna, intymna, nie seksualna, choć uwzględniająca intymny dotyk, relacja między mężczyznami. W słowie „bromance” jest zawarty romans, a zatem intymna więź, jednak istniejąca między osobami, które są kumplami. „Bro” symbolicznie podkreśla bowiem heteroseksualność relacji i dystansuje wobec erotycznej relacji mężczyzny z mężczyzną, mimo że w ramach tej relacji możliwy jest intymny dotyk. Relacja ta wydaje się redukować dystans między męskością hegemoniczną a intymnością i podważać istotę homofobii w kształtowaniu współczesnych męskości (Bridges, Pascoe 2018).

Z kolei Bridges (2010) i Master (2010) podają przykłady praktyk mężczyzn, które mają uwidocznnić wsparcie dla kobiet i umożliwiać dystansowanie się wobec seksizmu i dominacji nad kobietami, czyli elementów męskości hegemonicznej. Master i Bridges nawiązują do dwóch kampanii sprzeciwiających się przemocy wobec kobiet: „My Strength is Not for Hurting” oraz „Walk a Mile in Her Shoes”. Ukazują, że dochodzi do hybrydyzacji męskości, ale nierówność nie jest podważana, lecz wręcz wzmacniana. W ramach kampanii „My Strength is Not for Hurting” (Master 2010) gwałciciele definiowani są jako nieautentyczni i słabi, podczas gdy mężczyźni, którzy nie gwałcą, są określanii jako autentyczni i silni.

Tym sposobem siła, władza staje się prawdziwą męskością, a słabość jest utożsamiana z niemęskością lub kobiecością. Z kolei kampania „Walk a Mile in Her Shoes” polega na tym, że mężczyźni zakładają buty na wysokich obcasach i maszerują wspólnie przez miłą, protestując przeciwko przemocy wobec kobiet oraz ukazując solidarność wobec nich. Te działania dystansują wobec męskości hegemonicznej. Bridges (2010) zaznacza, że żarty uczestników marszu dotyczące noszenia butów na wysokich obcasach i pożądanie tej samej płci tak naprawdę są opowiedzeniem się po stronie męskości hegemonicznej, mimo że wydają się jej sprzeciwiać.

Dystansowanie się mężczyzn wobec seksizmu i przemocy to również dystansowanie wobec mężczyzn, którzy tę przemoc lub patologiczne zachowania podejmują.

Mężczyźni, którzy gwałcą, są mężczyznami patologicznymi, a zatem są marginalizowani, podczas gdy mężczyźni, którzy nie gwałcą, są prezentowani jako uosabiający męskość hegemoniczną. Dochodzi zatem do wytwarzania dystansu pomiędzy „dobrymi mężczyznami”, którzy sprzeciwiają się przemocy genderowej oraz „złymi mężczyznami”, którzy wspierają tę przemoc (Pascoe, Hollander 2015).

Mechanizm bycia „dobrym facetem”, czasami utożsamianym z byciem „feministą”³ znalazł zastosowanie w analizach Cierry Raine Sorin (2022). Badaczka opisując konstruowanie męskości hybrydowej w społeczności BDSM ukazała, że mężczyźni czerpią korzyści prezentując się jako „dobrzy faceci” (sprzeciwiający się przemocy), a jednocześnie normalizują przemocowe zachowanie mężczyzn wobec kobiet lub ukazują siebie jako arbitrów decydujących o właściwym zachowaniu kobiety.

Kristen Barber (2008) opisała uczestnictwo mężczyzn w „kobiecych” aktywnościach, analizując ich udział w zabiegach oferowanych przez salony piękności (pedicure, manicure). Udział w tych zabiegach ma dystansować wobec męskości dominującej. Jednak mężczyźni korzystający z usług upiększających ciała unikali feminizacji dzięki statusowi klasy uprzywilejowanej i określeniu owych usług upiększających ciało jako elementu, a nawet wymogu odnośnie wyglądu osób przynależących do klasy profesjonalistów. Kreowali się na postępowych w odniesieniu do kwestii genderowych i seksualnych, gdyż bez obaw uczestniczyli w „kobiecych” zabiegach.

Z kolei badania mężczyzn w pielęgniarstwie (Kluczyńska 2017a, 2017b) pokazały, że kategoria męskości hybrydowych może być użyteczna do opisu grupy mężczyzn, którzy zdają się realizować profesję jednoznacznie zbliżającą do kobiecości (Kluczyńska 2021a). W ramach badań (Kluczyńska 2017a, 2017b) wyróżniono różne sposoby definiowania męskości i opieki.

Kategoria męskości hybrydowych okazała się użyteczna w opisie pielęgniarzy, którzy deklarowali przekonanie o realizacji męskości hegemonicznej, choć w rzeczywistości realizowali męskość współuczestniczącą (wykorzystując kategorie Connell). Grupę pielęgniarzy przekonanych o realizacji lub zbliżaniu się do wzorca męskości hegemonicznej charakteryzowało kilka cech. Byli to sprawni, biali, heteroseksualni mężczyźni o wysokich dochodach. Mimo iż pracowali w zawodzie powszechnie uznawanym jako niskodochodowy, ich zarobki były wysokie; awansowali, pracowali w specjalistycznych pracowniach, mieli poczucie sprawstwa i nie obawiali się podejmowania ryzyka. Opiekę, definiowaną raczej jako specjalistyczne zadania, definiowali jako element pracy, ale nie sfery prywatnej (Kluczyńska 2017a: 175).

Z założenia mężczyzn podejmujących się pracy opiekuńczej postrzega się jako mężczyzn realizujących męskość opiekuńczą, gdyż męskość hegemoniczna jest definiowana jako niepodlegająca opiece i cedująca działania opiekuńcze na męskości leżące niżej w hierarchii oraz na kobiecości. Podjęcie praktyki kobiecej, czyli zawodu opiekuńczego, dystansuje wobec męskości hegemonicznej. Ten dystans może być

3 W kontekście definiowania się jako feministka i udziału w zajęciach z zakresu *gender studies* badania z wykorzystaniem teorii męskości hybrydowych przeprowadzili Schmitz i Halton (2017).

jednak pozorny, ponieważ istotne znaczenie ma sposób definiowania opieki przez mężczyzn pielęgniarzy. Realizacja zawodu pielęgniarzkiego wydaje się redukować dystans między męskością hegemoniczną a opieką i ukazywać opiekę jako element kształtowania współczesnych męskości. Redefinicja opieki umożliwia włączenie jej jako atrybutu męskości dominującej (Kluczyńska 2021a).

Z kolei Krzysztof Arcimowicz (2020), analizując wizerunki wybranych bohaterów neoseriali, opisuje postacie, wobec których stosuje określenie męskości hybrydowych. Bohaterów tych charakteryzuje łączenie elementów męskości hegemonicznych i niehegemonicznych (Arcimowicz 2020: 232). Analizowane postacie przechodzą pewną przemianę i podczas gdy początkowo postrzegane są przez pryzmat cech męskości niehegemonicznych, ewoluują ku męskości hegemonicznej. Tę zmianę można interpretować jako skuteczne włączenie elementów męskości podporządkowanych i redefinicję.

Przykładem dystansowania wobec męskości hegemonicznej jest deklarowanie przez bohaterów ze świata przestępczego niechęci wobec przemocy. Autor badań zaznacza, że choć dochodzi do dystansowania wobec męskości hegemonicznej, to jednak te zabiegi nie służą dekonstrukcji dominacji, ale maskują patriarchalną władzę (Arcimowicz 2022).

Wyniki badań Katarzyny Leszczyńskiej, Katarzyny Zielińskiej i Sylwii Urbańskiej (2022) ukazują, w jaki sposób polscy aktywni religijnie migranci selektywnie dystansują się względem wzorów męskości tradycyjnych i liberalnych, a także męskości islamskich. Dystansują się oni od zdrady, doraźnych przyjemności, agresji i przemocy ze względu na płeć, jednak u podłoża ich rozumienia męskości i relacji płciowych leży androcentryzm, esencjalizm i hierarchia. Dystansowanie wobec wspomnianych powyżej atrybutów nie wpływa w sposób znaczący na relację z kobietami; negacja przemocy wobec kobiet nie zmienia znacząco patriarchalnej relacji. Walka czy siła nie są utożsamiane z wymiarem fizycznym, jednak łączone są z władzą. Maskulinizacja praktyk i religii podkreśla dominację mężczyzny w rodzinie i powrót do starego, właściwego porządku, w tym porządku genderowego.

W selektywnym dystansowaniu się wobec aspektów wspomnianych męskości dominujących i liberalnych, ale też islamskich, dochodzi do reinterpretacji i, jak zaznaczają badaczki, „nie prowadzi [ono] [...] do renegocjacji tradycyjnego kontraktu płci i nie osłabia patriarchy. »Wchłonięte« przez męskość atrybuty służą raczej umocnieniu męskiej władzy w różnych systemach – wspólnotach rodzinnej, narodowej czy religijnej” (Leszczyńska, Zielińska, Urbańska 2022: 78).

Dyskursywne dystansowanie można bardzo wyraźnie dostrzec również w badaniach zrealizowanych wśród mężczyzn oglądających profesjonalne kobiece mieszane sztuki walki (*mixed martial arts*). Ich autor w ramach analiz zastosował teorię męskości hybrydowych (Shriver 2018). Badania wykazały, że mężczyźni oglądający kobiece walki MMA, realizując męskość hybrydową, ukazywali siebie jako bardziej emocjonalnych i empatycznych niż większość mężczyzn, a jednocześnie mających poczucie odizolowania od „innych” mężczyzn (Shriver 2018: 23), czyli hegemonicznych, toksycznych, nierównościowych, agresywnych i przemocowych. Konsumując

przemoc kobiet walczących w MMA, stosowali jednak miękki esencjalizm⁴ (Messner 2011, Bridges, Kimmel 2011) i patriarchalny język legitymizujący hetero męskość (Shriver 2018: 33). Badani korzystali z patriarchalnej dywidendy. Warto też zaznaczyć, że rozmówcy byli świadomi swych przywilejów i męskiej dominacji.

Jak podsumowują Bridges i Pascoe (2014), męskość hybrydowa wytwarza przestrzeń – dystans między mężczyzną a męskością hegemoniczną, podczas gdy tak naprawdę powiela relacje władzy i nierówności. Dzieje się tak nie tylko na poziomie lokalnym, ale także globalnym.

Strategiczne zapożyczanie

Męskości hybrydowe realizowane są głównie przez mężczyzn z grup uprzywilejowanych. Zapobiegają oni symbolom lub praktyki łączone z podporządkowanymi „Innymi”, przez co „zblizają się” do członków grupy podporządkowanej, choć nie są ich częścią (Bridges, Pascoe 2018).

Strategiczne zapożyczanie wykorzystywane jest np. w kulturze hipsterskiej, która zapożycza elementy klasy robotniczej. Inny przykład to włączenie elementów kultury gejowskiej wśród mężczyzn identyfikujących się jako heteroseksualni⁵, czyli metroseksualność (Bridges, Pascoe 2018). Przykładem strategicznego zapożyczania jest odwoływanie się mężczyzn do problemu seksizmu i określania siebie jako jego ofiary (Messner 1993) lub określanie kobiet jako dominujących lub dążących do dominacji i stosowanie do opisu tej sytuacji takich określeń jak: mizoandria, gynocentryzm czy matriarchat (Kimmel 2017). Mężczyźni są tym sposobem określani jako ofiary poprzez przesadne podkreślanie społecznych kosztów i norm męskości (por. Haverda 2019).

Michael Messner (1993) ukazał hybrydyzację męskości na przykładzie konstruktów nowego mężczyzny (*new man*) i nowego ojcostwa (*new fathering*), które w opinii badacza stanowią raczej zmianę stylu niż istoty męskości. Nowe ojcostwo może być postrzegane jako postępowe i proróżnościowe. Spędzanie czasu z dzieckiem, bliższa emocjonalna relacja z dzieckiem – jako podstawy nowego ojcostwa – nie zmieniają jednak relacji nierówności genderowych w rodzinie. Messner (1993) wskazuje, że zamiast relacji genderowej możemy tu mówić raczej o stylu rodzicielstwa realizowanego przez mężczyzn.

Steven Arxer (2011), badając konwersacje mężczyzn w barach, ukazał sposoby, w jakie mężczyźni konceptualizują i negocjują ideały męskości oraz wytwarzają hybrydową formę męskości hegemonicznej włączającą niehegemoniczne praktyki.

4 Miękki esencjalizm utwierdza w różnicach genderowych. Bazuje na przekonaniu o prymacie mężczyzn, ich dominacji nad kobietami i ich predyspozycji do realizacji różnych aktywności. To przekonanie, że jesteśmy równi, ale nadal różni, przyczynia się do nierówności. Miękki esencjalizm wskazuje jedynie naturalne różnice, które nie mają nic wspólnego z nierównością genderową. Owe różnice są jednak uznawane za prawdziwe wówczas, gdy jest to politycznie wygodne i pozwala osiągnąć pewne cele.

5 Szerzej na temat „seksualnej estetyki” w kontekście hybrydyzacji męskości zob. Bridges, Tristan 2014.

Zachowanie mężczyzn było dalekie od rywalizacji, obojętności emocjonalnej, czy działań uprzedmiotawiających seksualnie kobiety. Badani mężczyźni dążyli do zachowywania się w sposób, który łączony jest z zachowaniem gejów, ale ich celem było „zaliczenie” kobiety.

Innym przykładem zapożyczenia, czyli przejmowania symboli i praktyk łączonych z męskością podporządkowanymi i kobiecościami, jest realizacja opieki w pielęgniarstwie we wspomnianych wcześniej badaniach wśród pielęgniarzy (Kluczyńska 2017a, 2017b). Biali, heteroseksualni pielęgniarze zapożyczają opiekę, wchodzą w zawód, redefiniują swoją pozycję, wykorzystują swoje atrybuty (bycie białym, heteroseksualnym mężczyzną) i podkreślają swoją odmienną w stosunku do grup podporządkowanych (kobiet pielęgniarek, gejów pielęgniarzy), co wzmacnia system dominacji i hierarchiczny układ (Kluczyńska 2021a).

Dochodzi do zapożyczenia praktyki i jej redefinicji. Opieka z założenia definiowana jest jako niehegemoniczna. Ważne jest jednak to, że część pielęgniarzy redefiniuje opiekę, która staje się w ich narracjach odmienna, staje się opieką „po męsku”, czyli specjalistyczną, mniej emocjonalną, w skład której nie wchodzi zadania pielęgnacyjne „brudne”, te o najniższym statusie. Tak więc pielęgniarze podejmują się opieki, ale jest ona fachowa, mniej emocjonalna, bardziej techniczna. Opieka, czy raczej redefinicja opieki, może potwierdzać tu męskość (Kluczyńska 2021a).

Z kolei Arcimowicz (2022), opisując bohaterów *Domu z papieru*, wskazuje na wykorzystanie strategii zapożyczania w sposobie konturowania męskości protagonistów. Ukazuje on, w jaki sposób dochodzi do włączania gestów i mimiki oraz reakcji na stres, a także słabości cielesnej w obraz męskości realizowanej przez bohaterów. Bohaterowie zapożyczają emocjonalność, wrażliwość i okazywanie uczuć, a zatem elementy męskości niehegemonicznej i włączają je w realizowany wzorzec męskości.

Leszczyńska, Zielińska i Urbańska (2022), badając aktywnych religijnie polskich migrantów⁶, ukazują selektywne włączenie praktyk i znaczeń przypisywanych kobiecości w nowy wzór męskości. Religijność i udział w praktykach religijnych utożsamiany jest zazwyczaj z kobiecą aktywnością. Autorki zaznaczają jednocześnie, że badania przeprowadzone wśród mężczyzn – wyznawców protestantyzmu i katolicyzmu pokazały, że religijne zaangażowanie może być przejawem ekspresji męskości i reprodukcji patriarchy. Badaczki – realizując badania wśród polskich migrantów – ukazały mechanizmy zapożyczania przez mężczyzn religijności, wspólnotowości i uczuciowości/emocjonalności. Ukazały jednocześnie zjawisko konwersji, która „dokonuje się »po męsku«. Ma stanowczy i radykalny charakter. Jest [...] zmaganiem, odkrywaniem, walką duchową” (Leszczyńska, Zielińska, Urbańska 2022: 66). Ponadto zapożyczanie stanowi proces, „w którym te atrybuty są reinterpretowane w ramach reguł konstytuujących patriarchalną męskość, a zatem racjonalności, władzy i dominacji” (Leszczyńska, Zielińska, Urbańska 2022: 65).

6 Kategoria męskości hybrydowych została zastosowana również w innych badaniach dotyczących migrantów m.in. Trąbka, Wojnicka 2017.

Nie tylko proces jest redefiniowany, również sama religijność: praktyki religijne, modlitwa zyskują nowe sensory, ponieważ „Bóg zyskuje w interpretacji [...] rozmówców męskie znaczenie” (Leszczyńska, Zielińska, Urbańska 2022: 68). Emocjonalność, czyli mówienie o słabościach i publiczny płacz, czy emocjonalnie zaangażowany opiekun rodziny są elementami, które nie wpisują się w dominujący wzorzec męskości, jednak „religia staje się [...] ramą, w której ta transformacja znaczeń jest możliwa” (Leszczyńska, Zielińska, Urbańska 2022: 71). Zatem atrybuty kojarzone z kobiecością i męskosciami podporządkowanymi (męskosciami muzułmańskimi) zostały zapożyczone i włączone w hybrydową męskosc polskich religijnych migrantów, a za pomocą ramy religijnej zostały zreinterpretowane i stały się atrybutami potwierdzającymi męskosc.

Wzmacnianie granic

Zdaniem Bridgesa i Pascoe (2014: 254) przejęcie elementów lub praktyk męskości podporządkowanych przez młodych, białych, heteroseksualnych mężczyzn przyczynia się do zacierania granic między grupami. Męskości hybrydowe wzmacniają i ukrywają system nierówności na historycznie nowe sposoby, często podobnie do rasy, genderu, seksualności lub klasy. Pozorne zamazanie różnic przyczynia się do wzmocnienia granic między grupami mężczyzn.

Jane Ward (2015), badając białych heteroseksualnych mężczyzn uprawiających seks z innymi identyfikującymi się jako heteroseksualni mężczyznami, ukazała specyfikę procesu umacniania granic. Ward wskazuje, że badani mężczyźni uprzedmiotawiali kobiety, odrzucali feminizację mężczyzn, a niebiałych mężczyzn postrzegali jako najbardziej erotycznych. Ward określa relację między badanymi mężczyznami jako *dude sex* (seks między kolesiami). Takie określenie relacji podważa, ale jednocześnie wzmacnia system władzy i nierówności. Ward ukazuje, jak angażowanie się mężczyzn w relację seksualną z innym mężczyzną może udowadniać męskosc dzięki przynależności do danej rasy oraz klasy społecznej i określa ów proces jako „hetero-wyjątkowość” (*hetero-exceptionalism*). Analizy te pokazują, że biali mężczyźni uznający się za heteroseksualnych mogą uprawiać seks z innymi mężczyznami bez konsekwencji tożsamościowych.

Pascoe i Hollander (2015), odnosząc się do opisanych powyżej dwóch kampanii sprzeciwiających się przemocy wobec kobiet „My Strength is Not for Hurting” oraz „Walk a Mile in Her Shoes” oraz innych badań dotyczących przemocy seksualnej, ukazują, w jaki sposób w czasie, gdy wzrósł sprzeciw wobec tego rodzaju przemocy, gwałt był stosowany jako symboliczne narzędzie umniejszania męskości innych mężczyzn. Opisany w kontekście tych analiz podział na „złych” i „dobrych” mężczyzn opiera się na założeniu, że stosują przemoc i gwałcą inni, „źli” mężczyźni, mniej męscy. Jednak ci „źli” mężczyźni, to nie mężczyźni neutralni, ale tacy, których można zaliczyć do reprezentantów męskości podporządkowanych i marginalizowanych – to mężczyźni z kręgów mniejszości etnicznych lub/i ubodzy, niewykształceni (Pascoe, Hollander 2015). W ten sposób dochodzi do wzmocnienia granic.

Z kolei badania Stevena Arxera (2011) naświetliły, że inkorporacja zachowań niehegemonicznych pozwala uzyskać hegemoniczny cel, ale pozwala też wzmocnić granice. Zapożyczenie w istotny sposób wpływa na kwestię hierarchii męskości. Jeśli młody, heteroseksualny, biały mężczyzna zapożycza praktyki i elementy tożsamości od gejów czy czarnych mężczyzn w celu zwiększenia swojego męskiego kapitału, wówczas jednocześnie zapożyczane elementy potwierdzają dewiacyjny charakter owych podporządkowanych grup. Tym sposobem mężczyźni wspierają istniejący system władzy i dominacji – ponownie dochodzi do wzmocnienia granic (por. Bridges, Pascoe 2014).

Badania Kristen Barber (2008), która analizowała udział mężczyzn w zabiegach kosmetycznych, również ukazały, w jaki sposób dochodzi do wzmocnienia granic między grupami. Mężczyźni korzystający z usług upiększających salonów kosmetycznych dystansowali się wobec klasy robotniczej określanej jako mizoginistyczna i antyrównościowa. Dystansowanie związane jest tu z wykluczeniem z tej praktyki klasy robotniczej, której nie stać na usługi, na które może sobie pozwolić grupa profesjonalistów.

W badaniach dotyczących udziału mężczyzn w pielęgniarstwie (Kluczyńska 2017a, 2017b, 2021) zostało omówione zjawisko zapożyczenia praktyki opieki przez białych, heteroseksualnych pielęgniarzy, którzy redefiniują jej znaczenie, korzystają z patriarchalnej dywidendy i odróżniają się od grup podporządkowanych, wzmacniając tym sposobem porządek genderowy i hierarchiczny system dominacji. W ten sposób także dochodzi do wzmocnienia granic, które tylko pozornie zostały podważone.

Opisane wcześniej redefiniowanie opieki i podejmowanych zadań oraz korzystanie z przywilejów w sfeminizowanej profesji pozwala się odróżnić, wzmocnić granicę między opiekunczą kobiecością, męskosciami opiekunczymi i podporządkowanymi (przede wszystkim gejami). To „Inni”, czyli podporządkowani, realizują tę opiekę o najniższym statusie. Co prawda w inny sposób, jednak podział na „my” i „oni” („Inni”) zachowuje zastosowanie. Biali heteroseksualni mężczyźni mogą pracować jako pielęgniarze bez konsekwencji tożsamościowych, gdyż udział w opiece – jeśli uwzględnimy powyższy sposób rozumienia opieki – nie wpływa na sposób definiowania męskości (Kluczyńska 2021a).

Z kolei Leszczyńska, Zielińska i Urbańska (2022) omawiają, w jaki sposób polscy aktywni religijnie migranci dystansują się wobec nieobecnego żywiciela rodziny, nacjonalistycznego wojownika, niereligijnego macho i liberalnego Europejczyka. Te wzory utożsamiane są z klasą robotniczą, do której dystansują się rozmówcy będący najczęściej specjalistami pracującymi na wysoko wykwalifikowanych stanowiskach i właścicielami firm, rzadko pracownikami fizycznymi. Odrzucają przemoc i agresję, ale jednocześnie określają je jako przymioty niewykwalifikowanych robotników. Tym sposobem wzmacniają różnice.

W podobny sposób mężczyźni opisani przez badaczki wzmacniają granice wobec męskości islamskich, postrzegają muzułmanów jako „strażników naturalnego porządku płci” (Leszczyńska, Zielińska, Urbańska 2022: 72), ale oddzielają się,

podkreślając, iż przemoc i agresja męskości islamskich stanowi zagrożenie. Te same atrybuty pozwalają wzmocnić granice wobec męskości etnicznych i robotniczych. „Prawdziwi mężczyźni Boga” zapożyczają religijność i praktyki religijne łączone z kobiecością, ale jednocześnie wzmacniają granicę między sobą a kobietami, gdyż porządek płci jest spolaryzowany i androcentryczny. Kobiety stoją niżej w hierarchii, zaś mężczyzna jest „moralnym nauczycielem” i to on „prowadzi rodzinę do kościoła”. Podstawą utrzymania tradycyjnego porządku jest tu zagrożenie duchowe łączone z liberalizacją, emancypacją kobiet i mniejszości seksualnych (Leszczyńska, Zielińska, Urbańska 2022: 75).

Męskości hybrydowe a męskości dominujące i podporządkowane

By przyjrzeć się aspektowi hybrydyzacji męskości, ponownie warto odnieść się do funkcjonujących teorii męskości. Ponieważ istotnym kryterium jest tu podział na grupę męskości dominujących i podporządkowanych oraz przyglądanie się hybrydyzacji z perspektywy władzy lub jej braku, pokrótce odniosę się do wybranych sposobów opisu męskości.

Analizując męskości dominujące oraz pisząc o męskości hegemonicznej i hybrydyzacji, nie można zapomnieć o męskościach określonych przez Raewyn Connell (1995) jako współuczestniczące. Są to męskości, które nie realizują w pełni męskości hegemonicznej, ale mają dostęp do władzy. Są one bardziej pasywnym wyrazem męskości, uzyskują jednak profity w formie patriarchalnej dywidendy. Odnosząc się do męskości hybrydowych opisanych przez Bridges i Pascoe (2014, 2018) warto zaznaczyć, że dyskursywny dystans przyczynia się do konstruowania męskości współuczestniczących, czyli, jak pisze Connell (2005), męskości korzystających z nierówności między kobietami i mężczyznami.

Dostęp do władzy i dominacja męskości hegemonicznych jest oczywista. Pamiętać jednak warto, że – wykorzystując tu kategorie zaproponowane przez Connell – również męskości współuczestniczące zyskują dzięki hybrydyzacji. Co prawda „idą na pewne ugody”, ale nadal korzystając z przywilejów męskości. Zgodnie z teorią Connell (1995) męskość hegemoniczna jest dostępna dla niewielu i to przedstawiciele męskości współuczestniczącej są najczęściej opisywani w przybliżonych powyżej badanych.

Korzyści z hybrydyzacji męskości dla męskości hegemonicznych i współuczestniczących są niewątpliwe. Hybrydyzacja jest mechanizmem pozwalającym reprodukować patriariat (Demetriou 2001). W tym rozumieniu pozostaje na usługach męskości dominujących. Jakie jest zatem miejsce męskości podporządkowanych, a także męskości marginalizowanych w kontekście hybrydyzacji?

Męskości marginalizowane charakteryzuje brak pewnej jakości męskości hegemonicznej, np. siły fizycznej – i tu przykładem będą mężczyźni z niepełnosprawnościami (Connell 1995). Męskości marginalizowane są trywializowane lub dyskryminowane ze względu na relacje inne niż genderowe, czyli np. wiek, przynależność

etniczną czy klasę. Z kolei męskości podporządkowane nie tyle charakteryzuje brak jakiegś cechy (jak dzieje się w przypadku męskości marginalizowanych), ile realizowanie przeciwieństwa cechy istotnej dla męskości hegemonicznej. Jest to zatem przede wszystkim prezentacja cech i zachowań określanych mianem „kobiecych”, czyli np. emocjonalność lub słabość fizyczna (Connell 1995).

Elementy męskości podporządkowanych są zapożyczane w celu hybrydyzacji męskości dominujących. Elementy te inkorporowane przez męskości dominujące zmieniają znaczenie, jednak nosiciele tych cech przynależący do grupy męskości podporządkowanych wydają się nie mieć takiej mocy redefinicji. Demetrakis Demetriou (2001) twierdzi, że męskości podporządkowane i marginalizowane nie mają wpływu na męskości hegemoniczne.

Badania dotyczące hybrydyzacji męskości w znacznym zakresie dotyczą grup młodych, identyfikujących się jako heteroseksualnych, białych mężczyzn. Bridges i Pascoe (2014) zaznaczają jednak, że ta grupa realizuje nie tylko męskości hybrydowe, ale również męskości marginalizowane i podporządkowane. Jednocześnie nie poświęcają oni uwagi męskościom hybrydowym, które wyłaniają się z męskości podporządkowanych (poza informacją, że one również podlegają hybrydyzacji). Konsekwencje opisane przez Bridges i Pascoe (2014) ukazują, że mężczyźni z grup dominujących włączając aspekty męskości podporządkowanych, nie tracą, a wręcz zyskują. Istotna wydaje się zatem również kwestia hybrydyzacji męskości podporządkowanych.

Bartek Lis (2015), prowadząc badania wśród gejów, skupia się na grupie mężczyzn, których w polskich realiach określić można mianem podporządkowanych. Bycie nieheteroseksualnym mężczyzną wyklucza bowiem z potencjalnej możliwości dążenia do męskości hegemonicznej. Lis w swych badaniach ukazuje, w jaki sposób mężczyźni realizują wzorce socjalizacyjne i starają się zapożyczać praktyki (np. chodzenie z dziewczyną, niemówienie o swojej homoseksualności), które pozwalałyby im homoseksualność ukryć, zamaskować.

Badania te mogą być przykładem ukazania hybrydyzacji męskości podporządkowanych. Jednak celem tej hybrydyzacji nie jest włączenie elementów męskości podporządkowanych i dystansowanie się wobec męskości hegemonicznej. Dochodzi tu do prób włączenia praktyk męskości dominującej i zbliżenia się do niej w wymiarze symbolicznym. Hybrydyzacja męskości w badaniach Lisa różni się od założeń teorii opisanej przez Bridgesa i Pascoe (2014, 2018), przede wszystkim w kontekście opisanych konsekwencji i ukazaniu, w jaki sposób grupa podporządkowana dokonuje prób zapożyczeń elementów i praktyk męskości dominującej.

Z kolei Sorin (2022: 16) zwraca uwagę, że „interseksjonalne badania nad tym, jak hybrydowe męskości reifikują nakładające się na siebie hierarchie społeczne, jednocześnie ukrywając nierówności społeczne, od których są zależne, są niezbędne do zrozumienia, w jaki sposób męskość jest powiązana i zbudowana zarówno z nierównością płci, jak i przemocą seksualną”. Badaczka postuluje potrzebę włączenia do rozważań dotyczących teorii męskości hybrydowej perspektywy interseksjonalnej. Taką próbę podjęły m.in. Ann M. Fefferman i Ushma D. Upadhyay (2018), które prowadząc

badania z zastosowaniem teorii męskości hybrydowej, ukazują jak rasa, klasa i płeć krzyżują się i tworzą zaangażowane, choć ograniczone miejsce dla mężczyzn w zarządzaniu antykoncepcją. Wywiady zostały przeprowadzone z tymi mężczyznami, których można by zaliczyć do grupy męskości podporządkowanych: to mężczyźni z mniejszości etnicznych o niskich dochodach. Analizy ukazały, że respondenci nie są obojętni lub niezaangażowani w planowanie rodziny – troszczą się o swoje partnerki i ich wspólne cele reprodukcyjne. Jednak nadal to kobiety są głównymi odpowiedzialnymi za decyzje związane z antykoncepcją. Zachowania mężczyzn, pozornie egalitarne, podtrzymywały ryzyko niezamierzonej ciąży u kobiet.

Bridges i Pascoe (2014) nie opisują hybrydyzacji męskości podporządkowanych, ale wskazują jako przykład męskości hybrydowej męskość inkluzywną. Również Elliott (2020a, 2020b) określa męskość inkluzywną mianem hybrydowej. Anderson i McCormack (2018) są jednak sceptyczni i nie zgadzają się z takim podejściem. Zaznaczają użyteczność kategorii męskości hybrydowych w kontekście „płytkich” zmian, a także podkreślają wielość konceptów, które są stosowane do opisu współczesnych zmian męskości. Powyższych teorii nie warto jednak traktować jako konkurencyjnych, a szczegółowa dyskusja dotycząca relacji męskości inkluzywnej i hybrydowej jest dostępna na łamach czasopism naukowych podejmujących problematykę studiów nad mężczyznami i męskociami (McCormack 2020; Diefendorf, Bridges 2020; Roberts, Elliott, Ralph 2021; Christofidou 2023).

Dwa oblicza zmiany

Hybrydyzacja męskości jest opisem zmiany. Zgodnie z powyższymi analizami jest ona uwikłana w zależności władzy na dwóch poziomach: zewnętrznym i wewnętrznym. To zatem nie tylko relacja nierówności genderowych, podporządkowania w obrębie płci, ale również w obrębie męskości. Sposób hybrydyzacji męskości został opisany przez Tristana Bridgesa i C. J. Pascoe (2014, 2018). Badaczka i badacz prezentują konsekwencje związane ze sposobem konstruowania męskości hybrydowych; wykazują, że są one związane ze zmianami przyczyniającymi się do podtrzymywania dominacji mężczyzn nad kobietami i dominacji pewnych grup mężczyzn nad innymi. Taki rodzaj modyfikacji męskości jest sposobem reprodukcji patriarchatu i podtrzymania władzy za pomocą nowych, nieoczywistych sposobów.

Męskości hybrydowe zyskują, przybierają złudną formę męskości prorównościowych lub „miękkich”, ale tak naprawdę wykorzystują praktyki męskości podporządkowanych inkorporując je i redefiniując (Kluczyńska 2021b). Z drugiej strony hybrydyzacja niesie potencjał zmiany, który może przyczyniać się do negocjacji porządku płci i stanowić otwarcie na męskości alternatywne (Anderson, McCormack 2018; Elliott 2020a, 2020b; Aboim 2010). Męskość hybrydowa może nieść zatem zmianę lub stawiać opór wobec zmiany i na nowe sposoby podtrzymywać władzę i dominację.

Bibliografia

- Aboim S. (2010), *Plural Masculinities: The Remaking of the Self in Private Life*, VT: Ashgate, Burlington.
- Anderson E. (2009), *Inclusive Masculinity: The Changing Nature of Masculinities*, Routledge, New York.
- Anderson E., McCormack M. (2018), *Inclusive masculinity theory: Overview, reflection and refinement*, "Journal of Gender Studies", no. 27(5), s. 547–561. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1245605>
- Arcimowicz K. (2020), *Oblicza męskości w neoserialach. Hegemonia – kontaminacja – inkluzja*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Arcimowicz K. (2023), *Męskość hybrydowa i władza. Krytyczna analiza dyskursu neoserialu „Dom z papieru”*, „Miscellanea Antropologica et Sociologica”, nr 23(4–1), s. 11–29.
- Arxer S. L. (2011), *Hybrid masculine power: Reconceptualizing the relationship between homosociality and hegemonic masculinity*, "Humanity & Society", no. 35, s. 3904–3922. <https://doi.org/10.1177/016059761103500404>
- Barber K. (2008), *The well-coiffed man: Class, race and heterosexual masculinity in the hair salon*, "Gender and Society", no. 22(4), s. 455–476. <https://doi.org/10.1177/0891243208321168>
- Beasley Ch. (2008a), *Reply to Messerschmidt and to Houston*, "Men and Masculinities", no. 11(1), s. 114–115. <https://doi.org/10.1177/1097184X08315106>
- Beasley Ch. (2008b), *Rethinking hegemonic masculinity in a globalized world*, "Men and Masculinities", no. 11(1), s. 86–103. <https://doi.org/10.1177/1097184X08315102>
- Berggren K. (2014), *Sticky masculinity: Post-structuralism, phenomenology and subjectivity in critical studies on men*, "Men and Masculinities", no. 17(3), s. 231–252. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/1097184X14539510>
- Bhabha H. (1998), *The commitment to theory*, "New Formations", no. 5, s. 5–23.
- Bridges T. (2010), *Men just weren't made to do this*, "Gender & Society", no. 24(1), s. 5–30. <https://doi.org/10.1177/0891243209356924>
- Bridges T. (2014), *A very 'gay' straight?: Hybrid masculinities, sexual aesthetics, and the changing relationship between masculinity and homophobia*, "Gender & Society", no. 28(1), s. 58–82. <https://doi.org/10.1177/0891243213503901>
- Bridges T., Pascoe C. J. (2014), *Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities*, "Sociology Compass", no. 8(3), s. 246–258. <https://doi.org/10.1111/soc4.12134>
- Bridges T., Pascoe C. J. (2018), *On elasticity of gender hegemony. Why hybrid masculinities fail to undermine gender and sexual inequality*, [w:] J. W. Messerschmidt, P. Y. Martin, M. A. Messner, R. W. Connell (red.), *Gender Reckonings: New Social Theory and Research*, New York University Press, New York, s. 254–274.
- Bridges T. S., Kimmel M. (2011), *Engaging men in United States: Soft essentialism and the obstacles to coherent initiatives in education and family policy*, [w:] E. Ruspini, J. Hearn, B. Pease, K. Pringle (red.), *Men and Masculinities around the World: Transforming Men's Practices*, Palgrave MacMillan, London, s. 159–176.
- Buerkle C. W. (2009), *Metrosexuality can stuff it: Beef consumption as (heteromasculine) fortification*, "Text and Performance Quarterly", no. 29(1), s. 77–93. <https://doi.org/10.1080/10462930802514370>
- Christofidou A. (2023), *Changing men and masculinities: A reply to Roberts, Elliott and Ralph*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 18(1), s. 65–71. <https://doi.org/10.1080/18902138.2022.2139522>
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, Allen & Unwin, Sydney.
- Demetriou D. Z. (2001), *Connell's concept of hegemonic masculinity: A critique*, "Theory & Society", no. 30(3), s. 337–361. <https://doi.org/10.1023/A:1017596718715>

- Diefendorf S., Bridges T. (2020), *On the enduring relationship between masculinity and homophobia: Reply to McCormack*, "Sexualities", no. 23(7), s. 1299–1309. <https://doi.org/10.1177/1363460720905518>
- Donaldson M. (1993), *What is hegemonic masculinity*, "Theory & Society", no. 22(5), s. 643–657. <https://doi.org/10.1007/BF00993540>
- Donovan B. (1998), *Political consequences of private authority: Promise Keepers and the transformation of hegemonic masculinity*, "Theory & Society", no. 27(6), s. 817–843. <https://doi.org/10.1023/A:1006909132442>
- Elliott K. (2016), *Caring masculinities: Theorizing an emerging concept*, "Men and Masculinities", no. 19(3), s. 240–259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>
- Elliott K. (2020a), *Bringing in margin and centre: 'Open' and 'closed' as concepts for considering men and masculinities*, "Gender, Place & Culture", no. 27(12), s. 1723–1744. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2020.1715348>
- Elliott K. (2020b), *Young Men Navigating Contemporary Masculinities*, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Fefferman A. M., Upadhyay U. D. (2018), *Hybrid masculinity and young men's circumscribed engagement in contraceptive management*, "Gender & Society", no. 32(3), s. 371–394. <https://doi.org/10.1177/0891243218763313>
- Greenebaum J., Dexter B. (2018), *Vegan men and hybrid masculinity*, "Journal of Gender Studies", no. 27(6), s. 637–648.
- Haverda T. (2019), *Hybridizing masculinity: Gender identity negotiation among men's rights activists*, <https://www.proquest.com/openview/684f78c428f4de06616fb4dc75a19ea7/1?pq-origsite=scholar&cbl=18750&diss=y> (dostęp: 10.11.2020).
- Hearn J. (1996), *Is masculinity dead?: A critical account of the concept of masculinity/masculinities*, [w:] M. Mac an Gaill (red.) *Understanding Masculinities: Social Relations and Cultural Arenas*, Open University Press, Milton Keynes, s. 202–217.
- Hearn J. (2004), *From hegemonic masculinity to the hegemony of men*, "Feminist Theory", no. 5(1), s. 49–72. <https://doi.org/10.1177/1464700104040813>
- Hearn J. (2009), *Deconstructing the hegemony of men and masculinities – Presentation of the research theme*, [w:] J. Hearn (red.), *GEXcel Work Progress Report Volume 5*, s. 13–26, <http://liu.diva-portal.org/smash/get/diva2:792339/FULLTEXT01.pdf> (dostęp: 15.10.2020).
- Howson R. (2005), *Challenging Hegemonic Masculinity*, Routledge, London.
- Howson R. (2008), *Hegemonic masculinity in the theory of hegemony*, "Men and Masculinities", no. 11(1), s. 109–113. <https://doi.org/10.1177/1097184X08315105>
- Jóhannsdóttir Á., Gíslason I. V., 2018, *Young Icelandic men's perception of masculinities*, "Journal of Men's Studies", no. 26(1), s. 3–19. <https://doi.org/10.1177/1060826517711161>
- Kimmel M. (1995), *The Politics of Manhood: Profeminist Men Respond to the Mythopoetic Men's Movement (and the Mythopoetic Leaders Answer)*, Temple University Press, Philadelphia.
- Kimmel M. S. (2017), *Angry White Men: American Masculinity at the End of an Era*, 2nd ed., Nation Books, New York.
- Kluczyńska U. (2017a), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań.
- Kluczyńska U. (2017b), *Motives for choosing and resigning from nursing by men in Poland and the definition of masculinity: A qualitative study*, "Journal of Advanced Nursing", no. 73(6), s. 1366–1376. <https://doi.org/10.1111/jan.13240>
- Kluczyńska U. (2021a), *Caring masculinity or hybrid masculinity? An analysis of research results on male nurses*, "Society Register", no. 1(5), s. 7–26. <https://doi.org/10.14746/sr.2021.5.1.01>
- Kluczyńska U. (2021b), *Męskości hybrydowe, czyli wilk w owczej skórze. Definiowanie konceptu*, „Przegląd Krytyczny”, nr 3(2), s. 191–199. <https://doi.org/10.14746/pk.2021.3.2.2>
- Leszczyńska K., Zielińska K., Urbańska S. (2022), „Prawdziwi mężczyźni Boga” w „szatańskich miastach”. *Religia i hybrydyczna męskość polskich migrantów w Anglii, Belgii i Szwecji*, „Studia Socjologiczne”, nr 3(246), s. 55–82. <https://doi.org/10.24425/sts.2022.142634>

- Lis B. (2015), *Gejowskie (nie)męskości. Normy płciowe a strategie tożsamościowe gejów*, Katedra, Gdańsk.
- Masters N. T. (2010), 'My strength is not for hurting': Men's anti-rape websites and their construction of masculinity and male sexuality, "Sexualities", no. 13(1), s. 33–46. <https://doi.org/10.1117/1363460709346115>
- McCormack M. (2012), *On the construction of an artificial paradox: A critical commentary on Diefendorf and Bridges' 'On the enduring relationship between masculinity and homophobia'*, "Sexualities", no. 23(7), s. 1285–1298. <https://doi.org/10.1117/1363460720905519>
- Messner M. (1993), 'Changing men' and feminist Politics in the United States, "Theory & Society", no. 22(5), s. 723–737.
- Messner M. (2007), *The masculine of the governor*, "Gender & Society", no. 21(4), s. 461–480. <https://doi.org/10.1177/0891243207303166>
- Messner M. (2011), *Gender ideologies, youth sport, and the production of soft essentialism*, "Sociology of Sport Journal", no. 28(2), s. 151–170.
- Roberts S., Elliott K., Ralph B. (2021), *Absences, presences and unintended consequences in debates about masculinities and social change: A reply to Christofidou*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 16(3), s. 190–199. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.1965791>
- Rothgerber H. (2013), *Real men don't eat (vegetable) quiche: Masculinity and the justification of meat consumption*, "Psychology of Men & Masculinity", no. 14(4), s. 363–375. <https://doi.org/10.1037/a0030379>
- Sarvan D. (1998), *Talking Like A Man: White Masculinity, Machismo, and Contemporary American Culture*, Princeton University Press, Princeton NJ.
- Shriver N. E. (2018), *Combative values: Hybrid masculinities and the gendered consumption of violence in women's mixed martial arts*, "Sociology Honors Projects", no. 65, https://digitalcommons.macalester.edu/soci_honors/65
- Sorin C. R. (2022), *Hybrid masculinities and the limits of anti-violence efforts in BDSM communities*, "Men and Masculinities", no. 25(4), s. 546–565. <https://doi.org/10.1177/1097184X211060383>
- Trąbka A., Wojnicka K. (2017), *Self-positioning as a man in transnational contexts: Constructing and managing hybrid masculinity*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 12(2), s. 144–158. <https://doi.org/10.1080/18902138.2017.1341768>
- Waling A. (2018), *Rethinking masculinity studies: Feminism, masculinity, and poststructural accounts of agency and emotional reflexivity*, "Journal of Men's Studies", no. 27(1), s. 89–107. <https://doi.org/10.1177/1060826518782980>
- Ward J. (2015), *Not Gay. Sex between Straight White Men*, New York University Press, New York.
- Wetherell M., Edley N. (1999), *Negotiating hegemonic masculinity: Imaginary positions and psycho-discursive practices*, "Feminism & Psychology", no. 9(3), s. 335–356. <https://doi.org/10.1177/0959353599009003012>
- Whitehead S. (1999), *Hegemonic masculinity revised*, "Gender, Work and Organization", no. 6(1), s. 58–62. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00069>
- Whitehead S. (2002), *Men and Masculinities*, Polity Press, Oxford.
- Whitmer J. M. (2016), *A progression and a regression at the same time: Hybrid masculinities and entrepreneurial selfhood*, "Journal of Men's Studies", no. 25(2), s. 115–132. <https://doi.org/10.1177/1060826516641101>
- Wojnicka K. (2021), *Men and masculinities in times of crisis: Between care and protection*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 16(1), s. 1–5. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.1885860>
- Wrights L. (2015), *The Vegan Studies Project: Food Animals, and Gender in the Age of Terror*, University of Georgia Press, Athens GA.

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości inkluzywnej

Punkt wyjścia i założenia teorii męskości inkluzywnej¹

Odnosząc się do teorii Raewyn Connell, która opisuje hierarchiczny układ męskości, gdzie istnieje pewien najwyżej wartościowany i nagradzany społecznie ideał męskości, do którego aspirują mężczyźni, Eric Anderson (2009) wyróżnia dwie wersje męskości: ortodoksyjną, definiowaną w opozycji do kobiecości i bazującą na seksizmie i homofobii, oraz drugą – inkluzywną, będącą przeciwieństwem pierwszej.

Anderson (2002) podkreśla, że Connell (1995) wyklucza współwystępowanie dwóch wersji męskości o takiej samej sile wpływu i znaczeniu. Mogą co prawda istnieć jednocześnie różne wzorce męskości, jednak tylko jeden może stanowić hegemoniczny „archetyp” męskości (Anderson 2002, 2009), do którego podziwiania mężczyźni są kulturowo przymuszani. Anderson wskazuje, że właśnie owo podziwianie jest hegemonią w męskości hegemonicznej. Badacz zaznacza, że kategoria męskości protestującej (*protest masculinity*) wprowadzona przez Connell (2000) nie rozwiązuje problemu istnienia jednego dominującego wzorca. Męskość protestująca kwestionuje aktualną hegemoniczną formę dominacji, ale na jej miejsce chciałaby wprowadzić inną dominującą męskość (Anderson 2002).

W analizach Andersona mężczyźni reprezentujący męskość inkluzywną nie aspirowali do ortodoksji. Zatem według badacza teoria Connell nie sprawdza się w tym przypadku, gdzie żadna z grup nie czuje się marginalizowana ani podporządkowywana przez drugą i gdy żadna nie dąży do hegemonii (Anderson 2002).

Według Connell homofobia to kluczowy element definiowania męskości, zaś dyskurs homonegatywności jest stosowany przez mężczyzn jako zasada stratyfikacyjna w odniesieniu do męskości hegemonicznej. Anderson (2009) zaznacza, że w okresach wzrostu homofobii chłopcy i mężczyźni są zachęcani do budowy swego męskiego kapitału przez sport i budowę muskulatury oraz zwiększenie wobec siebie emocjonalnego dystansu. Możliwość doświadczania bliskości między mężczyznami

1 Podrozdział stanowi rozszerzoną i zmienioną wersję fragmentu książki U. Kluczyńska (2017), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań, s. 22–24.

jest wówczas realizowana przez symboliczne akty agresji, takie jak udawane uderzenia pięścią, szturchnięcia, czy klepnięcia.

Udawanie heteroseksualności w homofobicznej kulturze przejawia się poprzez seksualne uprzedmiotowienie kobiet i publiczne opowieści o heteroseksualnych „podbojach” oraz przez zastosowanie homofobicznego dyskursu. Owo udawanie wynika z konieczności potwierdzenia heteroseksualności przez konkretne czyny, by uwolnić się od „podejrzenia”. Obawa przed stygmatyzacją o homoseksualność wiąże się z wycofaniem z aktywności łączonych z kobiecością i homoseksualnością (Anderson 2005). Jest to kultura, którą Anderson określił jako homohisteryczną, a w której – według Michaela Kimmela (1994, 2001) – homofobia jest męskością, zaś inni mężczyźni są źródłem potwierdzenia męskości, jest ona bowiem odgrywana dla innych mężczyzn i przez nich potwierdzana. Inni mężczyźni: „obserwują nas, klasyfikują nas i przyznają lub odmawiają nam akceptacji w królestwie męskości” (Kimmel 1994: 128).

Według Andersona teoria Connell dotycząca męskości hegemonicznej jest trafna wówczas, gdy homofobia stanowi podstawę definiowania męskości hegemonicznej i można mówić o jednym dominującym typie męskości. Anderson twierdzi jednak, że w świecie, w którym homofobia nie stanowi już podstawy definiowania męskości, gdyż mężczyźni mają coraz większą swobodę w ekspresji postaw i zachowań, które wcześniej stygmatyzowały, różne wzorce męskości mogą być równie wysoko nagradzane społecznie (McCormack 2012).

Jak podkreśla Anderson (2009), homofobia stanowi centralny mechanizm produkcji męskości ortodoksyjnej, która korzysta z przywilejów i reprodukuje heteroseksizm, a zatem nie tylko wspiera patriarchat, ale również dominację heteroseksualności. Homofobia jest stosowana jako narzędzie ustalania wartości lub ujarzmiania jednostki w kulturze zachodniej (Plummer 1999). Homofobiczny dyskurs może stanowić broń dla chłopców i mężczyzn, służącą do ośmieszania w toku ustalania hierarchii.

Ponieważ kobiecość jest ściśle spleciona z homoseksualnością, dyskurs mizoginistyczny produkuje nie tylko nierówność genderową między mężczyznami oraz między mężczyznami i kobietami, ale przyczynia się również do reprodukcji homofobii. Homofobia stanowi podstawę wytwarzania hiper-męskości dla chłopców i blokuje możliwość wyrażania kobiecości, która staje się dla nich tabu. Badania dotyczące homofobii wykazują, że reguluje ona zachowania związane z męskością i przyczynia się do reprodukcji binarnego postrzegania płci (McCormack, Anderson 2014b). Autor określa mianem „homohisterii” sytuację, w której dochodzi do połączenia kultury homofobii, femfobii i przymusowej heteroseksualności (Anderson 2009).

Homohisteria jest terminem stosowanym przez Andersona (2009) w celu opisu obawy bycia homoseksualizowanym poprzez naruszenie sztywnych granic heteroseksualności i można ją opisać jako zbiór trzech składowych: powszechnej świadomości, że homoseksualność istnieje jako statyczna orientacja seksualna; dezaprobaty homoseksualności, a także kobiecości, jako powiązanej z tą wcześniejszą; potrzeby

mężczyzn do publicznego łączenia swej tożsamości z kompulsywną heteroseksualnością w celu uniknięcia podejrzeń o homoseksualność. Homofobiczna kultura może traktować lekceważąco homoseksualność, ale bez powszechnej podejrzliwości, że jednostka może być gejem, nie mamy do czynienia z homohisterią. Anderson i Magrath (2019: 82) charakteryzują homohisterię jako „kulturę, gdzie homofobia reguluje zachowania związane z płcią”, a mężczyźni z obawy przed stygmatyzacją tak zmieniają swoje zachowanie, by jej uniknąć. Homohisteria jest powiązana z homofobią, ale jest też od niej niezależna. Osoba może być nastawiona przyjacielsko wobec gejów, ale nadal może ją charakteryzować homohisteria. Na kulturowy poziom homohisterii wpływa ekspresja męskiej homofobii i femfobii w kulturach zachodnich (Anderson 2011a).

Anderson (2009) bazując się na analizach Ibsona (2002), który zebrał tysiące zdjęć z XX wieku ukazujących mężczyzn przytulających się i skracających dystans fizyczny, opracował etapowy model współistnienia świadomości homoseksualności z homofobią w Stanach Zjednoczonych od początku XX wieku. W opisanym modelu ukazane są okresy spadku i wzrostu homofobii w kulturze amerykańskiej. Według Andersona (2009) homohisteria jest bowiem produktem nowoczesności, a model ten miał na celu podkreślenie znaczenia zmieniających się poziomów homofobii dla koncepcji teorii męskości inkluzywnej.

McCormack i Anderson (2014a) opisali szczegółowo trzy etapy modelu: homowymazywanie (*homoerasure*), homohisterię i inkluzywność. Pierwszy etap został połączony ze zjawiskiem medykalizacji końca XIX wieku. Pożądanie osoby tej samej płci było silnie stygmatyzowane i choć społeczeństwo amerykańskie było świadome istnienia homoseksualności, to odrzucało zasadność takiej koncepcji tożsamości seksualnej. Poziom homofobii był wówczas skrajny i prześladowania społeczne powodowały, że mniejszości seksualne ukrywały swoje pragnienia seksualne i tożsamości. Dochodziło zatem do wymazywania homoseksualności. Istniało przekonanie, że homoseksualność dotyczyła tylko ekstrawaganckich mężczyzn (Anderson 2009). W związku z tym zachowania mężczyzn związane z płcią nie były regulowane przez homofobię. Zmiana nastąpiła w latach 80. XX wieku, kiedy to w kulturze amerykańskiej pojawiło się przekonanie, że mężczyzna z najbliższego otoczenia może być gejem. Zaczął się etap homohisterii. McCormack i Anderson (2014a) wyróżnili trzy powody wzrostu homofobii: epidemia AIDS, fundamentalistyczne chrześcijaństwo oraz upolitycznienie wartości moralnych przez Partię Republikańską. Kobiecość przejawiającą się u mężczyzn postrzegano wówczas jako oznakę homoseksualności, dlatego, by sprostać wyidealizowanym wizerunkom męskości, musieli oni dystansować się względem homoseksualności i kobiecości. HIV/AIDS przyczyniło się po części do homohisterii, ale jednocześnie doprowadziło do walk o prawa gejów i wsparcia tej grupy przez osoby heteroseksualne, co poskutkowało częściowym spadkiem homofobii i homohisterii.

Pozytywne nastawienie do homoseksualności stało się bardziej powszechne i dotyczyło większości osób. Choć mogły nadal utrzymywać się uprzedzenia i formy dyskryminacji osób homoseksualnych, powszechniejsze otwarcie było znakiem

kultury inkluzywnej, a mężczyźni mogli przestać kontrolować swoje zachowanie związane z płcią, gdyż nie musieli już obawiać się społecznego piętnowania homoseksualności (McCormack, Anderson 2014a). Według autorów kluczowym czynnikiem zmiany jest postrzeganie homoseksualności przez osoby heteroseksualne. Campbell Williams (Anderson, Magrath 2019) zaproponował narzędzie do uchwycenia poziomu inkluzywności.

Według McCormacka i Andersona (2014b), wraz ze spadkiem poziomu homohisterii, heteroseksualni mężczyźni mogą bez obaw angażować się w relacje homospołeczne, które charakteryzują się akceptacją homoseksualnych rówieśników. Heteroseksualni mężczyźni nie obawiają się spotykać z mężczyznami homoseksualnymi i utrzymują z nimi przyjacielskie relacje. Młodzi homoseksualni mężczyźni ujawniają swoją orientację i nie wiąże się z tym stygmatyzacja ani odrzucenie.

Ponadto, spadek homofobii wiąże się z otwartością na kobiecość i z akceptacją artefaktów wcześniej kodowanych jako kobiece, następnie także jako homoseksualne. Autorzy jako przykłady wskazują otwarcie heteroseksualnych mężczyzn na modę, używanie makijażu, depilację ciała, kolor różowy, czy zachowania łączone wcześniej z kobiecością. Jako przełom wskazują lata dziewięćdziesiąte – okres wzrostu metroseksualności².

Co więcej, młodzi mężczyźni są nie tylko otwarci na to, co wcześniej było łączone z kobiecością i homoseksualnością, ale zmieniają sposób budowania relacji. Przejawiają gotowość i otwartość na intymne, bliskie relacje przyjaźni uwzględniające wsparcie emocjonalne i bliskość fizyczną. Badacze zwracają uwagę także na otwartość na akty seksualne w obrębie tej samej płci podejmowane przez mężczyzn, którzy identyfikują się jako heteroseksualni. Z kolei pocałunek, interpretowany wcześniej jako dowód pożądania seksualnego, w sytuacji zmniejszenia poziomu homofobii może być praktykowany przez mężczyzn bez podtekstu seksualnego. Ponadto, wraz ze spadkiem homohisterii, mężczyźni unikają przemocy i nie traktują walki jako sposobu rozwiązywania problemów.

McCormack i Anderson (2014b) zwracają uwagę na aspekty, które wpływają na homohisterię. Podkreślają, że kwestie związane z płcią i seksualnością są umieszczone historycznie, a zatem homohisteria jest zależna od kwestii czasowych – jest zmienna i zależna od postaw wobec homoseksualności. Badacze ukazują również różnice kulturowe, a także zaznaczają, że nawet w obrębie jednej kultury

2 Mark Simpson (1994) nazwał metroseksualnym mężczyzną dandysa-narcyza zakochanego w sobie i miejskim stylu życia, które prowadzi (Simpson, <http://www.marksimpson.com/pages/>). Mężczyzna metroseksualny dba o siebie, stosuje kosmetyki, odwiedza gabinety kosmetyczne, solarium, poddaje się operacjom plastycznym. Wszystkie zabiegi wokół swego wyglądu uważa za istotne i z pewnością nie za wstydlive. Mężczyźni metroseksualni przyznają, że zadbane wygląd jest koniecznością. Zakupy stają się dla nich przygodą, a nie przykrym obowiązkiem. Chętnie używają też określeń emocjonalnych w stosunku do siebie samych: czuły, wrażliwy, opiekuńczy, romantyczny. Są mężczyznami, którzy twierdzą, że nie boją się kobiecej strony swej osobowości (por. Khanna, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=4366>; Godlewska 2004).

mogą występować zarówno homohisteryczne, jak i pozbawione tej cechy kultury organizacyjne.

Teoria męskości inkluzywnej zakłada, że w kulturze w której dochodzi do słabnięcia homohistarii, mogą współistnieć dwie formy męskości: tradycyjna i inkluzywna. Męskości te badacz określa precyzyjnie jako konfigurację praktyk genderowych (Anderson 2009). Autor z jednej strony unika stosowania terminów „męskość hegemoniczna” oraz „inkluzywna” jako archetypów, ponieważ zakłada, że istnieje wiele męskości – zarówno męskości ortodoksyjnych, jak i inkluzywnych, z drugiej strony stosuje termin „archetyp”.

Według Andersona (2009) męskość tradycyjna nie jest hegemoniczna, w związku z czym proponuje określenie „męskości ortodoksyjnej”, której elementami są homohisteria oraz dystans emocjonalny, podczas gdy heteroseksualni mężczyźni – wpisujący się w męskość inkluzywną – okazują emocjonalną oraz fizyczną bliskość.

Centralną zasadą konstruowania męskości ortodoksyjnej jest seksizm i homofobia; reprodukuje ona heteroseksizm. Męskość ortodoksyjna jest odzwierciedlana i reprodukowana przez zinstytucjonalizowaną, segregowaną płciowo i konkurencyjną kulturę sportową w Stanach Zjednoczonych (Anderson 2005). Mężczyźni wpisujący się w męskość ortodoksyjną próbują zbliżyć się do hegemonicznej formy męskości, głównie poprzez dewaluację kobiet i gejów (Anderson 2005). Mężczyźni ceniący męskość ortodoksyjną mogą stosować homofobiczny dyskurs w celu demonizowania osób homoseksualnych, podczas gdy mężczyźni wyrażający męskość inkluzywną mogą stosować homofobiczny dyskurs, lecz bez zamiaru poniżenia osób homoseksualnych.

Mężczyźni realizujący męskość ortodoksyjną stopniowo tracą jednak narzędzie podporządkowywania innych mężczyzn, którym jest kwestionowanie ich seksualności. Dyskurs homofobiczny nadal stygmatyzuje homoseksualność, ale zmienia się intencja tego dyskursu. Choć nadal jego zastosowanie może być zniewagą, to jednak nie ma już efektu homoseksualizującego i homofobicznego³. Autor zakłada, że redukcja homohistarii będzie wiązała się również z brakiem akceptacji prób poniżenia gejów (Anderson 2002). Anderson (2002) podkreśla, że obniżenie poziomu homohistarii nie prowadzi jednak do utopii: choć mężczyźni będą inkluzywni, nadal będą mogli zakładać, że inni mężczyźni są heteroseksualni. Tymczasem męskość inkluzywna wiąże się z zasadą, że mężczyźni nie muszą udowadniać swej heteroseksualności.

Anderson (2009) uważa, że istotny wpływ na zmianę postrzegania homoseksualności mają środki przekazu i kultura popularna, które informują, że homoseksualność jest „w porządku”, a homofobia nie. Autor odnosi się do terminu „metroseksualny”, który często tłumaczony jest jako wytwór medialny związany z przemianami w obszarze rynku i rozwoju społeczeństwa konsumpcyjnego, a nie zmianą genderową (Edwards 1997). Wieloznaczność tego terminu według Andersona (2002)

3 O zmianie sposobu użycia słowa „gej” w australijskim angielskim zob. Lalor, Rendle-Short (2007).

przyczyniła się do destabilizacji męskości ortodoksyjnej i dała możliwość „podłączenia się” pod kobiecość. Metroseksualność pozwoliła mężczyznom nie definiować się jako geje, ale zbliżyć się do kobiecości, redukując tym sposobem homofobię. Mężczyźni heteroseksualni mogą zatem postępować w sposób łączony z homoseksualnością, co nie zagraża postrzeganiu ich w przestrzeni społecznej jako osoby homoseksualne. Teoria męskości inkluzywnej podkopuje również binarny sposób postrzegania genderu (Anderson 2009).

Teoria ta zbudowana jest na założeniu, że w świecie kultury angloamerykańskiej doszło do zmniejszenia poziomu homohisterii, a także społecznej inkluzyjności form męskości, które tradycyjnie były marginalizowane przez męskość hegemoniczną. W myśl tej teorii wielość męskości mnoży się, ale nie dotyczy ich hierarchia, ani hegemonia. Męskość inkluzywna nie rywalizuje o hegemonię (Anderson 2009). Ponadto funkcjonowanie męskości inkluzywnej – według Andersona – prowadzi do zmniejszenia poziomu seksizmu i może pomóc w erozji patriarchatu.

Podjęcie to również zakłada, że w efekcie spadku homohisterii zachowania genderowe chłopców i mężczyzn będą coraz mniej różniły się od zachowań dziewcząt i kobiet. Zatem różnice między męskosciami i kobiecościami, mężczyznami i kobietami, osobami heteroseksualnymi i homoseksualnymi będą trudne do odróżnienia, a męskość nie będzie stanowiła głównej osi stratyfikacji mężczyzn.

Jak jednak zaznacza Anderson, męskość inkluzywna nie gwarantuje zmian w porządku genderowym i rozpadu patriarchatu, ale daje kobietom więcej możliwości uzyskania władzy. Nie gwarantuje też zaniku nienawiści lub niechęci wobec osób homoseksualnych, gdyż mężczyźni nie wyzwolą się całkowicie od form męskości ortodoksyjnej. Mężczyźni realizujący męskość inkluzywną mogą nadal przejawiać heteroseksistowskie zachowania, mogą uprzedmiotawiać kobiety, mogą wartościować ryzykowne zachowania, mogą również korzystać z homofobicznego dyskursu, choć bez intencji ranienia innych. Jednocześnie jednak uczestniczą w aktywnościach określanych jako „kobiece” i wspierają kobiety w udziale w tych definiowanych jako stereotypowo „męskie”, a także nie postrzegają homoseksualności jako piętna. Mężczyźni wpisujący się w męskość inkluzywną zmieniają postawy wobec kobiet. Ze względu na zanik przymusu kompulsywnej heteroseksualności mężczyźni mogą także przyjaźnić się platonicznie z kobietami (Anderson 2002, 2009).

Anderson podkreśla znaczenie praktyk w ramach tworzenia swojej teorii. W swych badaniach wykazuje, że

mężczyźni wpisujący się w męskość inkluzywną zachowują się zniewieściale i są defensywni w kwestii własnej heteroseksualności i równocześnie nie lękają się wcale stygmatyzacji społecznej, bądź niepokoją się nią w mniejszym stopniu. Mężczyźni preferujący męskość inkluzywną uczestniczą w zadaniach tradycyjnie zdefiniowanych jako kobiece i wspierają kobiety, które wykonują zadania tradycyjnie zdefiniowane jako męskie (Anderson 2015).

Teoria męskości inkluzywnej zakłada zatem, że zmniejszenie poziomu homofobii powoduje, iż różne formy męskości mogą funkcjonować w horyzontalnym, a nie

hierarchicznym porządku. Ponadto jedna lub więcej form męskości inkluzywnej może dominować liczbowo, co nie oznacza jej/ich hierarchicznej dominacji. Według Andersona (2009) teoria męskości hegemonicznej Connell nie jest w stanie uchwycić złożoności następstwa zmniejszenia homohisterii.

Męskość inkluzywna rozprzestrzenia się, co nie jest jednak jednoznaczne z dominacją. Badacz twierdzi, że tam gdzie nie ma hegemonii, nie ma również męskości hegemonicznej. Anderson (2009) zaznacza, że jego analizy dotyczą przede wszystkim białych wykształconych mężczyzn z klasy średniej. Badania te ukazują jednakże nie tylko wielość, ale możliwość uznania wartości wielu równoprawnych wersji męskości, co niesie ze sobą również redukcję kosztów związanych z dążeniem do realizacji – często nieosiągalnych – ideałów męskości.

Teoria męskości inkluzywnej kwestionuje i jednocześnie włącza teorię męskości hegemonicznej Connell (Anderson 2002). Obie teorie dostrzegają rolę homofobii w konstruowaniu męskości, z tą różnicą, że teoria męskości inkluzywnej nie odnosi się do hierarchii lub hegemonii, podczas gdy dla Connell jest to główna oś analiz. Jak twierdzi Anderson:

Zgodnie z teorią męskości inkluzywnej w okresach wysokiej homohisterii będzie istniała jedna hegemoniczna forma męskości i będzie ona ustanawiana w opozycji do homoseksualności. Wraz z redukcją homohisterii zachodzą jednak inne procesy społeczne, których teoria Connell nie wyjaśnia w sposób trafny (Anderson 2015: 440).

Badania wykorzystujące teorię męskości inkluzywnej

Badania realizowane przez Erica Andersona i Marka McCormacka w obrębie środowiska sportu przyczyniły się do wyłonienia teorii męskości inkluzywnej. W konsekwencji sport stał się istotnym obszarem weryfikacji teorii i badania męskości z zastosowaniem teorii męskości inkluzywnej. Poniżej zostaną przytoczone i pokrótce omówione przykłady badań, aby pokazać zakres tworzenia i wykorzystania teorii.

Teoria męskości inkluzywnej i sport

Badania wykazały, że obok tradycyjnej, określonej przez Andersona jako ortodoksyjna, męskości, dokumentowana jest również forma męskości inkluzywnej. Anderson (2005) w ramach badań z sześćdziesięcioma ośmioma mężczyznami w wieku od 18 do 23 lat, którzy uczestniczą w zespołach cheerleaderskich, wskazał na zmiany w obrębie konstruowania męskości. Autor podkreślił, że funkcjonują wśród nich ortodoksyjne, bardziej tradycyjne formy męskości, ale jednocześnie można dostrzec formę inkluzywną. Mężczyźni wpisujący się w męskość inkluzywną akceptują kobiece zachowania i homoseksualność wśród mężczyzn. Tę zmianę Anderson przypisuje m.in. zmniejszeniu homofobii kulturowej, instytucjonalnej i organizacyjnej. Amerykański socjolog (2008a) zbadał również dwie grupy heteroseksualnych graczy futbolu amerykańskiego ze szkół średnich. Autor skupił się na kwestii zmiany

w związku między sportem, seksualnością i homofobią. Pokazał, w jaki sposób badani wzmacniają i kwestionują granice heteroseksualności i męskości.

Z kolei Adams (2011) przeprowadził badania etnograficzne wśród członków uczelnianej drużyny piłkarskiej w północno-wschodniej Ameryce. W ramach badań wskazał na coraz częstsze metroseksualne i inkluzywne zachowania oraz postawy wśród uczelnianych sportowców. Badacz podkreślał, że męskości prezentowane przez badanych mężczyzn stają się bardziej liberalne i inkluzywne. Mężczyźni są bardziej zadbani, a także przyjaźnie nastawieni do gejów zarówno pod względem bliskości fizycznej, jak i emocjonalnej. Autor wskazuje zmianę w podejściu do kolorów i zaakceptowanie przez piłkarzy koloru różowego (noszenie różowych butów piłkarskich), co traktuje jako symbol zmieniającej się męskości i braku homofobicznej oceny. Adams (2011) podkreśla zmianę pokoleniową i wskazuje, że młodzi sportowcy są dalecy od tradycyjnej, ortodoksyjnej sportowej męskości poprzednich pokoleń.

W ramach kolejnych studiów Anderson (2011a), realizując badania etnograficzne drużyny piłkarskiej na uniwersytecie katolickim w wiejskiej części Ameryki Środkowej, wykorzystał teorię męskości inkluzywnej. Zaznaczył, że choć mężczyźni uprawiający sporty zespołowe są tradycyjnie postrzegani jako skrajnie homofobiczni i femfobiczni, jego analizy rzuciły inne światło na to założenie. Badacz wywnioskował, że co prawda mężczyzn z drużyn piłkarskich charakteryzują pewne ortodoksyjne zachowania, jednak realizowany wzorzec męskości jest daleki od modelu hegemonicznej męskości. Autor zauważył, że piłkarze są przyjaźni gejom, unikają bójek oraz nawiązują fizyczne i emocjonalne relacje.

Jarvis (2013) podjął wątek udziału heteroseksualnych mężczyzn w gejowskich klubach sportowych i pokazał, jak może zmienić się definiowanie męskości i postawy wobec seksualności poprzez zaangażowanie w gejowskie organizacje sportowe. W ramach badań wykazano, że stereotypy i postrzeganie homoseksualnych sportowców zostały obalone i ukształtowała się bardziej inkluzywna wersja męskości.

Z kolei Campbell i in. (2018) przeprowadzili badania etnograficzne wśród młodych mężczyzn w wieku 16–17 lat w Szkocji, celem opisu sposobu konstruowania i doświadczania męskiej tożsamości w kontekście zajęć z wychowania fizycznego. Korzystając z teorii męskości inkluzywnej wykazali, że uczniowie zinternalizowali i realizowali ortodoksyjną formę męskości, która zawierała w sobie aspekty siły, odporności na ból i kontrolowania innych. Badacze zauważyli, że specyfika zajęć z wychowania fizycznego utrudniała możliwość realizacji inkluzywnych form męskości.

Podobne wnioski wysunęli Atencio i Koca (2011), którzy realizując badania w tureckiej szkole w kontekście zajęć z wychowania fizycznego odnotowali, że istnieją oczekiwane i wyżej wartościowane zachowania związane z piłką nożną i sportem, zaś mniej sprawni chłopcy i dziewczęta są marginalizowani i marginalizowane. Takie badania są głosem o braku uniwersalności teorii i ograniczenia jej do pewnych rejonów, gdzie spadek homofobii uznawany jest przez Andersona i McCormacka za fakt.

Kluczową kwestią w kontekście teorii męskości inkluzywnej jest spadek homofobii i homohisterii. Anderson (2011b) prezentuje badania, które wskazuje jako potwierdzenie spadku homofobii w kontekście teorii męskości inkluzywnej. Badacz

porównuje doświadczenia dwóch grup sportowców, którzy publicznie ujawnili swą homoseksualność. Pierwsza grupa wyoutowała się w latach 2000–2002, druga w latach 2008–2011. Zgodnie z wynikami mężczyźni, którzy ujawnili swoją homoseksualność w latach 2008–2011, doświadczyli mniej heteroseksizmu i otrzymali więcej wsparcia od kolegów z drużyny.

Lindsay Gaston, Rory Magrath i Eric Anderson (2018) porównali sytuacje „coming outu” dwóch piłkarzy. Pierwszy ujawnił swą orientację homoseksualną w 1992, drugi w 2017 roku. Analizy pokazały, że na przestrzeni 25 lat zmienił się stosunek do bycia gejem w profesjonalnej piłce nożnej i w roku 2017 fakt ten jest niemal całkowicie akceptowany.

Analizując zmianę pokoleniową, Anderson i Meredith McGuire (2010) ukazali różnice w konstruowaniu męskości między członkami odnoszącej sukcesy drużyny rugby a trenerami. Zawodnicy uważają, że ich trenerzy prezentują nieaktualną, ortodoksyjną wersję męskości i odwracają się od tej propozycji, sami przyjmując bardziej inkluzywne podejście do męskości. Wszyscy zawodnicy drużyny identyfikują się jako heteroseksualni i kwestionują trzy fundamentalne zasady ortodoksyjnej męskości: homofobię, mizoginię i nadmierne podejmowanie ryzyka. Badani zawodnicy nie poniżają kobiet ani gejów oraz wspierają się emocjonalnie.

Anderson (2012) ukazuje również spadek homofobii wśród młodzieży realizującej w szkole średniej obowiązkowe zajęcia z wychowania fizycznego. Badacz podkreśla, że badania etnograficzne uwiaryściły spadek homofobii, zmniejszenie poziomu przemocy i udzielanie emocjonalnego wsparcia przez chłopców swoim męskim przyjaciółom. Autor zaznaczył, że dostrzeżona zmiana pojawiła się, choć struktura edukacji sportowej pozostała taka sama.

Jednocześnie, poruszony wcześniej wątek różnicy pokoleniowej widoczny jest w badaniach dotyczących zajęć wychowania fizycznego. Adam G. White i Michael Hobson (2017) wskazują na spadek homohisterii, jednak dostrzegają, że osoby socjalizowane w sport w latach 80. wykazują bardziej ortodoksyjne i opresyjne poglądy. Niemniej szereg badaczek i badaczy potwierdza zmniejszenie poziomu homofobii (Magrath 2016). Podobnie Gaston i Dixon (2020), wykorzystując teorię męskości inkluzywnej w badaniach gejowskich drużyn rugby, zauważyli ów spadek, stwierdzają oni jednak, że choć gracze uznają bardziej inkluzywne męskości, sytuacja w społeczności gejowskiej jest bardziej skomplikowana.

Z kolei Adi Adams i Emma Kavanagh (2018) zauważyli, że choć młodzi piłkarze angielskiej akademii w wieku 14–15 lat wykazują otwartość na homoseksualność i wpisują się w inkluzywne męskości (niektórzy spośród nich są nawet gotowi otwarcie przeciwstawić się homofobii w szkole), nadal prezentują postawę społecznie pasywnej akceptacji. Magrath (2018) zaznaczył również, że pomimo akceptacji homoseksualności, prawie wszyscy kibice angażowali się w przysięwki o tematyce homoseksualnej.

Badaczki i badacze skupiają się również na konkretnych zachowaniach, które mają stanowić dowód zmiany stosunku wobec homoseksualności. Magrath, Anderson i Roberts (2015), realizując badania wśród akademickich zawodników piłki nożnej,

zauważyli, że wpisują się oni w męskość inkluzywną. Charakteryzuje ich inkluzywna postawa wobec homoseksualności – zawodnicy wspierają gejów ujawniających się w ich drużynie. Badane osoby nie miały oporów przed dzieleniem pokoi z gejami, wspólnym przebieraniem się w szatni i relacjami społecznymi oraz emocjonalnymi.

Luis Emilio Morales i Edward Caffyn-Parsons (2017) przeprowadzili badania wśród młodych (16–17 lat) heteroseksualnych mężczyzn z klasy średniej uczęszczających do liceum w Kalifornii, którzy uprawiali biegi przełajowe. Badania pokazały, że heteroseksualni mężczyźni akceptują mężczyzn homoseksualnych i podejmują szereg zachowań homospołecznych, takich jak: spanie w jednym łóżku, bliski kontakt fizyczny (przytulanie, trzymanie się za ręce) i intymność emocjonalna. Według badaczy relacje licealistów nie są oparte na homofobii ani na hipermęskości, a ich wyniki popierają zmniejszenie się poziomu homohisterii.

Badania z wykorzystaniem teorii męskości inkluzywnej w obszarze sportu coraz częściej poruszają również wątek intersekcyjny. Analizy uwzględniają kwestię klasy czy grupy etnicznej. Przykładowo Magrath (2017) włączył w badania grupy piłkarzy chrześcijańskich wątek różnicy etnicznej. Korzystając z teorii męskości inkluzywnej ukazał, że pomimo spadku homofobii kulturowej, prawie połowa badanych piłkarzy zachowała konserwatywne postawy wobec homoseksualności. Z kolei prowadząc badania wśród chłopców z klasy robotniczej w szóstej klasie w południowej Anglii Magrath (2017) ukazuje ich progresywne postawy wobec homoseksualności. Wyniki badań pokazały, że badana grupa intelektualizuje postawy progejowskie, a homofobiczny język jest niemal całkowicie nieobecny w ich środowisku, jednak te zachowania są mniej wyraźne niż wśród chłopców z klasy średniej.

Medialne prezentacje i teoria męskości inkluzywnej

Badania wykorzystujące lub potwierdzające teorię męskości inkluzywnej prowadzone były również w kontekście przekazów medialnych. Analizy medialne dotyczyły często tematyki sportów i nowych mediów. Badania Jamiego Clelanda, Rory'ego Magratha i Edwarda M. Kiana (2018), podkreślające spadek homofobii, koncentrowały się na analizie forów dyskusyjnych fanów piłki nożnej w Wielkiej Brytanii oraz komentarzy online w odpowiedzi na artykuł dotyczący „coming outu” byłego niemieckiego piłkarza w 2014 roku. Badacze wskazali na powszechność inkluzywności, odrzucanie homofobii i częste kwestionowanie komentarzy wyrażających ortodoksyjne poglądy.

Analizy (Channon, Matthews 2015) oparte na metodzie studium przypadku zawodnika mieszanych sztuk walki, którego udział w gejowskiej pornografii stał się tematem rozmów społeczności internetowych MMA na początku 2012 roku, również potwierdziły adekwatność zastosowania teorii męskości inkluzywnej. Przypadek Cochrane'a stał się przyczynkiem do celebrowania udziału i akceptacji homoseksualnych mężczyzn w sporcie. Badacze wykazali, że medialne reprezentacje homoseksualności i męskości w mieszanych sztukach walki wskazują na malejącą kulturą homofobię i homohisterię oraz inkluzywną wizję męskości.

Z kolei Krzysztof Arcimowicz (2020), analizując wizerunek medialny piłkarza Roberta Lewandowskiego, dostrzegł, że nie jest on jednorodny. Badacz zauważył, że w różnych sferach życia wydają się dominować różne wersje męskości i pewne zastosowanie ma tu również teoria męskości inkluzywnej.

Analizy wizerunków mężczyzn kulturystów na Instagramie (Marshall, Chamberlain, Hodgetts 2020) ukazały, że mężczyźni z tej dyscypliny sportowej nie prezentują się wyłącznie jako hegemoniczni, ale praktykują również męskość inkluzywną przez emocjonalną ekspresję czy intymność z innymi mężczyznami.

Analizy medialne z wykorzystaniem teorii męskości inkluzywnej nie dotyczą wyłącznie sportu. Max Morris i Eric Anderson (2015) przeanalizowali działalność jednych z najpopularniejszych brytyjskich vlogerów. Badania pokazały, że kreowany przez nich wizerunek wpisuje się we wzorzec męskości inkluzywnej. Vlogerzy unikają homofobii, mizoginii i agresji. Ponadto ich wizerunek nie wpisuje się w tradycyjną męskość: mężczyźni nie koncentrują się na wysportowanej sylwetce, nie aspirują do zachowań „macho”, a także nie skupiają się na tym, by być postrzeganymi jako heteroseksualni.

W innych badaniach (Caruso, Roberts 2018) skupiono się na sposobie konstruowania, reprezentowania i realizacji męskości w oparciu o analizy zawartości bloga dotyczącego nurtu ciałopozytywności skierowanego do mężczyzn. Wykorzystując teorię męskości inkluzywnej badacze wykazali, że w ramach interakcji na blogach mężczyźni unikają marginalizacji i podporządkowania, ponadto opisali, jakimi trajektoriami różne konstrukcje męskości uzyskiwały kulturową legitymizację i stawały się w równym stopniu wspierane.

Z wykorzystaniem teorii męskości inkluzywnej zostały poddane badaniom również inne media społecznościowe, np. Facebook. Ryan Scoats (2017) przeanalizował zdjęcia heteroseksualnych, białych, młodych mężczyzn uczęszczających na ten sam uniwersytet zamieszczone na Facebooku. Badania miały na celu zbadanie prezentowanego „ja” i ocenę zachowań popieranych przez grupę rówieśniczą. Okazało się, że mężczyźni podejmowali zachowania włączające (bliskość, taniec) i konstruowali swą męskość z dala od charakterystyk męskości ortodoksyjnej.

Z kolei badania nad *reality show* (Wong, Harman, Owen 2021), promującymi taniec związków partnerskich między mężczyznami i między kobietami ukazały Wielką Brytanię jako inkluzywne społeczeństwo, gdzie homofobia jest coraz mniej dostrzegalna. Z jednej strony celebrowano pary męsko-męskie, z drugiej strony dyskurs bromance deseksualizował taniec osób tej samej płci. Badania te pokazały, gdzie znajdują się granice inkluzywnej męskości.

Przyjaźń

Innym obszarem badawczym analizowanym z wykorzystaniem teorii męskości inkluzywnej jest relacja przyjaźni. Timothy Barrett (2013) skupił się na przyjaźni mężczyzn o różnych orientacjach seksualnych i wykazał, że badanych charakteryzuje odejście od wielu lęków lub konfliktów historycznie łączonych z relacjami pomiędzy gejami

i heteroseksualnymi mężczyznami. Autor wskazał na zmianę w podejściu do kwestii „coming outu” czy dotyku cielesnego. Również inne badania (Drummond i in. 2014; Anderson, McCormack 2015; Anderson, Ripley, McCormack 2019) wskazują na zmniejszenie dystansu fizycznego między mężczyznami i starają się wyjaśnić homospołeczne oraz dotykowe doświadczenia młodych mężczyzn. Badacze podkreślają wzrost zachowań dotykowych między mężczyznami, takich jak przytulanie czy całowanie (jako przejawy nieseksualne) i wskazują, że owe zachowania homospołeczne heteroseksualnych mężczyzn stanowią dowód ekspansji zmieniających się koncepcji męskości we współczesnej kulturze⁴.

Stefan Robinson, Eric Anderson i Adam White (2018) podjęli się analizy zjawiska „bromance” realizowanego przez heteroseksualnych mężczyzn wśród brytyjskich studentów. Wyniki są dowodem tego, że badani mężczyźni częściej niż kiedyś przyjmują bardziej inkluzywne, dotykowe i emocjonalne podejście do swoich relacji homospołecznych. Uczestnicy badań określili bromance jako formę relacji, która ma więcej do zaoferowania niż standardowa przyjaźń, gdyż jest relacją bardziej emocjonalnie i fizycznie intymną, opartą na zaufaniu i spójności. Badacze uznali, że spadek homofobii ma w obliczu wyników badań pozytywny wpływ na męską ekspresję i intymność. Autorzy skupili się na potencjale bromance pod kątem poprawy zdrowia psychicznego i dobrostanu ze względu na możliwość bezpiecznego ujawnienia emocji i wsparcia.

Badania dotyczące przyjaźni i bliskości między mężczyznami prowadzone były również wśród mężczyzn, którzy ukończyli studia. Magrath i Scoats (2019) wskazywali, że połowa mężczyzn budująca przyjaźnię z okresu studiów na emocjonalnej bliskości z innymi mężczyznami przeniosła te zachowania na przyjaźnię z innymi mężczyznami po ukończeniu studiów.

Z kolei Nick Rumens (2018) skupił się na kwestii wpływu wieku na negocjowanie męskości w ramach przyjaźni gejów i heteroseksualnych mężczyzn w miejscu pracy. Badanie ukazało, w jaki sposób mężczyźni dostosowują się do męskości inkluzywnej w relacji przyjaźni. Młodszy geje twierdzili, że męskie przyjaźnie bazują na równości i są pozbawione homofobii. Podobnie opisywali tę kwestię starsi geje, zauważając jednocześnie, że nie wyglądało to tak samo w okresie ich młodości. Badacze wskazali ograniczenia, które związane są z możliwościami ekspresji emocjonalnej, otwartości i fizycznej wrażliwości w pracy.

Wyjście poza grupę białych mężczyzn z klasy średniej

Badania z wykorzystaniem teorii inkluzywnej prowadzone początkowo w grupie białych, wykształconych mężczyzn z klasy średniej realizowano również w innych grupach. Można tu wymienić analizy dotyczące mężczyzn z klasy robotniczej, w różnym wieku. Calvin Blanchard, Mark McCormack i Grand Tyler Peterson (2017) oraz McCormack (2014) udokumentowali zmianę w sposobie konstruowania męskości w grupie nastoletnich mężczyzn w Anglii. Wykazali, że niewielka liczba chłopaków

4 O przyjaźni wśród mężczyzn z wykorzystaniem intersekcyjnej perspektywy zob. Way (2013).

ucieleśniała ortodoksyjną męskość, a nawet większość z nich prezentowała zachowania i postawy wpisujące się w męskość inkluzywną: pozytywne postawy wobec homoseksualności, angażowanie się w emocjonalną i fizyczną bliskość, korzystanie z języka o wątkach homoseksualnych bez zamiaru zranienia lub marginalizacji. Badacze odnotowują spadek homofobii również w grupie chłopaków z klasy robotniczej.

Steven Roberts (2013, 2018), badając mężczyzn z klasy robotniczej, wskazuje, że również w tej klasie społecznej męskość jest konstruowana poprzez gotowość do realizacji jej inkluzywnych wzorców. Młodzi mężczyźni z klasy robotniczej w Anglii opierają się dominującym i hegemonicznym ideałom kulturowym, są otwarci na zmiany zachowań w obrębie płci i cechuje ich zmniejszenie poziomu homofobii, choć nie całkowite jej wymazanie.

Analizy przeprowadzane są również w innych krajach i z uwzględnieniem kolejnych cech różnicujących grupę mężczyzn. Badania wśród czeskich studentów (Chvatík, Hardwicke, Anderson 2022) ukazały, że realizują oni bardziej inkluzywne formy męskości niż we wcześniejszych latach. Zauważono, że są oni pozytywne nastawieni do homoseksualności, mają też większą otwartość na „bromance” z homoseksualnym mężczyzną. Także według badań przeprowadzonych wśród fińskich starszych mężczyzn (Pietilä, Ojala 2021), marginalizowane męskości stają się społecznie akceptowalne. Analizy wykazały, że starsi mężczyźni realizują różne poziomy inkluzywnych praktyk, które częściej odnoszą się do różnorodnych nierówności, niekoniecznie do seksualności. Teoria męskości inkluzywnej znalazła swe zastosowanie również w odniesieniu do badań ojcostwa (Gottzén, Kremer-Sadlik 2012; Brandth, Kvande 2018; Suwada 2017), sytuacji pobytu przez mężczyzn w więzieniu (Maycock 2023) czy pracy w pielęgniarstwie (Kluczyńska 2017).

Krytyka teorii męskości inkluzywnej i doprecyzowanie założeń

Teoria męskości inkluzywnej spotkała się z krytyką, w wyniku której Eric Anderson i Mark McCormack (2018) odnieśli się do uwag, dopracowując niektóre aspekty, a także odpierając pewne zarzuty.

Kwestią budzącą wątpliwości było kluczowe dla teorii męskości inkluzywnej założenie o spadku homofobii (de Boise 2015; Parent, Batura, Crooks 2014; Plummer 2014) oraz zastosowanie terminu „homohisteria” (McCormack, Anderson 2014a). Podważono założenie o zmniejszeniu homofobii i możliwości pomiaru jej przejawu (de Boise 2015), a także sposobu definiowania tego kulturowego zjawiska (Plummer 2014). De Boise (2015: 328) zaznacza bowiem, że

homofobia jest do pewnego stopnia subiektywna i kontekstowa, a nie czasowa. Dlatego trudno jest zmierzyć lub powiedzieć, że społeczeństwo znajduje się w okresie niskiej homofobii, ponieważ sposoby, w jakie przejawia się „strach przed homoseksualizmem” będą się znacznie różnić w obrębie tego społeczeństwa, nawet w tym samym okresie, w oparciu o zmieniające się dyskursy wokół tego, czym jest „bycie homoseksualistą”.

Ponadto badacze, ukazując spadek homofobii, koncentrują się przede wszystkim na perspektywie białych homoseksualnych mężczyzn z klasy średniej. Również wprowadzenie nowego terminu – homohisteria – zostało poddane krytyce. Sam De Boise (2015) wskazuje, że podczas gdy homofobia łączona jest głównie z publiczną reprezentacją seksualności, to homohisteria postrzegana jest jako społeczny „poziom”, na którym chłopcy i mężczyźni plasują kulturowy strach przed byciem homoseksualizowanym.

David Plummer (2014) rozumie homohisterię jako odniesienie do wysokiego poziomu niepokoju, który związany jest ze świadomością istnienia homoseksualistów w kulturze, postrzeganiem homoseksualności jako społecznie nieakceptowalnej. Badacz zastanawia się, w jakim stopniu homohisteria pomaga wyjaśnić przyływy i odpływy homofobii, a także czy konieczne jest wprowadzenie terminu homohisteria, gdyż można ją rozumieć po prostu jako wzmożony przejaw homofobii. Inni badacze wskazują na „problem definicyjny w operacjonalizacji konstruktów homohisterii oraz logiczną słabość w konstrukcji definicji społeczeństwa homohisterycznego” (Parent, Batura, Crooks 2014: 121).

Anderson i McCormack (2018) podtrzymali pewność o spadku homofobii i potwierdzali swoje stanowisko na bazie danych, które szerzej przytoczyli w artykule. Dla teorii męskości inkluzywnej założenie dotyczące spadku poziomu homofobii jest bowiem kluczowe i to na nim opiera się twierdzenie o spadku homohisterii, a także definicji owego zjawiska (Anderson, McCormack 2014a, 2014b). Jak jednak podkreślają autorzy tej teorii, zmniejszająca się homofobia nie jest ani jednorodna, ani uniwersalna (Anderson, McCormack 2018). Wątek weryfikacji spadku homofobii był dalej krytykowany (Diefendorf, Bridges 2020a) i dyskutowany (Diefendorf, Bridges 2020b; McCormack 2020).

De Boise (2015) zauważa, że teoria męskości inkluzywnej, tak samo jak teoria męskości hegemonicznej, bazuje na relacjach władzy, choć ta pierwsza wskazuje zmianę w kierunku bardziej egalitarnej koncepcji męskości. De Boise, a także Messerschmidt (2018) zauważają, że Anderson i McCormack odnoszą się do męskości hegemonicznej jako „typu” lub „archetypu”, a nie sieci genderowych konfiguracji. Zarzucają autorom, że błędnie odczytali to, co pociąga za sobą hegemoniczna męskość; choć może ona wiązać się z formułowaniem pewnych ideałów kulturowych, nie może być rozumiana wyłącznie jako kulturowa norma (Connell, Messerschmidt 2005).

Zatem męskość hegemoniczna to nie „typ” lub „archetyp”. Jak podkreślają inni badacze (Rothmann, Kechia 2023), użycie przez Andersona terminu archetyp do konceptualizacji męskości inkluzywnej i ortodoksyjnej przyczynia się do określenia ich jako pewnych stabilnych typów męskości, które powstały w wyniku wewnętrznych procesów psychologicznych. Ponadto termin „ortodoksyjna męskość” według de Boise (2015) implikuje autentyczny, historyczny punkt odniesienia, w którym męskość została ustalona, podczas gdy teoria męskości hegemonicznej obala takie twierdzenie, gdyż płeć nie jest stabilna. Mimo że Anderson zakłada, że jego teoria przewyższa rozróżnianie między „typami męskości”, to zdaniem de Boise (2015)

raczej pogłębia ten problem. Anderson i McCormack nie odnieśli się jednak do tego zarzutu.

Co więcej, według de Boise (2015), Anderson i McCormack ignorują redefinicję założeń męskości hegemonicznej. De Boise (2015) sugeruje, że autorzy teorii męskości inkluzywnej nie uwzględniają faktu, że hegemonia jest elastyczną i historycznie zmienną relacją. Według niego to, co badacze nazywają „inkluzywnością”, jest kolejną hegemoniczną strategią dla heteroseksualnych, białych mężczyzn z klasy średniej, aby legalnie utrzymać władzę. Ponadto, pisze de Boise (2015: 334),

męskość inkluzywna jest myląca, ponieważ to, co rzekomo dokumentuje, czyli włączenie „innych” do bardziej równych praktyk płciowych, jest w rzeczywistości włączeniem niektórych białych, homoseksualnych mężczyzn i chłopców do hegemonicznych konfiguracji władzy i hybrydyzacji istniejących praktyk hegemonicznych (Bridges, Pascoe 2014).

Anderson i McCormack (2018: 556) poddają krytyce kategorie męskości hybrydowej i w kontekście dyskusji związanej z hybrydyzacją nie postrzegają ani nie rozważają męskości inkluzywnej jako formy męskości hybrydowej.

Z kolei O'Neill (2015) wskazuje, że teoria męskości inkluzywnej poświęca niewiele uwagi relacjom pomiędzy mężczyznami a kobietami lub kobiecościami (poza kojarzeniem kobiecości z męską homoseksualnością), ponadto Anderson w niewystarczającym stopniu wykorzystuje literaturę feministyczną (O'Neill 2015). De Boise (2015) zarzuca Andersonowi i McCormackowi brak odniesienia się w ramach teorii męskości inkluzywnej do patriarchatu.

Odpowiadając na zarzut nieuwzględnienia pozycji kobiet w społeczeństwie (O'Neill 2015), Anderson i McCormack zaznaczają, że relacja z kobietami nie stanowiła centralnego punktu badań i powołując się na Katarzynę Borkowską (2016) zauważają, że „brak teoretycznych twierdzeń związanych z doświadczeniami kobiet nie powinien dyskredytować zmian, które zaszły wśród mężczyzn” (Anderson, McCormack 2018). Podkreślają też, że nie przekonują ich analizy Connell dotyczące znaczenia patriarchatu. Ponadto teoria męskości inkluzywnej nie łączy dynamiki społecznej mężczyzn z reprodukcją nierówności między mężczyznami i kobietami na poziomie kulturowym (Anderson, McCormack 2018).

Krytycy podkreślają również niejasność w analizach Andersona i McCormacka pod względem związku między zniewieścią a homoseksualnością (Parent, Batura, Crooks 2014), zaś Paul Simpson (2014) zauważa, że opisując spadek homofobii, autorzy zakładają jednocześnie, że heteronormatywność jest mniej krzywdząca lub niepokojąca.

Anderson i McCormack (2018) odnosząc się do twierdzenia krytyków (de Boise 2015; Simpson 2014), że heteroseksizm i heteronormatywność są równie szkodliwe jak homofobia, zaznaczają, że są świadomi złożoności negatywnych skutków heteroseksizmu i heteronormatywności, jednak te zjawiska mają mniejsze znaczenie dla dynamiki społecznej w obrębie płci niż homofobia. W tej samej publikacji odpowiedzieli też na zarzut nadmiernego uogólnienia wyników swoich badań (Ingram, Waller 2014; Simpson 2014). Badacze wskazują, że dużo ważniejsze niż kwestia

możliwości uogólnienia jest to, w jakim stopniu zmieniające się męskości w różnych kontekstach są wyjaśnione przez teorię męskości inkluzywnych; wyliczają szereg badań oraz metodologicznych rozwiązań, w których ich teoria znalazła zastosowanie.

Krytycy podkreślają potrzebę włączenia w teorię męskości inkluzywnej perspektywy intersekcyjnej, wielokulturowej (Parent, Batura, Crooks 2014; de Boise 2015). Ponadto zaznaczają, że badania Andersona realizowane były wśród mężczyzn z klasy średniej, zatem nie uwzględniały one czynnika klasowego (Ingram, Waller 2014). Elizabeth Nagel (2010), odnosząc się do grupy badanej przez Andersona, zaznacza, że nie wiąże on praktyk badawczych z uprzywilejowaną pozycją swoich badanych, która jej zdaniem jest kluczowa i umożliwia badanym mężczyznom „bezkarnie” angażowanie się w homoseksualne zachowania. W odpowiedzi Anderson i McCormack (2014a) podnieśli kwestię, że badania wykorzystujące teorie męskości inkluzywnej uwzględniały również różnice klasowe i wątek ten jest dyskutowany (m.in. Blanchard, McCormack, Peterson 2017; Roberts 2013; McCormack 2014).

Bibliografia

- Adams A. (2011), „Josh wears pink cleats”: *Inclusive masculinity on the soccer field*, „Journal of Homosexuality”, no. 58(5), s. 579–596. <https://doi.org/10.1080/00918369.2011.563654>
- Adams A., Kavanagh E. (2018), *Inclusive ideologies and passive performances: Exploring masculinities and attitudes toward gay peers among boys in an elite youth football academy*, „Journal of Gender Studies”, no. 27:3, s. 313–322. <https://doi.org/10.1080/09589236.2017.1391073>
- Anderson E. (2002), *Openly gay athletes: Contesting hegemonic masculinity in a homophobic environment*, „Gender and Society”, no. 16(6), s. 860–877.
- Anderson E. (2005a), *In the Game: Gay Athletes and the Cult of Masculinity*, State University of New York Press, Albany.
- Anderson E. (2005b), *Orthodox and inclusive masculinity: Competing masculinities among heterosexual men in a feminized terrain*, „Sociological Perspectives”, no. 48(3), s. 337–355. <https://doi.org/10.1525/sop.2005.48.3.337>
- Anderson E. (2008a), *“Being masculine is not about who you sleep with....” Heterosexual athletes contesting masculinity and the one-time rule of homosexuality*, „Sex Roles: A Journal of Research”, no. 58(1–2), s. 104–115. <https://doi.org/10.1007/s11199-007-9337-7>
- Anderson E. (2008b), *Inclusive masculinity in a fraternal setting*, „Men and Masculinities”, no. 10(5), s. 604–620. <https://doi.org/10.1177/1097184X06291907>
- Anderson E. (2009), *Inclusive Masculinity. The Changing Nature of Masculinities*, Routledge, London–New York.
- Anderson E. (2011a), *Inclusive masculinities of university soccer players in the American Midwest*, „Gender and Education”, no. 23(6), s. 729–744. <https://doi.org/10.1080/09540253.2010.528377>
- Anderson E. (2011b), *Updating the outcome: Gay athletes, straight teams, and coming out in educationally based sport teams*, „Gender and Society”, no. 25(2), s. 250–268. <https://doi.org/10.1177/0891243210396872>
- Anderson E. (2012), *Inclusive masculinity in a physical education setting*, „Journal of Boyhood Studies”, no. 6(2), s. 151–165. <https://doi.org/10.3149/thy.0602.151>
- Anderson E. (2015), *Teoria męskości inkluzywnej*, przeł. P. Sobolczyk, „Teksty Drugie”, nr 152(2), s. 431–444.

- Anderson E., Magrath R. (2019), *Men and Masculinities*, Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781315112725>
- Anderson E., McCormack M. (2015), *Cuddling and spooning*, "Men and Masculinities", no. 18(2), s. 214–230. <https://doi.org/10.1177/1097184x14523433>
- Anderson E., McCormack M. (2018), *Inclusive masculinity theory: Overview, reflection and refinement*, "Journal of Gender Studies", no. 27(5), s. 547–561. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1245605>
- Anderson E., McGuire R. (2010), *Inclusive masculinity theory and the gendered politics of men's rugby*, "Journal of Gender Studies", 19(3), s. 249–261. <https://doi.org/10.1080/09589236.2010.494341>
- Anderson E., Ripley M., McCormack M. (2019), *A mixed method study of same-sex kissing among college-attending heterosexual men in the US*, "Sexuality and Culture", no. 23(1), s. 26–44. <https://doi.org/10.1007/s12119-018-9560-0>
- Arcimowicz K. (2020), *The category of masculinity in the Polish media discourse on Robert Lewandowski*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 16(1), s. 12–27. <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.16.1.02>
- Atencio M., Koca C. (2011), *Gendered communities of practice and the construction of masculinities in Turkish physical education*, "Gender and Education", no. 23(1), s. 59–72. <https://doi.org/10.1080/09540250903519444>
- Barrett T. (2013), *Friendships between men across sexual orientation: The importance of (others) being intolerant*, "The Journal of Men's Studies", no. 21(1), s. 62–77. <https://doi.org/10.3149/jms.2101.62>
- Blanchard C., McCormack M., Peterson G. (2017), *Inclusive masculinities in a working-class sixth form in Northeast England*, "Journal of Contemporary Ethnography", no. 46(3), s. 310–333. <https://doi.org/10.1177/0891241615610381>
- de Boise S. (2015), *I'm not homophobic, 'I've got gay friends': Evaluating the validity of inclusive masculinity*, "Men and Masculinities", no. 18(3), s. 318–339. <https://doi.org/10.1177/1097184X14554951>
- Borkowska K. (2016), *Joining the conversation on inclusive masculinity theory: A response to Rachel O'Neill's "Whither Critical Masculinity Studies?"*, "Men and Masculinities", no. 19(5), s. 545–549. <https://doi.org/10.1177/1097184X16664950>
- Brandth B., Kvande E. (2018), *Masculinity and fathering alone during parental leave*, "Men and Masculinities", no. 21(1), s. 72–90. <https://doi.org/10.1177/1097184x16652659>
- Bridges T., Pascoe C. J. (2014), *Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities*, "Sociology Compass", no. 8(3), s. 246–258. <https://doi.org/10.1111/soc4.12134>
- Campbell D., Gray S., Kelly J., MacIsaac S. (2018), *Inclusive and exclusive masculinities in physical education: A Scottish case study*, "Sport, Education and Society", no. 23(3), s. 216–228. <https://doi.org/10.1080/13573322.2016.1167680>
- Caruso A., Roberts S. (2018), *Exploring constructions of masculinity on a men's body-positivity blog*, "Journal of Sociology", no. 54(4), s. 627–646. <https://doi.org/10.1177/1440783317740981>
- Channon A., Matthews C. R. (2015), *"It is what it is": Masculinity, homosexuality, and inclusive discourse in mixed martial arts*, "Journal of Homosexuality", no. 62(7), s. 936–956. <https://doi.org/10.1080/00918369.2015.1008280>
- Chvatík V., Hardwicke J., Anderson E. (2022), *Inclusive masculinity and Czechia youth*, "International Sociology", no. 37(1), s. 124–142. <https://doi.org/10.1177/02685809211046599>
- Cleland J., Magrath R., Kian E. (2018), *The Internet as a site of decreasing cultural homophobia in association football: An online response by fans to the coming out of Thomas Hitzlsperger*, "Men and Masculinities", no. 21(1), s. 91–111. <https://doi.org/10.1177/1097184X16663261>
- Connell R. W., Messerschmidt J. W. (2005), *Hegemonic masculinity. Rethinking the concept*, "Gender and Society", no. 19(6), s. 842.

- Diefendorf S., Bridges T. (2020a), *On the enduring relationship between masculinity and homophobia*, "Sexualities", no. 23(7), s. 1264–1284. <https://doi.org/10.1177/1363460719876843>
- Diefendorf S., Bridges T. (2020b), *On the enduring relationship between masculinity and homophobia: Reply to McCormack*, "Sexualities", no. 23(7), s. 1299–1309. <https://doi.org/10.1177/1363460720905518>
- Drummond M. J. N., Filiault S. M., Anderson E., Jeffries D. (2014), *Homosocial intimacy among Australian undergraduate men*, "Journal of Sociology", no. 51(3), s. 643–656. <https://doi.org/10.1177/1440783313518251>
- Edwards T. (1997), *Men in the Mirror: Men's Fashion, Masculinity and Consumer Society*, Cassell, London.
- Gaston L., Dixon L. (2020), *A want or a need? Exploring the role of grassroots gay rugby teams in the context of inclusive masculinity*, "Journal of Gender Studies", no. 29(5), s. 508–520. <https://doi.org/10.1080/09589236.2019.1621158>
- Gaston L., Magrath R., Anderson E. (2018), *From hegemonic to inclusive masculinities in English professional football: Marking a cultural shift*, "Journal of Gender Studies", no. 27(3), s. 301–312. <https://doi.org/10.1080/09589236.2017.1394278>
- Godlewska M. (2004), *Metroseksualni*, „Polityka”, nr 3.
- Gottzén L., Kremer-Sadlik T. (2012), *Fatherhood and youth sports*, "Gender and Society", no. 26(4), s. 639–664. <https://doi.org/10.1177/0891243212446370>
- Ibson J. (2002), *Picturing Men: A century of Male Relationships in Everyday Life*, Smithsonian Books, Washington.
- Ingram N., Waller R. (2014), *Degrees of masculinity: Working and middle-class undergraduate students' constructions of masculine identities*, [w:] S. Roberts (red.), *Debating Modern Masculinities: Change, Continuity, Crisis?*, Palgrave Pivot, London. https://doi.org/10.1057/9781137394842_3
- Jarvis N. (2013), *The inclusive masculinities of heterosexual men within UK gay sport clubs*, "International Review for the Sociology of Sport", no. 50(3), s. 283–300. <https://doi.org/10.1177/1012690213482481>
- Khanna P. *The Metrosexual Superpower*, <http://yaleglobal.yale.edu/display.article?id=4366> (do-step: 13.04.2024).
- Kimmel M. (1994), *Masculinity as homophobia. Fear, shame, and silence in the construction of gender identity*, [w:] H. Brod, M. Kaufman (red.), *Theorizing Masculinities*, Free Press, London. <https://doi.org/10.4135/9781452243627>
- Kimmel M. (2001), *Masculinity as homophobia: Fear shame, and silence in the construction of gender identity*, [w:] F. J. Barrett, S. M. Whitehead (red.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Cambridge, s. 266–287.
- Kluczyńska U. (2017), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań.
- Lalor T., Rendle-Short J. (2007), *"That's so gay": A contemporary use of "gay" in Australian English*, "Australian Journal of Linguistics", no. 27(2), s. 147–173. <https://doi.org/10.1080/07268600701522764>
- Magrath R. (2016), *Inclusive Masculinities in Contemporary Football: Men in the Beautiful Game*, Routledge, London.
- Magrath R. (2017), *The intersection of race, religion and homophobia in British football*, "International Review for the Sociology of Sport", no. 52(4), s. 411–429. <https://doi.org/10.1177/1012690215597651>
- Magrath R. (2018), *'To try and gain an advantage for my team': Homophobic and homosexually themed chanting among English football fans*, "Sociology", no. 52(4), s. 709–726. <https://doi.org/10.1177/0038038517702600>
- Magrath R., Scoats R. (2019), *Young men's friendships: Inclusive masculinities in a post-university setting*, "Journal of Gender Studies", no. 28(1), s. 45–56. <https://doi.org/10.1080/09589236.2017.1388220>

- Magrath R., Anderson E., Roberts S. (2015), *On the door-step of equality: Attitudes toward gay athletes among academy-level footballers*, "International Review for the Sociology of Sport", no. 50(7), s. 804–821. <https://doi.org/10.1177/1012690213495747>
- Marshall K., Chamberlain K., Hodgetts D. (2020), *Male bodybuilders on Instagram: negotiating inclusive masculinities through hegemonic masculine bodies*, "Journal of Gender Studies", no. 29(5), s. 570–589. <https://doi.org/10.1080/09589236.2020.1722620>
- Maycock M. (2023), *Are inclusive masculinities performed within prison settings?*, [w:] T. Bartlett, R. Ricciardelli (red.), *Prison Masculinities: International Perspectives and Interpretations*, s. 137–152, Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781003091509-9>
- Messerschmidt J. W. (2018), *Hegemonic Masculinity. Formulation, Reformulation and Amplification*, Rowman & Littlefield, Lanham–Boulder–New York–London.
- McCormack M. (2011), *Hierarchy without hegemony: Locating boys in an inclusive school setting*, "Sociological Perspectives", no. 54(1), s. 83–101. <https://doi.org/10.1525/sop.2011.54.1.83>
- McCormack M. (2012), *The Declining Significance of Homophobia: How Teenage Boys Are Redefining Masculinity and Heterosexuality*, Oxford University Press, New York.
- McCormack M. (2014), *The intersection of youth masculinities, decreasing homophobia and class: An ethnography*, "British Journal of Sociology", no. 65(1), s. 130–149. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12055>
- McCormack M. (2020), *On the construction of an artificial paradox: A critical commentary on Die-fendorf and Bridges' 'On the enduring relationship between masculinity and homophobia', 'Sexualities'*, no. 23(7), s. 1285–1298. <https://doi.org/10.1177/1363460720905519>
- McCormack M., Anderson E. (2014a), *Homohysteria: Definitions, context and intersectionality*, "Sex Roles", no. 71(3–4), s. 152–158. <https://doi.org/10.1007/s11199-014-0401-9>
- McCormack M., Anderson E. (2014b), *The influence of declining homophobia on men's gender in the United States: An argument for the study of homohysteria*, "Sex Roles", no. 71, s. 109–120. <https://doi.org/10.1007/s11199-014-0358-8>
- Morales L. E., Caffyn-Parsons E. (2017), *"I love you, guys": A study of inclusive masculinities among high school cross-country runners*, "Boyhood Studies – An Interdisciplinary Journal", no. 10(1), s. 66–87. <https://doi.org/10.3167/bhs.2017.100105>
- Morris M., Anderson E. (2015), *'Charlie is so cool like': Authenticity, popularity and inclusive masculinity on YouTube*, "Sociology", no. 49(6), s. 1200–1217. <https://doi.org/10.1177/0038038514562852>
- Nagel E. G. (2010), *Book reviews: Inclusive Masculinity: The Changing Nature of Masculinities*, "The Journal of Men's Studies", no. 18(1), s. 109–110. <https://doi.org/10.1177/1012690212462560>
- O'Neill R. (2015), *Whither critical masculinity studies? Notes on inclusive masculinity theory, post-feminism, and sexual politics*, "Men and Masculinities", no. 18(1), s. 100–120. <https://doi.org/10.1177/1097184X14553056>
- Parent M. C., Batura A., Crooks K. (2014), *Homohysteria: A commentary and critique*, "Sex Roles: A Journal of Research", no. 71(3–4), s. 121–125. <https://doi.org/10.1007/s11199-014-0393-5>
- Pascoe C. J. (2007), *Dude, You're a Fag: Masculinity and Sexuality in High School*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles–London.
- Pietilä I., Ojala H. (2021), *Inclusivity, horizontal homosociality and controlled participation of „the others”: Negotiations of masculinity and ageing in two older men's communities*, "NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research", no. 29(4), s. 316–329. <https://doi.org/10.1080/08038740.2021.1981997>
- Plummer D. (1999), *One of the Boys: Masculinity, Homophobia and Modern Manhood*, Harrington Park Press, New York.
- Plummer D. (2014), *The ebb and flow of homophobia: A gender taboo theory*, "Sex Roles", no. 71(3), s. 126–136. <https://doi.org/10.1007/s11199-014-0390-8>
- Roberts S. (2013), *Boys will be boys ... won't they? Change and continuities in contemporary young working-class masculinities*, "Sociology", no. 47(4), s. 671–686. <https://doi.org/10.1177/0038038512453791>

- Roberts S. (2018), *Domestic labour, masculinity and social change: Insights from working-class young men's transitions to adulthood*, "Journal of Gender Studies", no. 27(3), s. 274–287. <https://doi.org/10.1080/09589236.2017.1391688>
- Robinson S., Anderson E., White A. (2018), *The bromance: Undergraduate male friendships and the expansion of contemporary homosocial boundaries*, "Sex Roles", no. 78(1–2), s. 94–106. <https://doi.org/10.1007/s11199-017-0768-5>
- Rothmann J., Kechia A., Werner N., Ellis S. (2023), *Students' perceptions about inclusive and orthodox masculinities in contact sports at a South African University*, "Journal of Homosexuality", no. 70(9), s. 1890–1910. <https://doi.org/10.1080/00918369.2022.2043132>
- Rumens N. (2018), *Age and changing masculinities in gay-straight male workplace friendships*, "Journal of Gender Studies", no. 27(3), s. 260–273. <https://doi.org/10.1080/09589236.2017.1391074>
- Scoats R. (2017), *Inclusive masculinity and Facebook photographs among early emerging adults at a British university*, "Journal of Adolescent Research", no. 32(3), s. 323–345. <https://doi.org/10.1177/0743558415607059>
- Simpson M. (1994), *Male Impersonators. Men Performing Masculinity*, Routledge, New York.
- Simpson M. (2002), *Meet the metrosexual*, <http://www.marksimpson.com/pages/> (dostęp: 12.01.2024).
- Simpson P. (2014), *Oppression, acceptance or civil indifference? Middle-aged gay men's accounts of 'heterospaces'*, [w:] S. Roberts (red.) *Debating Modern Masculinities: Change, Continuity, Crisis?*, Palgrave Pivot, London. https://doi.org/10.1057/9781137394842_5
- Suwada K. (2017), *„It was necessary at the beginning to make this whole revolution”: Men's attitudes to parental leaves in Sweden and Poland*, "Men and Masculinities", no. 20(5), s. 570–587. <https://doi.org/10.1177/1097184X17727571>
- Way N. (2013), *Boys' friendships during adolescence: Intimacy, desire, and loss*, "Journal of Research on Adolescence", no. 23(2), s. 201–213. <https://doi.org/10.1111/jora.12047>
- White A., Hobson M. (2017), *Teachers' stories: Physical education teachers' constructions and experiences of masculinity within secondary school physical education*, "Sport, Education and Society", no. 22(8), s. 905–918. <https://doi.org/10.1080/13573322.2015.1112779>
- Wong Y. N., Harman V., Owen C. (2021), *Analysing media reactions to male/male dance partnerships on British reality TV shows: Inclusive masculinity in Strictly Come Dancing and Dancing on Ice*, "International Journal of the Sociology of Leisure", no. 4, s. 397–413. <https://doi.org/10.1007/s41978-021-00087-2>

Urszula Kluczyńska

Teoria męskości opiekuńczych¹

Termin męskość opiekuńcza (*caring masculinity*), użyty początkowo w liczbie pojedynczej, został zastosowany w dokumentach politycznych w Europie na początku lat dwutysięcznych. Męskość opiekuńcza rozumiana była przede wszystkim jako odrzucenie przemocy i otwartość na ekspresję emocji wśród chłopców i mężczyzn (Roberts, Prattes 2023). Koncept spotkał się z jednej strony ze sceptycznym przyjęciem i krytyką (Becky, Skelton 2005; Zyngier 2009), gdyż był postrzegany jako „dowód regenerującej, ale nie progresywnej męskości” (Zyngier 2009: 113), z drugiej strony feministyczne badaczki i badacze podkreślali potencjał męskości opiekuńczej (Roberts, Prattes 2023).

Prowadzone badania (Gärtner, Schwerma, Beier 2007; Holter 2007) koncentrowały się na udziale mężczyzn w opiece nad innymi i samoopiece. Bazując na założeniach etyki troski przyjęto perspektywę, która otwiera przestrzeń do „przemyslenia koncepcji mężczyzn, kobiet, kobiecości i męskości” oraz „zmianie postrzegania opieki jako obciążenia związanego z płcią i niedocenianej aktywności w społeczeństwie” (Gärtner, Schwerma, Beier 2007: 3).

Początkowo badania obejmowały przede wszystkim ojcostwo jako obszar postrzegany jako najbliższy realizacji męskości opiekuńczej. Przełomowe znaczenie miała praca Nialla Hanlona (2012), dyskutująca męskości opiekuńcze na tle koncepcji męskości hegemonicznej, a także ukazująca, w jaki sposób opieka przekształca mężczyzn i męskości. Innym głosem ukazującym męskości opiekuńcze jako przekształcające porządek genderowy i dążące do równości genderowej były badania zespołu Elli Scambor (2014). Koncept męskości opiekuńczych został spopularyzowany i krytycznie opisany przez Karłą Elliott (2016), która wychodząc od feministycznych analiz etyki troski poddała teoretycznym rozważaniom koncept męskości opiekuńczych.

Istotne znaczenie dla rozważań i rozwoju konceptu męskości opiekuńczej (por. Gärtner, Schwerma, Beier 2007) mają bowiem feministyczne analizy opieki (Phillips 2009; Ungerson 1987; Matthaei 2001; Gilligan 2015; Hyży 2012; Engster 2009;

1 Podrozdział stanowi rozszerzoną i zmienioną wersję fragmentu książki U. Kluczyńska, 2017, *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań s. 25–47.

Fineman 2004; Kittay 1999; Lloyd 2000; Fine, Glendinning 2005; Fisher, Tronto 1990). Rozumienie opieki jako ogólnoludzkiego obowiązku uwikłanego w szereg zależności stanowi istotny aspekt rozumienia opieki/troski w kontekście męskości (Kluczyńska 2017a: 25–30). Opieka to ogólnoludzka aktywność, która stanowi wartość i której immanentną cechą jest współzależność. Ponadto, jest to aktywność, z której można czerpać satysfakcję, mimo że jest ona wpłątana w szereg uwikłań i zależności. Ważne jest nie tylko docenienie wartości pracy opiekuńczej, ale też pokazanie jej ludzkiego wymiaru. Dlatego właśnie warto uwzględnić tę perspektywę w kontekście konstruowania męskości i udziału mężczyzn w opiece, koncentrując się na tym, w jaki sposób udział w opiece może wpłynąć na definiowanie męskości, a także na redefinicję opieki przez mężczyzn.

Definiowanie męskości opiekuńczych (*caring masculinities*)

Męskości opiekuńcze zostały przez badaczki i badaczy ukazane i zdefiniowane w odniesieniu do feministycznych analiz opieki oraz teorii funkcjonujących w ramach krytycznych studiów nad mężczyznami i męskosciami. Punktem wyjścia, a także perspektywą opisu dla osób rozwijających ten koncept (Elliott 2016; Hanlon 2012), była przede wszystkim teoria męskości hegemonicznej.

Męskość hegemoniczna jest definiowana jako niepodważająca opieki. Jest to jeden z przywilejów męskości dominującej, która podporządkowując sobie kobiecości scedowała na nie ten obowiązek lub oczekuje tych działań od męskości podporządkowanych. Mężczyźni realizujący męskość współuczestniczącą podejmują opiekę, gdyż – jak zaznacza Connell (1995) – wejście w relację rodzinną, ojcostwo, wiąże się z różnymi kompromisami, a zatem może oznaczać również realizację aktywniejszej roli ojca lub opiekuna. Podjęcie opieki przez mężczyzn realizujących męskość współuczestniczącą nie przysparza prestiżu, ale wynika z kompromisu, a opieka nadal jest definiowana jako czynność kobieca, czyli o niższym statusie. Jest jednak dla mężczyzn wyborem, a nie koniecznością. W męskość hegemoniczną, definiowaną jako nieopiekuńcza, wpisana jest opieka rozumiana jako stworzenie poczucia bezpieczeństwa, głównie finansowego. Realizacja opieki będzie z tej perspektywy czynnikiem przyczyniającym się do spadku w hierarchii męskości (jeśli postrzegamy męskość w porządku hierarchicznym).

Niall Hanlon (2012) wskazuje na powody nieobecności opieki w tradycyjnym wzorcu męskości i łączy ten fakt przede wszystkim z definiowaniem opieki jako elementu kobiecości, będącej w opozycji do męskości. W ramach hierarchicznie pojmowanych relacji genderowych podjęcie opieki wiąże się z feminizacją, a zatem symbolicznym zbliżeniem lub przejściem do grupy podporządkowanej. Ponadto opieka jest według Hanlona powszechnie określana jako aktywność, w której mężczyźni nie są dobrzy, nie potrafią jej sprawnie wykonywać. Takie argumenty, bazujące na „naturalnych predyspozycjach”, to założenia wspierane i powielane przez biologiczne i deterministyczne podejścia, które sankcjonują „naturalność” kobiet do realizacji

opieki, podważające jej ogólnoludzki charakter. Zarówno w odniesieniu do kobiet, jak i mężczyzn, opiekowanie się jest relacją, wymaga zatem uwzględnienia potrzeb stron, które są od siebie współzależne. Wszyscy uczestnicy procesu muszą nauczyć się konkretnych czynności, poznać potrzeby, modyfikować działania. Nie można zatem powiedzieć, że opiekowanie jest czymś, czego mężczyźni nie potrafią, jest czymś czego – tak jak kobiety – muszą się nauczyć. Owa „nienaturalność” opiekowania się przez mężczyzn stanowi sztandarowy argument wspierający niepodejmowanie przez nich opieki. Hanlon (2012) zwraca ponadto uwagę na to, że opiekowanie związane jest ze zrzeczeniem się władzy związanej z męskością „tradycyjną”, co może być dla niektórych mężczyzn nie do zaakceptowania.

Realizacja męskości opiekuńczych, a zatem odstąpienie od przywilejów i władzy przypisanej męskości, może wiązać się z ostracyzmem społecznym wynikającym z porzucenia konformistycznej męskiej roli (Elliott 2016). W badaniach nad męskosciami opiekuńczymi kategoria męskości hegemonicznej, czasami opisywana jako „tradycyjna męskość”, stanowi częsty punkt odniesienia i dyskusji: czy mężczyźni odrzucili ją na rzecz męskości opiekuńczej lub w jaki sposób przededefiniowali (Lee i in. 2016; Kluczyńska 2017b).

Pojmowanie opieki przez pryzmat teorii męskości hegemonicznej powoduje pewne konsekwencje. Przede wszystkim może blokować udział niektórych mężczyzn w opiece lub przyczynić się do postrzegania podejmowania opieki przez pryzmat władzy. Jeśli jednak mężczyzna partycypuje w opiece, to – oczywiście uwzględniając szereg innych zmiennych – może zostać przypisany do męskości podporządkowanej. Jednocześnie mężczyźni, którzy nie są w stanie realizować męskości hegemonicznej mogą uczestniczyć w opiece bez obaw, a czasami zyskać. Jako przykład można wskazać pielęgniarstwo, a zatem zawód opiekuńczy. Badania zachodnie wykazują, że mężczyźni z mniejszości etnicznych częściej wchodzą w zawody kobiece, a ich zwiększony udział wynika z różnic kulturowych (Bradley 1993). Wielu pielęgniarzy pochodzi z mniejszości etnicznych. Są w grupie męskości podporządkowanych, cóż zatem może się zmienić, jeśli podejmą się opieki? Na przykład ich sytuacja ekonomiczna, gdyż uzyskają stałą pracę. Analizy sytuacji pielęgniarzy w Polsce (Kluczyńska 2017b) uwiaryściły, że dla mężczyzn pochodzących z małych wsi lub ubogich rodzin, podjęcie pracy opiekuńczej było wyrazem awansu społecznego, a jej „kobiecy” wymiar nie był istotny. Również inne grupy, które według teorii Connell określilibyśmy jako podporządkowane, np. geje, mogą inaczej podejść do wyboru pracy opiekuńczej i podjęcia opieki. Przynależenie do męskości podporządkowanej powoduje, że mają oni „niewiele do stracenia”, są grupą łączoną z kobiecością, a podjęcie pracy „kobiecej” niewiele zmieni w tym wymiarze.

Męskości opiekuńcze można postrzegać jako alternatywę wobec hierarchicznego postrzegania męskości. Warto zadać sobie bowiem pytanie, czy traktować tę formę realizowania męskości jako przeciwieństwo męskości hegemonicznej, a zatem sytuować ją w obszarze męskości podporządkowanych, czy raczej postrzegać jako opcję, której nie trzeba wpisywać w ów hierarchiczny układ. Uwikłanie w relację władzy i podporządkowania, a co za tym idzie, postrzeganie męskości wyłącznie

przez pryzmat władzy, utrudnia zmianę męskości. Jak zaznacza Hanlon (2012: 66): „nie możemy docenić męskości bez zrozumienia relacji władzy i dominacji, ale nie możemy zrozumieć władzy i dominacji bez docenienia życia emocjonalnego mężczyzn. Co więcej, nie możemy zdekonstruować władzy mężczyzn bez rekonstrukcji emocjonalnego życia mężczyzn”.

Według Karli Elliott (2016) kluczowe znaczenie dla męskości opiekuńczych ma odrzucenie dominacji i związanych z nią patriarchalnych cech charakteryzujących męskość „tradycyjną”. Elliott nawiązuje do bell hooks (2022), która postuluje zastąpienie modelu dominacji modelem partnerskim, a także wskazuje na sposób postrzegania władzy w ramach istniejącej struktury i potrzebę zmiany (hooks 2013). Męskości opiekuńcze nie tylko odrzucają dążenie do dominacji, ale również wysoko wartościują pozytywne emocje (Elliott 2016; Hanlon 2012; Kluczyńska 2017b). To zatem również uznanie wartości i satysfakcji płynącej z opieki. Elliott proponuje model męskości opiekuńczych, gdzie pozytywne emocje są cenione, jak pisze:

proponuję, aby opiekuńcze męskości były postrzegane jako męskie tożsamości, które wykluczają dominację i obejmują afektywne, relacyjne, emocjonalne i współzależne cechy opieki zidentyfikowane przez feministyczne teoretyczki opieki. Nie ma miejsca dla tych pozytywnych emocji w dominującej hegemonicznej męskości. Męskości opiekuńcze przekształcają zatem tradycyjne męskie wartości, takie jak ochrona i zapewnianie bytu, w wartości relacyjne, współzależne i zorientowane na opiekę” (Elliott 2016: 252–253).

Badaczka zakłada, że męskości opiekuńcze charakteryzuje odrzucenie dominacji i inkorporacji wartości wywodzących się z obszaru opieki, a zatem pozytywnych emocji, współzależności i bycia w relacji (Elliott 2016).

Męskości opiekuńcze mogą dostarczyć bardziej satysfakcjonujący model męskości niż męskość hegemoniczna, gdy dochodzi do redukcji kosztów męskości hegemonicznej na rzecz korzyści płynącej z opieki. Męskości opiekuńcze mogą zatem wzbogacić życie mężczyzn pod względem emocjonalnym, psychicznym i fizycznym (Elliott 2016). Opieka stanowi wartość i nie są jej przypisywane wyłącznie negatywne konotacje – to już nie tylko obciążenie, brzemień, ciężar. Opieka jako czynność ogólnoludzka, która stanowi wartość zarówno dla biorczyń/biorców, jak i dawczyń/dawców opieki. Praca opiekuńcza jest pracą, która musi być zrealizowana; jak pokazuje dobitnie feministyczna analiza opieki, jest ona kluczowa dla poczucia człowieczeństwa, a także przetrwania ludzkości (por. Elliott 2016).

Męskości opiekuńcze przejawiają się w codziennym życiu mężczyzn (Scambor i in. 2014) i związane są z podejmowaniem zadań opiekuńczych w rodzinie i otoczeniu, pracy w „kobiecych” zawodach opiekuńczych, ale także realizacji czynności związanych z opieką nad sobą, czyli dbałością o obszar zdrowotny i emocjonalny (zmniejszenie ryzykownych zachowań zdrowotnych i dbanie o przyjaźnie, bliskie relacje).

Męskości opiekuńcze stanowią opcję dla męskości bazującej na roli żywiciela rodziny. Opierają się bowiem na praktyce, a ich sformułowanie w liczbie mnogiej (por. Suwada 2017a) ma za zadanie ukazać, że jest „wiele sposobów realizacji takiej

męskości, chodzi więc o to, by nie homogenizować doświadczeń opiekuńczych mężczyzn, tworząc jeden model” (Suwada 2017b). Męskości opiekuńcze można zatem traktować jako alternatywę dla męskości hegemonicznej, której koszty mogą zostać wyeliminowane i zastąpione przez korzyści płynące z podejmowania opieki.

Badania Nialla Hanlona (2012) wykazały, że realizacja opieki pozwala mężczyznom czuć się odpowiedzialnymi, kompetentnymi, szczęśliwymi, dumnymi i dają radość. Tym sposobem wartości związane z opieką stają się źródłem realizacji i spełnienia. Należy również podkreślić, że odrzucenie dążenia do dominacji jest przejawem działań prorównościowych. Męskości opiekuńcze odrzucają wagę elementów klasyfikujących męskości w hierarchicznym układzie, przy jednoczesnym uznaniu wielości męskości (Elliott 2016). To również odejście od relacji władzy mężczyzn nad kobietami. Jest to zatem krok w kierunku równości genderowej (Hanlon 2012; Scambor i in. 2014; Flood 2015; Elliott 2016) i różnorodności. Dążenie do równości płciowej jest postrzegane jako kwestia kobieca, gdyż zakłada się, że to kobiety mogą uzyskać najwięcej korzyści wynikających z wprowadzenia równości. To jednak złudne podejście. Znaczenie ma tu kwestia kosztów, których doświadczają nie tylko kobiety, ale również mężczyźni zarówno ze względu na realizację, jak i aspirowanie do męskości hegemonicznej. Badaczki i badacze zwracają uwagę, że istotne jest zatem włączanie mężczyzn w działania dotyczące równości genderowej (Scambor i in. 2014), gdyż – wbrew potocznym przekonaniom – mogą na tej zmianie skorzystać. Włączenie w działania opiekuńcze mężczyzn sprzyja nie tylko sytuacji kobiet, ale niesie korzyści w obszarze emocjonalnego i psychospołecznego samopoczucia mężczyzn. Z badań wynika, że zaangażowanie mężczyzn procentuje polepszeniem kontaktu z dzieckiem, podniesieniem poczucia satysfakcji z życia oraz związku. Wpływa zatem pozytywnie nie tylko na mężczyzn, ale również inne osoby z kręgu rodziny.

Udział mężczyzn w opiece przyczynia się do polepszenia jakości życia, zdrowia, zmniejszenia ilości zachowań ryzykownych, zmniejszania udziału w sytuacjach przemocowych, polepszeniu relacji w związku (Scambor i in. 2012). Realizacja opieki – nawet jeśli wynika z konieczności – ma potencjał zmiany; zmiany w sposobie myślenia o opiece oraz miejsca opieki jako elementu konstytuującego męską tożsamość. Praca opiekuńcza zmienia gender, zmienia mężczyzn (Hanlon 2012).

Męskości opiekuńcze w badaniach

Mimo że nadal częściej to kobiety, zwłaszcza wykształcone, z klasy średniej, najczęściej córki (m.in. Sanders, Power 2009; Martin-Matthew, Campbell 1995; Stoller 1994; Grotowska-Leder 2008; CBOS 2010) realizują opiekę nieformalną i opiekują się członkami rodziny, badacze i badaczki obserwują wzrost udziału mężczyzn w tej praktyce (m.in. Hirst 2001; Russell 2007; Kramer 2005; Dahlberg, Demack, Bambra 2007; Lee, Lee, Shawna 2016; Milligan, Morbey 2016; Arnalds i in. 2021; Suwada 2021a; Adler 2023).

Szereg analiz poruszających wątek opieki realizowanej przez mężczyzn dotyczy przede wszystkim ojcostwa, ale również opieki nad wnuczętami (m.in. Tarrant 2013; StGeorge, Fletcher 2020; Hasmanová Marhánková 2020; Kluczyńska 2010a), rodzicami lub członkami rodziny. Jednak opieka może być realizowana nie tylko wobec członków rodziny, również w ramach zawodów opiekuńczych (m.in. Kluczyńska 2017b; Fuszara 2008). Ponadto realizacja męskości opiekuńczych może wychodzić poza najbardziej typowe obszary opieki oraz profesje opiekuńcze (Elliot, Roberts 2022). Z drugiej strony, sam fakt udziału w opiece nie musi oznaczać realizacji męskości opiekuńczych (Kluczyńska 2021).

Poniżej przytoczone zostaną najczęściej analizowane obszary realizacji męskości opiekuńczej. Opis dokonany przez pryzmat obszaru realizowanej opieki jest pewnym uproszczeniem, gdyż opieka może nie ograniczać się do jednego typu aktywności. Ów podział pozwala jednak na nadanie przeglądowi badań – i samemu tekstowi – przejrzystej struktury.

Ojcostwo jako obszar realizacji męskości opiekuńczych

Udział mężczyzn w opiece nad dziećmi jest jednym ze sposobów rozwoju męskości opiekuńczych i zwiększeniem udziału mężczyzn w opiece ogółem, jest to też obszar który jako pierwszy był szerzej przebadany w kontekście męskości opiekuńczych (Scambor i in. 2014). Opieka nad własnymi dziećmi jest jedną z najczęstszych możliwości realizacji opieki i jest też naturalnym etapem opiekowania się tymi, którzy nie potrafią samodzielnie zaspokoić swoich potrzeb.

Przemiany społeczno-kulturowe oraz gospodarcze przyczyniły się do przyjęcia przez mężczyzn roli opiekuńczego ojca, a czasami wymusiły (Suwada 2016) konieczność włączenia mężczyzn w opiekę nad potomstwem, choć trzeba zaznaczyć, że nie wszystkie kraje prowadzą politykę proojcowską (Suwada 2013; Scambor i in. 2012). Zaangażowane ojcostwo stało się jednym z najczęstszych obszarów realizacji męskości opiekuńczych, choć sam udział mężczyzn w opiece nad dziećmi nie musi oznaczać realizacji męskości opiekuńczych (Hunter, Riggs, Augoustinos 2017).

Przeobrażenia społeczne, w tym udział kobiet w rynku pracy, przyczyniają się do zmian w relacjach między kobietami i mężczyznami, szczególnie partycypowania w obowiązkach związanych ze sferą prywatną. Badania wskazują jednak, że mimo iż zaangażowanie obojga rodziców jest traktowane jako oczywiste, to jednak wzorce ojcostwa w Polsce „są niespójne, zawieszane pomiędzy tradycją i nowoczesnością” (Dzwonkowska-Godula 2015: 210), gdyż z jednej strony mężczyźni odrzucają tradycyjny model rodziny, z drugiej budują go na bazie stereotypów (Hunter, Riggs, Augoustinos 2017). W tę relację uwikłana jest władza i nierówność (por. Suwada 2015).

Jednocześnie warto zaznaczyć, że większość badań prowadzonych jest wśród ojców z klasy średniej, co promuje pewien wizerunek „kultury ojcostwa” (LaRossa 1988) i sposobu myślenia o ojcostwie, a pomijane są grupy mężczyzn, które być może w innym zakresie i z innych pobudek opiekują się lub nie podejmują opieki nad swoimi dziećmi. Wątek ten opisuje m.in. Riikka Prattes (2022), która wskazuje,

że większość badań dotyczących opieki realizowanej przez ojców jest prowadzona wśród mężczyzn uprzywilejowanych. Autorka podejmuje w tym kontekście kwestie rasowe, a także podkreśla potrzebę poszerzenia analiz męskości opiekuńczych o intersekcjonalną złożoność (w tym ucisk oparty na rasie, pochodzeniu etnicznym, narodowości, klasie, seksualności, zdolnościach, czy ekspresji płciowej).²

Choć po pojawieniu się w rodzinie dziecka, kobiety częściej wycofują się z pracy zawodowej (Scambor i in. 2015), badania pokazują, że również ojcowie decydują się na przejęcie podstawowej opieki nad dzieckiem i – co wydaje się istotne – nie różnią się oni od ojców niepodających takiej decyzji pod względem wykształcenia, wykonywanego zawodu swojego lub partnerki. Od innych ojców odróżnia ich fakt, że zarabiają mniej, ale jest to związane z czasem przeznaczonym na opiekę nad dzieckiem (Lewis i in. 2009).

Z kolei z norweskich badań (Holter i in. 2009) wynika, że wpływ na partycypowanie w obowiązkach domowych, a także opiekę nad dziećmi przez mężczyzn mają dwa kluczowe czynniki: wykształcenie i dochód. Mężczyźni z wyższym wykształceniem częściej uczestniczą we wspomnianych czynnościach, z kolei im wyższy dochód mężczyzn, tym rzadziej podejmują obowiązki domowe i opiekują się dziećmi. Zgodnie z wynikami badań zrealizowanych w Norwegii, Belgii i Kanadzie, decyzję o przejściu opieki nad dzieckiem i rezygnację z pracy zarobkowej bez większych obaw podejmują ojcowie z klasy średniej i wyższej, którzy czują, że osiągnęli sukces zawodowy i zrealizowali swoje cele zawodowe (Hunter, Riggs, Augoustinos 2017).

Jednocześnie można wskazać obszary, w których oczekuje się od mężczyzn, by traktowali swoją pracę priorytetowo, podporządkowując jej kwestię życia rodzinnego i realizacji męskości opiekuńczej. Przykładem takiego obszaru zawodowego jest kariera akademicka (Lund, Tienari 2019; Lund, Meriläinen, Tienari 2019). Jednak, jak zaznacza Prattes, współczesne badania koncentrują się na ojcostwie mężczyzn uprzywilejowanych i dochodzi do pozycjonowania mężczyzn spoza centrum „jako bardziej regresywnych i nieopiekuńczych” (Prattes 2022: 723).

Badaczki i badacze wskazują, że podział pracy domowej ze względu na płeć staje się coraz bardziej egalitarny, co wynika nie tylko ze wzrostu udziału mężczyzn w tych czynnościach, ale przede wszystkim z ograniczenia czasu poświęcanego na obowiązki domowe przez kobiety, zwłaszcza te podejmujące pracę zarobkową (Bianchi i in. 2012; Scambor i in. 2012; Lee, Lee 2016).

Różnice związane z udziałem w obowiązkach domowych różnią się w zależności od kraju. Podczas gdy największy udział mężczyzn można dostrzec w krajach skandynawskich, w Polsce można zauważyć minimalny spadek udziału mężczyzn w niepłatnej pracy, porównując dane z roku 2005 i 2010 (Scambor i in. 2012). Według badań z 2016 roku, choć nadal większość prac organizacyjnych, porządkowych i wychowawczych jest wykonywana w Polsce przez kobiety, coraz częściej występuje model partnerski. Zaangażowanie matek w proces wychowania dzieci jest jednak

2 Przykłady badań uwzględniających intersekcjonalną złożoność: Liong 2015; Elliot, Roberts 2022; Tarrant 2018.

nadal znacznie większe niż ojców. Równy podział obowiązków opiekuńczych obserwowany jest jedynie w 40% rodzin (Krzaklewska i in. 2016). Badania zrealizowane przez CBOS (2020) z roku 2020 ukazują znaczny wzrost poparcia – bo o 12 punktów procentowych – dla modelu partnerskiego w porównaniu z rokiem 2013. Podczas gdy w 2013 roku 46% osób wskazywało model partnerski jako preferowany, w roku 2020 było to 58%. Według aktualnych badań w Stanach Zjednoczonych od 50% do 90% ojców codziennie wykonuje liczne czynności związane z opieką nad dziećmi, w tym zadania zwykle przypisywane matkom, takie jak rutynowa opieka fizyczna (Adler 2023). Grupa badaczy sugeruje, że w kwestii zmian w podejmowaniu przez kobiety i mężczyzn prac domowych dochodzi do „opóźnionej adaptacji”. Zmiany w genderowym podziale obowiązków domowych na przestrzeni generacji i wzrost udziału kobiet w rynku pracy wspierają bardziej egalitarny model socjalizacji dzieci, które w okresie swej dorosłości mogą również egalitarnie podejść do podziału obowiązków domowych (Gershuny, Godzin, Jones 1994).

Jednak z badań wynika również, że równościowy udział mężczyzn w opiece i obowiązkach domowych nie wynika z jednej zmiennej (Scambor i in. 2012). Badania partycypacyjne zrealizowane wśród młodych generacji ukazują niejednoznaczne wyniki, w których opieka jest niestabilną, rozproszoną i elastyczną praktyką (Bonner-Thompson, Nayak 2022); „opieka i jej zaniechanie są podstawowymi aspektami różnych wersji męskości” (Hearn 2018: 39). Jednocześnie analizy pokazały, że męska siła może być odzyskiwana poprzez akty opiekuńcze, zatem opieka może być transformująca (Bonner-Thompson, Nayak 2022).

Pewne odejście od wizerunku ojca jako żywiciela rodziny i dominacja nowego wzorca ojcostwa sugeruje spadek udziału mężczyzn w pracy na rzecz czasu spędzonego z rodziną. Jednak szereg analiz pokazuje, iż ojcowie pracują więcej niż nie-ojcowie (Kaufman, Uhlenberg 2000; O'Brien, Shemilt 2003). Jednocześnie można wyróżnić dwa trendy. W przypadku pierwszego ojcowie pracują więcej, jeżeli przyjmują rolę głównego żywiciela rodziny, lub zmniejszają ilość godzin pracy, jeśli dzielą obowiązki z matką dziecka (Kaufman, Uhlenberg 2000). Interesujące wydają się w tym kontekście wnioski Berit Brandth i Elin Kvande (1998) dotyczące sposobu łączenia sfery prywatnej z pracą podczas urlopów ojców. Analizy wykazały, że mężczyźni – ojcowie nie tracą w tym czasie kontaktu z pracą, nie absorbują ich wyłącznie opieka nad dzieckiem i często zabierają je ze sobą odwiedzając miejsce swej pracy. Ponadto, kiedy dziecko śpi, zajmują się tym, co sobie wcześniej zaplanowali. Można powiedzieć, że dziecko nie powoduje, iż rezygnują z powziętych wcześniej planów. Nie definiują opieki nad dzieckiem jako problemu, nie zagraża to ich poczuciu męskiej tożsamości, traktują ten czas jako przejściowy, jako „attribut ich stylu życia” (Brandth, Kvande 1998: 309). Opieka nad dzieckiem staje się sposobem wyrazu męskości, nowym obszarem, który mężczyźni zdobyli i określili jako męski realizując męskości opiekuńczą. Taka sytuacja ukazuje „udaną próbę integracji męskości i ojcostwa” (Brandth, Kvande 1998: 301).

Jednocześnie dyskutowana jest kwestia urlopów rodzicielskich – matczynych i ojcowskich. Zarówno w kwestii przypisywania czasu urlopu do dyspozycji ojca i/

lub matki czy sposobu ich podziału w różnych krajach, wykorzystania przez kobiety i mężczyzn (Krzaklewska i in. 2016), a także w kontekście przemian męskości i realizacji męskości opiekuńczych (Axelsson 2018; Beglaubter 2021; Suwada 2021a, 2021b). Katarzyna Suwada (2022) wskazuje, że ojcowie stosują władzę osłabiającą, a zatem wycofują się z niechcianych obowiązków i opieki oraz nie biorą urlopów rodzicielskich, podczas gdy kobiety stosują władzę sytuacyjną, która pomaga utrzymać kontrolę nad życiem rodzinnym. Autorka postuluje konieczność zmiany systemu urlopów rodzicielskich w Polsce, jeśli ma zostać osiągnięta równość płci, gdyż obie powyższe strategie wykorzystywania władzy ograniczają prawo drugiej osoby do korzystania lub niekorzystania z urlopu rodzicielskiego.

Pewnym testem udziału ojców w opiece nad dziećmi był okres pandemii COVID-19. W okresie lockdownu rodzice spędzali więcej czasu opiekując się dziećmi, co wynikało z zawieszenia działania instytucji wychowawczo-opiekuńczych i izolacji społecznej. Badania wskazują różnice w pracy opiekuńczej i opiece nad dziećmi w okresie pandemii w zależności od formy pracy rodziców, czy wykształcenia. Według badań przeprowadzonych w Niemczech, ojcowie z niższym lub średnim wykształceniem zwiększyli czas spędzony z dziećmi w czasie lockdownu, jednak to nadal kobiety realizowały większość zadań związanych z opieką nad dziećmi (Kreyenfeld, Zinn 2021).

Piotr Binder (2022) zniuansował zaangażowanie w pracę opiekuńczą rodziców w Polsce w zależności od formy realizowanej pracy: zdalnej lub w miejscu pracy, konstruując modele rodzin pracujących zdalnie. Mimo że ojcowie generalnie zwiększyli w okresie pandemii udział w pracy opiekuńczej, to samo dotyczyło również matek, które były bardziej obciążone pracą opiekuńczą od ojców (Hank, Steinbach 2020; Sevilla, Smith 2020; Kreyenfeld, Zinn 2021; Carlson, Petts, Pepin 2021).

Choć badania w różnych krajach wskazują na bardziej egalitarny podział obowiązków opiekuńczych ojców i podwojenie ich udziału w opiece (Andrew i in. 2020), to jednak istotne znaczenie ma sposób definiowania męskości w kontekście podejmowanego zakresu działań opiekuńczych okresu pandemii, a także związane z tą kwestią różnice kulturowe (Cassino, Besen-Cassino 2022). Analizy przeprowadzone w Polsce w okresie pandemii i lockdownu pozwoliły wysunąć wniosek, że w tym okresie doszło do resetu równouprawnienia i retradycjonalizacji (Drozdowski i in. 2020).

Badania jakościowe, wykorzystujące koncept męskości opiekuńczych, przeprowadzone przez Katarzynę Wojnicką i Julię Kubisę (2023) potwierdziły wyniki wskazujące, że choć pojawiły się nowe możliwości dla mężczyzn, którzy uzyskali wyjątkową szansę na pozostanie w domu w związku z czasem lockdownu czasu pandemii i zwiększenie swojego zaangażowania w opiekę i prace domowe, to jednak kobiety przejęły większość pracy opiekuńczej w tym okresie. Autorki, odnosząc się do koncepcji męskości ochronnej (*protective masculinity*) (Wojnicka 2021) wskazały, że badani ojcowie postrzegali się głównie poprzez rolę zawodową i żywiciela rodziny. Zdaniem badaczek dyskurs męskości ochronnej pozwolił uniknąć skłonienia się ku modelowi męskości opiekuńczych, które wymagają podjęcia konkretnych praktyk

i większego zaangażowania, zarazem dając mniej władzy i prestiżu. Badaczki twierdzą jednak, że zabezpieczenie finansowe też można traktować jako formę realizacji opieki (Wojnicka, Kubisa 2023).

Również Ewelina Ciaputa, Marta Warat i Ewa Krzaklewska (2023) wykorzystały kategorię męskości opiekuńczych w badaniach wśród ojców w Polsce w okresie pandemii. Wyróżniły trzy typy ojcostwa bazujące na zaangażowaniu w opiekę przed i podczas pandemii: ojcowie skupieni na zadaniu, ojcowie wspierający i ojcowie zaangażowani. Należy podkreślić, że wywiady zostały przeprowadzone z ojcami z klasy średniej pracującymi zdalnie w międzynarodowych firmach w dużych miastach. Jak podkreślają autorki, jest to istotne, gdyż kultura organizacyjna tych firm przyczyniała się do dostępu do szeregu rozwiązań, programów i praktyk wzmacniających zaangażowanie ojców w opiekę oraz kwestionowania wzorca męskości hegemonicznej. Według badanych ojców pandemia nie doprowadziła do rewolucyjnych zmian w zakresie opieki, gdyż opieka była integralnym elementem ich tożsamości, czas ten przyczynił się raczej do zintensyfikowania opieki, a zatem okres pandemii stanowił potencjał do rozwoju męskości opiekuńczych. Badani podkreślili znaczenie emocjonalnego aspektu opieki. Ojcowie wpisujący się we wszystkie typy opiekunów wyróżnionych w badaniach podkreślali korzyści płynące z emocjonalnej wzajemności.

Scott Coltrane (1996) zaznacza, że w toku badań zarówno ojcowie, jak i matki zgodzili się ze stwierdzeniem, że doświadczenie opieki nad dzieckiem zmienia mężczyzn. Według badań ojcowie często określają pracę opiekuńczą jako „ciężką pracę” (Brandth, Kvande 2018) i doceniają trud pracy opiekuńczej i domowej, gdy zaangażują się jako opiekunowie (Suwada 2017). Doświadczenie opieki nad dzieckiem, według badań Suwady (2017), przyczynia się do odkrycia przez ojców współzależności i relacyjności. David J. Eggebeen i Chris Knoester (2001) sugerują, iż ojcowie stają się coraz bardziej egalitarni, związani emocjonalnie z dziećmi i angażują się w ich życie. Autorzy postrzegają owe zmiany poprzez pryzmat korzyści, jakie dają one mężczyznom. Twierdzą oni, iż ojcostwo stanowi dziś obszar, w którym mężczyźni mogą realizować swą odpowiedzialność, zmniejsza ryzykowne zachowania mężczyzn, orientuje ich na rodzinę, daje poczucie bliskości i pozytywnie wpływa na jakość życia mężczyzn (Eggebeen, Knoester 2001).

Realizacja wzorca zaangażowanego³ opiekuńczego ojca jest wspierana przez pozytywne wartościowanie opiekuńczości mężczyzn i redefiniowanie konstruktu męskości. Przemiany ojcostwa, wynikające głównie z wejścia mężczyzn w zadania

3 Warren Hatten, Louise Vinter i Roy David Williams (2002) wyróżnili pewne typy ojcostwa zależne od relacji z dzieckiem i ukazujące poziom zaangażowania w odniesieniu do czasu. Pierwszy to typ ojca spędzającego ograniczony czas z dzieckiem i koncentrującego się raczej na odpowiedzialności za dyscyplinę (*enforces dads*), będącego „makro-menedżerem”, podczas gdy matka jest odpowiedzialna za codzienne obowiązki. Kolejny typ to ojciec definiujący swe zaangażowanie w terminach zabawy i spędzania z dziećmi czasu wolnego, przede wszystkim w czasie weekendów (*entertainer dads*). Trzeci, to ojciec podejmujący obowiązki domowe i opiekę nad dziećmi, lecz definiujący się raczej jako „pomocnik” matki (*useful dads*). Czwarty

związane z opieką (Beglaubter 2021), związane są z przemianami w obrębie męskości i rozwojem męskości opiekuńczych.

Mężczyźni – opiekunowie przewlekle chorych bliskich

Opiekowanie się innymi bliskimi, niemogącymi zaspokoić własnych potrzeb, może stanowić obszar realizacji męskości opiekuńczych. Opieka nieformalna podejmowana jest przez ojców, ale również starszych mężczyzn opiekujących się partnerkami/żonami (m.in. Russell 2007; Kramer, Thompson 2005; Zierkiewicz, Mazurek 2015; Kluczyńska 2015a, 2015b) lub partnerami (m.in. Munro, Karen-Leigh 2010). Są to często sytuacje, w których mężczyźni są zmuszeni do podjęcia opieki, często z braku innej opcji, należy jednak zaznaczyć, że nawet wówczas daje im to możliwość rozwoju męskości opiekuńczej.

Badania dotyczące realizacji przez mężczyzn opieki nad osobami z kręgu rodziny rozpoczęto na szerszą skalę w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia. Analizy przeprowadzone głównie na terenie Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych i Kanady wykazały, że mężczyźni opiekują się swoimi żonami, partnerami, rodzicami i dorosłymi niepełnosprawnymi dziećmi (m.in. Bytheway 1987; Milne, Hatzidimitriadou 2003; Barker, Robertson, Connelly 2010; Kramer, Thompson 2005). W Kanadzie i Stanach Zjednoczonych około 40% mężczyzn podejmuje rolę opiekuna (Barker, Robertson, Connelly 2010). Betty Kramer (2005) wykazuje, że w Stanach Zjednoczonych w opiece nad osobami starszymi około trzydzieści procent stanowią mężczyźni, w większości są to mężowie (55%), rzadziej synowie (30%) lub inni niespokrewnieni mężczyźni (25%). Proporcje te zmieniły się z czasem: zgodnie z badaniami podjętymi w 2009 roku w Stanach Zjednoczonych, 33% opiekunów stanowili mężczyźni (National Alliance for Caregiving 2009), a w roku 2020 już 39% (AARP i National Alliance for Caregiving 2020). Według badań brytyjskich w grupie powyżej 65 roku życia mężczyźni równie często jak kobiety podejmują opiekę nad współmałżonkiem (Barker, Robertson, Connelly 2010). Również w Polsce można dostrzec wzrost udziału mężczyzn w opiece w grupie wiekowej „pięćdziesiąt plus” (Döhner, Kofahl 2005), brakuje jednak danych, które pozwoliłyby precyzyjnie opisać skalę zjawiska (Błędowski 2004).

Badacze i badaczki analizują motywy podjęcia przez mężczyzn opieki nad osobami z kręgu rodziny. Najczęściej koncentrują się na mężczyznach, którzy opiekują się swoimi przewlekle chorymi partnerkami, rzadziej na opiekunach – synach (m.in. Harris i in. 1998; Stoller 1990; Harris 2005; Matthews 2005; Björk 2015) i ojcach (m.in. Rotundo 1985; Lamb 1987; LaRossa 1998; Grbich 1997; Henwood, Procter 2003; Essex, Seltzer, Krauss 2005; Greenberg 2005; Devreux 2007; Kluczyńska 2008, 2009, 2010a; Lewis i in. 2009; West i in. 2009; Śmietana 2011). Kolejną rzadziej opisywaną grupą są mężczyźni opiekujący się swymi partnerami (m.in. Ward, Rivers, Sutherland 2012), w tym ci opiekujący się swymi partnerami dotkniętymi

typ to mężczyzna w równym stopniu jak matka zaangażowany w rodzicielskie obowiązki i zajmujący się dzieckiem każdego dnia (*fully involved dads*).

HIV/AIDS (m.in. Sipes 2005), a także mężczyźni opiekujący się swoimi partnerkami dotkniętymi HIV/AIDS (Mitchell i in. 2021).

Motywację starszych mężczyzn do opieki nad partnerkami Alisoun Milne i Eleni Hatzidimitriadou (2003) tłumaczy kilkanaście czynników, które wskazywali też inni badacze: strukturą małżeństwa (Thomson 1993), chęcią zrewanżowania się za opiekę jaką otrzymali wcześniej w swym małżeństwie (Fisher 1994), a także chęcią podjęcia opieki nad żoną ze względu na emocjonalną bliskość i miłość do partnerki (Harris 1993). Małżonkowie opiekują się też partnerką w obawie o separację, będącą następstwem opieki zinstytucjonalizowanej (Milne, Hatzidimitriadou 2003).

Wyniki analiz wskazują, że pomimo występowania jednocześnie różnorodnych uczuć: żalu, złości lub frustracji towarzyszącej procesowi opieki, istotnym motywem jest miłość i szacunek dla partnerki oraz poczucie zobowiązania i odpowiedzialności za jej los (Siriopoulus, Brown, Wright 1999). Phyllis Braudy Harris (1995) podkreśla, że wielu mężczyzn podejmujących opiekę nad żoną czyni to ze względu na poczucie obowiązku i postrzega jako „bezinteresowną pracę” (*labour of love*).

Według analiz Suzanne Cahill (2000: 58) głównymi przesłankami do podjęcia roli opiekuna są „miłość, małżeństwo, obowiązek i kombinacja powyższych”, a motywacja mężczyzn podejmujących opiekę nie różniła się w jej badaniach od motywacji kobiet. Wyniki badań ukazują, że często głównym powodem realizacji opieki nad partnerką jest obowiązek, a zatem sprawowanie opieki wynikało z wypełnienia oczekiwań społecznych wobec rodziny (Neufeld, Harrison 1998), pewnej umowy społecznej, ale również moralnego obowiązku podjęcia opieki wobec innego człowieka, a zatem sposobu na potwierdzenie człowieczeństwa (Kluczyńska 2015). Z kolei w Japonii badania analizujące motywację synów i mężów do podjęcia opieki wykazały, że synowie kierują się przede wszystkim miłością i/lub możliwością odwdzięczenia się za wcześniejsze poświęcenie rodzica (Harris, Long, Fujii 1998), czasami przejście opieki jest po prostu koniecznością i jest związane z brakiem wyboru (Björk 2015).

Pojawiły się sugestie, wynikające ze zrealizowanych badań, że mężczyźni w inny sposób konstruują rolę opiekuna niż kobiety (Miller, Cafasso 1992), podczas gdy rola opiekuna jest postrzegana przez kobietę soczewką (Friedman 2015). Mężczyźni mają tendencję, by określać siebie jako osoby, które sprawują opiekę poprzez stałe zaangażowanie i odpowiedzialność przejawiającą się w dostarczaniu środków finansowych (Hanlon 2012; Gill 2020). Według Davida Gutmanna (1987) wraz z procesem starzenia mężczyźni stają się bardziej opiekuńczy i ekspresyjni (por. Kluczyńska 2011). Takie zmiany mogą powodować, że mężczyźni odnajdują się w roli opiekunów i inaczej traktują tę rolę w okresie starości.

Lenard Kaye i Jeffrey Applegate (1994) sugerują również, że rola opiekuna może być substytutem utraty zatrudnienia i przejścia na emeryturę, ponieważ opieka daje możliwość rozszerzenia autorytetu mężczyzny z miejsca pracy na dom. Sugestie te wspierają Amanda Smith Barusch i Wanda M. Spaid (1989) podkreślając, że mężowie opiekujący się partnerką z dużo większą łatwością podejmują odpowiedzialność za instrumentalne aspekty opieki, gdyż traktują je raczej jako

rozszerzenie zadań wpisanych w rolę mężczyzny, a co za tym idzie, poszerzenie autorytetu i obszaru władzy.

Inaczej dzieje się jednak, gdy opiekun nadal realizuje się zawodowo. Przykładowo, badania w grupie synów i mężów podejmujących nieformalną opiekę przeprowadzono w Japonii. W badanej próbie synowie częściej doświadczali konfliktu ról, zwłaszcza w kontekście obowiązku wobec rodzica i pracy zawodowej, w związku z czym częściej decydowali się na korzystanie z formalnych usług (Harris, Long, Fujii 1998). Opieka realizowana przez synów jest bowiem często postrzegana w kategoriach obowiązku, odpowiedzialności i szacunku, choć można dostrzec tu różnicę wynikającą z pochodzenia etnicznego opiekuna (Gill 2020).

Analizy wskazują, że mężczyźni widzą się w roli opiekuna jako osoby aktywne, uzyskujące kontrolę (Barusch, Spaid 1989). Kate Davidson, Sara Arber i Jay Ginn (2000) badały wpływ poczucia zależności płci i opieki nad partnerem/partnerką w okresie starości i wykazały, że mężczyźni zachowują poczucie kontroli, nawet jeśli stają się zależni. Analizy pokazują, że mężczyźni nadal zarządzają finansami i podejmują szereg decyzji, włącznie z tymi, które dotyczą procesu ich opieki, które często mają wpływ zarówno na nich, jak i na partnerki.

Sara Sanders i James Power (2009) w swych analizach skupili się na doświadczeniu starszych mężczyzn opiekujących się swymi przewlekle chorymi żonami. Na pierwszy plan wysunęły się dwa wątki: przystosowanie do nowej roli opiekuna oraz zmiana relacji między opiekunem i podopieczną wynikająca z postępującej choroby małżonki i związanymi z tym konsekwencjami zdrowotnymi (np. zaburzeniami pamięci). Wśród kwestii adaptacyjnych mężowie wskazywali na zadanie ochrony partnerki. Mimo że zawsze postrzegali się jako osoby, których zadaniem jest ochrona i dawanie poczucia bezpieczeństwa małżonce, to jednak w kontekście nowej sytuacji zmieniły się wymogi wobec tego zadania. Według części opiekunów w nowej sytuacji ochrona dotyczyła przede wszystkim poczucia własnej wartości i godności partnerki (por. Kluczyńska 2015). Dla innych odnosiła się ona do sprawowania opieki w domu, jako lepszej alternatywy niż placówka publiczna. Istotnym aspektem była też pielęgnacja, traktowana często przez mężczyzn jako wyraz zaangażowania i oddania małżonce. Aktywność ta wymagała od nich uczenia się nowych strategii pielęgnacji, akceptowalnych zarówno przez nich, jak i przez partnerki. Mężczyźni podejmowali również rolę organizatorów codziennej aktywności i kontaktów ze środowiskiem społecznym i było to dla części źródło satysfakcji, dla innych frustracji. Nowym zadaniem, zwykle nie podejmowanym wcześniej, gdyż określanym jako kobiece, było dbanie o dom i podejmowanie obowiązków domowych. Dla wielu mężczyzn było to źródło poczucia winy, wiążące się z tym, że wcześniej nie podejmowali zadań, które okazały się czasochłonne i wymagające. Mężczyźni często wskazywali na poczucie dumy, jeśli byli w stanie prowadzić dom według standardów ustalonych wcześniej przez partnerkę (Sanders, Power 2009).

Aspektem, który podjęty został w licznych badaniach, jest poziom stresu i strategie radzenia sobie ze stresem przez opiekunów w zależności od płci (m.in. Sparks i in. 1998; Harwood 2000; Kramer 2000; Yee, Schulz 2000; Ashley, Kleinpeter 2002;

Gallicchio i in. 2002; Dayton-Ingersoll, Raschick 2004; Bédard i in. 2005; Brazil i in. 2009). Analizy podkreślają różnice genderowe związane z tą kwestią, jednak nie dają jednoznacznych odpowiedzi, a badania wskazują, że nie tylko płeć stanowi istotną zmienną; kluczowy jest m.in. status socjoekonomiczny opiekuna (Pearlin 1999). Podkreślanie różnic między kobietami i mężczyznami w sposobie konstruowania roli opiekuna jest krytykowane m.in. przez Michaela Kimmela (2000), który twierdzi, że nawet jeśli istnieją pewne różnice w sposobie realizowania opieki przez mężczyzn i kobiety, to są one znacznie mniejsze niż sobie wyobrażamy⁴.

Badania Leontowitsch (2022) przeprowadzone wśród mężczyzn klasy średniej na emeryturze w Wielkiej Brytanii i Niemczech, wykorzystujące męskości opiekuńcze jako koncept uwrażliwiający, pozwoliły uwidocznic pracę opiekuńczą, w którą zaangażowani byli badani mężczyźni. Analizy pozwoliły zbadać i zobrazować, w jaki sposób mężczyźni odnoszą się do innych, a także jak angażują się emocjonalnie w proces opieki. Okazało się, że zaangażowanie w pracę opiekuńczą przyczyniło się do wzrostu świadomości więzi relacyjnych, jakie łączą ich z innymi, a także zwiększyło refleksyjność nad elementami związanymi z opieką i nadającymi sens ich pracy opiekuńczej. Wyniki pozwoliły ustalić, że badani mężczyźni zaangażowani w opiekę nie wykorzystywali władzy nad osobami zależnymi, a korzystali z niej aby podejmować decyzje lub organizować (Leontowitsch 2022).

Kwestię władzy i konstruowania męskości w roli opiekuna swej żony poruszają również Oscar Ribeiro, Constança Paul i Conceição Nogueira (2007). Wątek ten został przeanalizowany także w kontekście opieki nad partnerkami żyjącymi z HIV w Papui-Nowej Gwinei (Mitchell i in. 2021), gdzie badani mężczyźni, realizujący męskości opiekuńcze, odrzucili dominację i agresję⁵ w relacji z partnerkami. Również inne badania dotyczące tematyki HIV i relacji partnerów z chorymi partnerkami świadczą o tym, że mężczyznami kieruje nie tylko obowiązek lub konieczność, ale również miłość i poświęcenie, charakteryzując ich nieagresywne zachowania (Groes-Green 2012; Morrell, Jewkes 2011).

Przywołane wyżej badania pokazują, że mężczyźni są często „sprawnymi opiekunami, potrafiącymi zarządzać, jak również pielęgnować, wprowadzać zmiany i przystosowywać się” (Russell 2001), są też opiekunami troskliwymi, realizującymi męskości opiekuńczą. Mają możliwość realizacji opieki, którą mogą odbierać jako obciążenie, ale też czerpać z niej satysfakcję i poczucie sprawstwa.

Męskości opiekuńcze w zawodach opiekuńczych

Badaczki i badacze podkreślają, że praca stanowi istotny obszar definiowania i reprodukcji męskości. Praca jest dla wielu mężczyzn przede wszystkim źródłem

4 Poruszany jest wątek różnic dotyczących opieki realizowanej przez mężczyzn, które mogą wynikać z pochodzenia etnicznego i rasy (Unson i in. 2023). Te zmienne mogą wpływać na doświadczenia opieki (Liu i in. 2021). Mogą też być związane z potrzebą różnego rodzaju interwencji czy wsparcia (Gilmore-Bykovskyi i in. 2022).

5 Szerzej na temat przemocy i brutalności wobec HIV pozytywnych kobiet zob. Wardlow 2018.

statusu (Morgan 1992) i stanowi istotny atrybut budowania męskiej tożsamości i władzy (Collinson, Hearn 2001; Whitehead 2002). Na rynku pracy można dostrzec podział pracy ze względu na płeć, co oznacza, że większość kobiet i mężczyzn pracuje w zawodach, w których w przeważającym stopniu zatrudnione są osoby danej płci (Bradley 1993; Williams 1995). Przypisanie pewnych zawodów kobietom, a innych mężczyznom jest jednym z kluczowych obszarów ukazujących porządek genderowy oraz szerszym wzorem genderowo strukturalizowanego systemu produkcji, konsumpcji i dystrybucji (Connell 1987). Istotna jest też kwestia zawładnięcia prestiżowymi i dochodowymi profesjami przez mężczyzn, a kobietom przypisanie zawodów niewymagających większych umiejętności, słabiej płatnych i mniej prestiżowych (Williams 1995).

Socjohistoryczne analizy segregacji zawodowej ze względu na płeć opisała szczegółowo Harriet Bradley (1989) (por. Kluczyńska 2017b), znane są również badania dotyczące ruchliwości mężczyzn w obrębie sfeminizowanych zawodów (Bradley 1993; Williams, Villemez 1993; Simpson 2005; Fuszara 2008, Jankowska 2008; Kluczyńska 2017b). Zawody opiekuńcze w naszej kulturze stanowią grupę profesji, które są postrzegane jako „kobiece” i są zdominowane przez kobiety. Mężczyźni są mniejszością w zawodach takich jak pielęgniarstwo (Cottingham 2017; Kluczyńska 2017b), opieka nad starszymi osobami lub osobami z niepełnosprawnościami (Hussein, Ismail, Manthorpe 2014), praca socjalna (Pease 2011; Scambor i in. 2015), czy nauczanie na niższych etapach edukacji (Cameron 2001; Ordon 2021). Są to zawody postrzegane jako mniej prestiżowe, są także mniej dochodowe. Choć mężczyźni uprawiają zawody opiekuńcze, to jednak nadal są tu w mniejszości (Scambor i in. 2015), a badania dotyczące udziału w zawodach opiekuńczych poruszają kwestie ścieżki kariery, ruchliwości zawodowej czy motywacji.

Część badaczek i badaczy opisując mężczyzn w zawodach opiekuńczych wykorzystuje pryzmat społecznej konstrukcji męskości (m.in. Buschmeyer 2013; Hrzenjak 2013; Perra, Ruspini 2013), w tym kategorię męskości opiekuńczych (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015; Kluczyńska 2017b; Bernacchi i in. 2022; Heinz, Keane, Davison 2023), kluczowej perspektywy w kontekście prezentowanych w tym rozdziale treści. Studia dotyczące wykonywania przez mężczyzn zawodów opiekuńczych poruszają kwestię realizacji opieki w kontekście męskości związanej z wyjściem poza sferę prywatną (ojcowie, opiekunowie członków rodziny) i przejściem do sfery zawodowej, publicznej. Wyniki badań wykorzystujące koncept męskości opiekuńczych wskazują, że dla części mężczyzn realizacja opieki, co można interpretować jako symboliczne zbliżenie do kobiecości, nie stanowi sytuacji dyskomfortu lub frustracji, a jedynie wybór realizacji męskości opiekuńczych, czyli docenienie wartości opieki i odrzucenie dominacji.

Udział mężczyzn w zawodach opiekuńczych analizowany jest z perspektywy interseksjonalnej, a zatem uwzględniania różnorodności związanej z uwarunkowaniami kulturowymi, społecznymi czy ekonomicznymi (Scambor i in. 2015; Quartararo, Falcinelli 2013; Kalemba 2020). Istotnym wątkiem jest wejście w zawody opiekuńcze migrantów (Hussein 2011; Kilkey 2010), którzy są gotowi zaakceptować pracę

opiekuńczą, traktując ją często jako kamień milowy umożliwiający wejście na rynek pracy (Hussein 2011, Hussein, Manthorpe, Stevens 2011).

Badacze i badaczki zwracają uwagę, że wskazywany w szeregu badań mechanizm „szklanej windy” opisujący awans mężczyzn w sfeminizowanych zawodach nie dotyczy „wszystkich” mężczyzn i należy rozważyć dynamikę związaną z rasą i migracją (zob. Wingfield 2009; Hussein, Christensen 2017). Według badań przeprowadzonych w sektorze opieki długoterminowej w Anglii mężczyźni częściej wykonują zadania techniczne lub zajmują pozycje kierownicze, jednak migranci częściej realizują opiekę bezpośrednią, postrzeganą jako tradycyjnie kobieca praca (Datta i in. 2009; Hussein, Ismail, Manthorpe 2014).

Szerzej wątek ten przybliży Riikka Prattes (2023), która korzystając z perspektywy kolonialnej opisuje proces stawania się osób zmarginalizowanych „użytecznymi” uczestnikami społeczeństwa poprzez udział w pracy opiekuńczej. Owa użyteczność stanowi według badaczki „kolonialny projekt podporządkowanego włączenia do neoliberalnego kapitalizmu rasowego” (Prattes 2023: 41). Autorka wskazuje, że migranci podejmujący się pracy opiekuńczej są włączani poprzez podporządkowanie, ich praca opiekuńcza staje się niewidoczna, a ich „rasowa użyteczność [...] opiera się na produktywności w ramach neoliberalnego kapitalizmu rasowego” (Prattes 2023: 41).

Przykład stawania się „użytecznymi” dla neoliberalnego kapitalizmu rasowego opisuje Caterina Rohde-Abuba (2018) na przykładzie sytuacji w Niemczech, gdzie muzułmańscy mężczyźni ze środowisk uchodźczych stają się „idealnymi” pracownikami w sektorze opieki nad osobami starszymi z tych krajów. Należy tu podkreślić, że wchodzi do zawodu o deficycie pracowników, a prowadzący placówki twierdzą, iż „integrują” i „ratują” muzułmańskich mężczyzn ubiegających się o azyl w Niemczech, oferując nieodpłatne lub niskopłatne stanowiska wolontariuszy w domach opieki.

Analizy uwzględniające intersekcyjne podejście i różnorodność badanych zaprezentowali Steven Roberts i Riikka Prattes (2003) we wstępnych wynikach badań prezentujących doświadczenia mężczyzn w niskopłatnej pracy opiekuńczej w Australii. Autor i autorka zastosowali koncepcję męskości opiekuńczych i, na podstawie wywiadów, wykazali kluczowe znaczenie podejmowania i doceniania opieki oraz odrzucenia dominacji.

Poniżej zostaną przedstawione wybrane wyniki badań udziału mężczyzn w zawodach opiekuńczych. Badania te ukazują, w jaki sposób mężczyźni konstruują męskości opiekuńcze – wysoce wartościują opiekę i odrzucają dominację, wynika z nich jednak także, że nie wszyscy mężczyźni pracujący w zawodach opiekuńczych realizują męskości opiekuńcze. Mężczyźni w zawodach opiekuńczych mogą różnie definiować opiekę, a także męskość. Badania ukazują bowiem zarówno sposób konstruowania i definiowania męskości opiekuńczych, jak i udział w zawodach opiekuńczych mężczyzn, którzy redefiniują opiekę i męskość.

Zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych wśród pielęgniarzy (Kluczyńska 2017b), mężczyźni na różne sposoby definiują lub redefiniują opiekę i konstruują męskości. Opieka bywa traktowana jako ogólnoludzki obowiązek, ale też sprowadzana do wymiaru technicznego. Autorka wyłoniła w toku badań wśród pielęgniarzy pięć

sposobów mówienia o męskości w kontekście opieki: męskość jako niekobiecość, opiekuńczość jako niemęskość, poczucie realizacji męskości hegemonicznej (dominującej), akceptację męskości opiekuńczych i zawieszenie genderu w kontekście opieki. Z tych opisów dwa ostatnie charakteryzują realizację męskości opiekuńczych, podczas gdy trzy pierwsze są próbami redefinicji opieki w kontekście męskości.

Dwa pierwsze sposoby mówienia o męskości w kontekście opieki bazują na zaprzeczeniu, różnią się jednak obiektem negacji. W pierwszym wypadku męskość jest określana jako przeciwieństwo kobiecości, czy raczej wyobrażenia o tym, co „kobiece”, a co „męskie”. Bycie kobietą i bycie mężczyzną definiowane jest przez różnice, odnosi się do biologicznego determinizmu, bazuje na stereotypowych przekonaniach dotyczących „natury” kobiecości i oczywistości porządku genderowego. „Męska” opieka jest opieką racjonalną, zadaniową, medyczną. Opieka jest łączona z kobiecością, stanowi jej integralny element, którego źródłem jest „naturalna” predyspozycja kobiet do opieki oraz gotowość do realizacji roli matki.

W drugim przypadku, męskość jest zaprzeczeniem opiekuńczości. Podczas gdy definiowanie męskości w kontekście opieki jako zaprzeczenie kobiecości bazuje na binarnej opozycji oraz wyklucza kobiecość i nie bierze pod uwagę wielości, opiekuńczość jako niemęskość wyklucza również inne męskości. Zatem męskość definiowania jako negacja opiekuńczości wiąże się z szerszym potwierdzaniem różnic i nierówności. To nie tylko zaprzeczenie kobiecości, to również obawa dotycząca szeregu stereotypów związanych z mężczyznami w pielęgniarstwie zbliżających do kobiecości i na różne sposoby do męskości podporządkowanych. Męskość hegemoniczna jest tu punktem odniesienia i jest definiowana jako zaprzeczenie opiekuńczości wyrażanej przez bliskość, troskę, wsparcie, która definiowana jest jako „nie-męska”, przynależna kobietom i męskościom podporządkowanym, a zatem wszystkim nie realizującym męskości hegemonicznej. Opieka, która przez tę grupę jest określana jako męska to przede wszystkim zapewnienie bezpieczeństwa, wykonywanie czynności instrumentalnych, medycznych o wyższym prestiżu. Alternatywą dla mężczyzn pracujących w pielęgniarstwie były, według rozmówców, wybrane specjalizacje, w których relacja opiekuńcza jest minimalizowana, lub praca w zawodzie medycznym, lecz innym niż pielęgniarstwo, np. jako elektroradiolog.

Dwa kolejne sposoby mówienia o męskości w kontekście opieki łączy poczucie pewności, które dotyczy sposobu definiowania męskości. W tych opisach nie ma bowiem obaw, definiowania przez negację – jest pewność, „wszystko ma swoje miejsce”, choć odmienny jest sposób definiowania i inkorporacji opieki w męskość.

W trzecim sposobie mówienia o męskości w kontekście opieki kluczowa jest pewność związana z przekonaniem o realizacji męskości hegemonicznej/dominującej w ramach zawodu opiekuńczego. Podobnie jak we wcześniejszym opisie, męskość hegemoniczna jest istotna dla badanych, jednak w tej grupie mężczyźni przekonują, że posiadają władzę i realizują męskość dominującą (korzystając z klasyfikacji Connell (1995) – męskość współuczestniczącą) i są świadomi hierarchii męskości. Mężczyźni wchodząc do pielęgniarstwa definiują opiekę jako element

profesji i integrują ją jako zadanie zawodowe, co w żaden sposób nie przyczynia się do poczucia niezrealizowania wzorca męskości tradycyjnej.

Opieka realizowana w ramach pracy nie przekłada się jednak na przejęcie zadań opiekuńczych w relacji prywatnej. Ta grupa mężczyzn wykonuje często pracę, w której nie podejmuje się czynności o najniższym statusie, np. pielęgnacji (lub jest ona ograniczona do minimum), a zadania opiekuńcze związane są przede wszystkim z instrumentalnym wymiarem opieki. Pielęgniarze ci pracują często w specjalistycznych pracowniach, które różnią się nie tylko typem pracy, ale umożliwiają wynegocjowanie wyższych zarobków. Są to bowiem pielęgniarze, których dochód jest wysoki – zwykle pracują na kontrakcie. Mają poczucie wpływu na sytuację, nie boją się zmiany i podejmują ryzyko. Są to też mężczyźni, którzy zwykle wykorzystują mechanizm szklanej windy oraz przywileje wynikające z bycia mężczyzną w sfeminizowanej profesji, podkreślając, że udział mężczyzn w pielęgniarstwie jest ważny i wpływa na zmianę prestiżu zawodu.

Czwarty rodzaj to akceptacja męskości opiekuńczej. Mężczyźni realizują opiekę w każdym wymiarze. Pewność daje im bowiem realizacja męskości alternatywnej, która nie jest definiowana przez negację ani homofobię, a raczej wielość i niehierarchiczność. Mężczyźni ci akceptują również swoją słabość, są gotowi przyjmować wsparcie. Definiowanie męskości jest w dużym stopniu związane z opieką, jest ona elementem męskości. Sama opieka jest rozumiana szeroko, także jako pielęgnacja i bliskość.

Ostatnim, piątym sposobem definiowania męskości w kontekście opieki jest zawieszenie genderu w relacji opieki. Mężczyźni z tej grupy nie podejmowali kwestii genderowej jako czynnika warunkującego opiekę i pracę pielęgniarczą, często pomijali ten wątek. Nie uznawali kwestii bycia mężczyzną lub kobietą jako istotnego elementu w kontekście opieki. Rozmówcy nie mieli dylematów dotyczących wyboru zawodu, gdyż został on podjęty ze względu na zainteresowania i gotowość realizacji opieki. Ten sposób podejścia do kwestii opieki czynił z niej przede wszystkim aktywność potwierdzającą człowieczeństwo (Kluczyńska 2017b).

Powyższe wyniki badań pokazują, że sposób definiowania lub redefiniowania opieki i zakres partycypowania w opiece ma istotne znaczenie. Z jednej strony w zawodach opiekuńczych mężczyźni mogą realizować męskości opiekuńcze, z drugiej nie zawsze udział w tych profesjach oznacza podejmowanie męskości opiekuńczej.

Kolejnymi badaniami, które pozwalają ukazać różne sposoby definiowania męskości i opieki są analizy przeprowadzone wśród mężczyzn pracujących w sektorze pozarządowym opieki społecznej. Autorzy (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015) wyłonili trzy strategie realizacji pracy opiekuńczej w kontekście definiowania męskości, określili je mianem: „bardziej zmaskulinizowani”, „męskości opiekuńcze”, „męskości menadżerskie”. Badacze zaznaczyli, że w rzeczywistości większość mężczyzn korzystała z więcej niż jednego zestawu strategii.

Pracownicy socjalni korzystający z „bardziej zmaskulinizowanej” strategii pracowali wcześniej w zawodach niezdominowanych przez kobiety i nie podejmowali w ich ramach opieki. Z pracy zostali zwolnieni, a praca opiekuńcza była

jedyną dostępną opcją. Pracowali głównie w obszarze uzależnień, gdzie unika się kontaktu i pracy z ciałem oraz raczej zachowuje się dystans. Częściej doradzali osobom lub grupom. Mężczyźni pracowali w pojedynkę, co minimalizowało kontakty z przełożonymi i współpracownikami, mieli poczucie autonomii. Byli określani jako „obiboki” i skarżono się na nich. Cechowało ich techniczne, a nie oparte na relacjach, podejście do pracy. Przemoc w miejscu pracy ich nie niepokoiła, a niektórzy uważali takie sytuacje za ekscytujące. Mężczyźni z tej grupy nie podejmowali opieki wobec członków rodziny, zatem praca opiekuńcza nie przekładała się na sferę prywatną. Charakteryzował ich indywidualizm, twardość, samotność, samodzielność, a zatem raczej tradycyjne pojmowanie męskości (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015).

Z kolei mężczyźni realizujący „męskości opiekuńcze” przyjęli praktyki i etos zbliżony do oczekiwanego wśród kobiet pracujących w usługach społecznych. Byli skłonni podkreślać swoją empatię wobec innych, tolerancję dla odmienności, sympatię i szacunek dla użytkowników usług oraz przychylność wobec opieki skoncentrowanej na kliencie. Lubili pracować w zespole i podtrzymywać relacje, a także pozytywnie wypowiadali się o przełożonych, będących najczęściej kobietami. Cechowało ich relacyjne, mniej indywidualistyczne i mniej konkurencyjne nastawienie. Wykazywali niechęć wobec sytuacji przemocowych, z którymi spotkali się w pracy. Jeśli pracowali wcześniej w zmaskulinizowanym zawodzie, byli raczej z niego niezadowoleni. Ponadto mężczyźni ci wykazywali skłonność do dokonywania zmian, by dopasować się do wymogów pracy opiekuńczej. Byli też gotowi zarabiać mniej, ale chcieli realizować pracę, którą uważali za moralnie satysfakcjonującą. Mężczyźni podejmowali się opieki również w sferze prywatnej (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015).

Ostatnia grupa stosowała strategie ściśle związane z menadżeryzmem. Byli to zazwyczaj menadżerowie pierwszej linii lub wyższego szczebla, a do zatrudnienia w usługach społecznych non-profit trafili w efekcie posiadanego wykształcenia wyższego lub zmiany wynikającej z kryzysu osobistego, po którym często nastąpiło zdobycie wyższego wykształcenia w dziedzinie związanej z opieką. Badacze zastosowali tu termin „męskości menadżerskie”, by wskazać sprzeczne podejście tych mężczyzn do etosu opieki społecznej. Celem tych osób było zdobycie stanowisk kierowniczych i awansowanie w hierarchii. Nie krytykowali standaryzacji pracy w sektorze ani stosowania mierników wydajności i celów dotyczących wyników. Ta grupa twierdziła, że ma znaczną autonomię, choć w rzeczywistości spędzali dużo czasu na przestrzeganiu umów, wypełnianiu dokumentów i dokumentując mierniki wyników. Łączyli poczucie wartości z poczuciem satysfakcji z budowania reputacji dzięki podejmowaniu trudnych decyzji i zdolności do restrukturyzacji usług w ramach szybko zmieniających się organizacji non-profit. Dystansowali się wobec pracowników, a nawet wyrażali niechęć wobec nich. Dystansowali się również wobec pracy z ciałem. Mężczyźni ci przedkładali kwestię kariery nad relacje rodzinne, byli gotowi na długie podróże lub przeprowadzkę z dala od rodziny ze względów zawodowych (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015).

Szerszy opis wyników badań i powyższa charakterystyka jest niezbędna by ukazać złożoność i oddzielić udział w opiece od męskości opiekuńczych. Opisane strategie pokazują, że męskość opiekuńcza może, ale nie musi być realizowana w ramach zawodów opiekuńczych. Badania Donny Baines, Sary Charlesworth i Iana Cunninghama (2015) dowodzą, że „bardziej zmaskulinizowani” mężczyźni przekształcili swoją pracę tak, aby bagatelizować relacje opiekuńcze, aspekty społeczne, wartości i etos pracy non-profit, jednocześnie podkreślając menedżerskie, techniczne, nierelacyjne aspekty swojej pracy. Z kolei „męskości menadżerskie” stosowały strategie ściśle związane z menedżeryzmem. W obu przypadkach udział w zawodach opiekuńczych nie łączył się z realizacją męskości opiekuńczych, lecz dążył do bagatelizowania opieki lub dystansowania się wobec niej. Podobnie w badaniach wśród pielęgniarzy, którzy redefiniując opiekę jako „lepszą od kobiecej”, specjalistyczną, techniczną, wymagającą kwalifikacji, daleką od czynności opiekuńczych i pielęgnacyjnych o najniższym statusie, czynią zeń potwierdzenie męskości. Inkorporowali opiekę, ale redefiniując ją, przez co opieka mogła potwierdzać tu męskość dominującą (Kluczyńska 2021). W powyższych przypadkach trafniejszą kategorią do opisu męskości innych niż opiekuńcze wydaje się teoria męskości hybrydowych (Bridges, Pascoe 2014), które nie odrzucają dominacji.

Założenie, że mężczyźni pracujący w zawodach opiekuńczych realizują męskości opiekuńcze, może być zatem pewnym uproszczeniem. Niektórzy mężczyźni redefiniują opiekę (Kluczyńska 2017b) lub przekształcają swoją pracę, aby umniejszyć znaczenie relacji opiekuńczych i aspektów społecznych – w tym celu podkreślają techniczne aspekty pracy, takie jak dokumentacja czy pomiary wyników (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015). Jest to czytelny sygnał, że nie zarzucają dominacji. Należy jednak wyraźnie zaznaczyć, że wielu mężczyzn pracujących w zawodach opiekuńczych realizuje ideał opieki i wysoko ją wartościuje oraz wycofuje się z dążenia do dominacji, realizując męskości opiekuńcze (Elliott 2016).

Krytyka konceptu męskości opiekuńczych

Męskości opiekuńcze charakteryzuje odrzucenie dominacji i związanych z nią cech oraz uznanie wartości opieki (Elliott, 2016). Roberts i Prattes (2023) sugerują, że krytyka męskości opiekuńczych jest związana z błędnym lub niepełnym zrozumieniem tego konceptu. Wskazują, że część badaczek i badaczy skupia się na kwestii relacji męskości opiekuńczych i hegemonicznej, opisując męskości opiekuńcze „jako powiązane z hegemoniczną męskością lub jako jej przedłużenie poprzez włączenie i celebrowanie męskiej opieki w sposób, który raczej umacnia niż zakłóca porządek płci” (Roberts, Prattes 2023: 4). Przykładem jest podejście Hunter i współpracowników (2017), którzy w ramach badań nad ojcostwem sugerują, by męskość opiekuńczą rozumieć „jako poszerzenie hegemonicznej męskości, a nie jako całkowicie nową formę męskości”. Jednak z samej definicji, męskości opiekuńcze zakładają odejście od dominacji, zatem są przeciwieństwem męskości hegemonicznej.

Robert i Prattes (2023) wskazują na badaczy i badaczki, którzy postulują wykorzystanie terminu męskości hybrydowych (Bridges, Pascoe 2014) zamiast męskości opiekuńczej (Elliot 2016). Podkreślają, że ze względu na niekompletne zrozumienie konceptu męskości opiekuńczych jako zarówno wycofujących się z dominacji i jednocześnie wysoko wartościujących i podejmujących opiekę, dochodzi do nieporozumienia. Jonathan A. Allan (2023), badając książki dla ojców, wysnuł wniosek, że

męskość opiekuńcza jest rodzajem męskości hybrydowej, o ile znajdujemy dyskursywne zdystansowanie, to znaczy, że opieka musi stać się męska (a nie zakłada się, że jest kobieca), istnieje rodzaj strategicznego zapożyczenia, w którym ojcowie zapożyczają nawyki i zwyczaje matek i czynią je męskimi, a na koniec następuje umocnienie granic, gdzie „męskie praktyki, które początkowo wydają się feministyczne, mogą również reifikować nierówność płci, nawet jeśli ją zaciemniają” (Allan 2023: 279).

Z kolei Eisen i Yamashita (2019) doszli do wniosku, że włączanie opieki nie wiąże się z odrzuceniem dominacji i w tym przypadku trudno mówić o męskościach opiekuńczych. W przypadku męskości hybrydowych mówimy raczej o zmianie, której celem jest utrzymanie władzy, gdzie siłą męskości hegemonicznej jest umiejętność adaptacji. Męskości opiekuńcze nie charakteryzują się docenieniem wartości opieki z powodu chęci utrzymania władzy – są przeciwieństwem dominacji, jej antytezą. Męskości opiekuńcze cechuje odrzucenie dominacji i docenienie opieki.

Jeśli jednak doszłoby do włączenia opieki w męskość hegemoniczną, praktykowanie opieki przy jednoczesnym jej redefiniowaniu i potraktowanie tej inkorporacji jako mechanizmu umożliwiającego podtrzymanie dominacji – to moglibyśmy mieć do czynienia z hybrydyzacją. Propozycja męskości hybrydowych w tych przypadkach wydaje się wynikać z faktu, że mężczyźni nie odrzucili dominacji wartościując opiekę, lecz włączyli opiekę, redefiniując ją, i wykorzystali to włączenie do podtrzymania władzy. Jeśli jednak mężczyźni odrzucają dominację i wartościują wysoko opiekę – wówczas możemy mówić o męskościach opiekuńczych.

Niektóre z badań (Kluczyńska 2021) odróżniają męskości opiekuńcze od hybrydowych w kontekście podejmowania opieki, wskazując na różnice, a zatem różne sposoby definiowania opieki i dążenie do dominacji. Udział w opiece, zarówno formalnej, jak i nieformalnej, może bowiem nie wynikać z chęci realizacji męskości opiekuńczych, lecz być związany z innymi motywami, przyczyniającymi się do podjęcia opieki i nie mają one istotnego znaczenia w kontekście definiowania i realizacji męskości. Mężczyźni z różnych powodów podejmują opiekę (Kluczyńska 2017a), ale tym powodem nie musi być chęć realizacji męskości opiekuńczych, a zdystansowanie się do niej poprzez redefinicję opieki w kontekście męskości (Kluczyńska 2017b). Pamiętać należy bowiem, że męskości opiekuńcze odrzucają dążenie do dominacji i wysoko wartościują opiekę oraz pozytywne emocje (Elliott 2016). Jeśli zatem opieka włączona jest jako element, który zostaje przedefiniowany lub inkorporowany w sposób instrumentalny, a efektem tego włączenia jest dążenie do podtrzymania dominacji, to tacy mężczyźni nie realizują męskości opiekuńczych i trafniejsze jest wówczas zastosowanie terminu męskości hybrydowych (Bridges, Pascoe, 2014).

Badaczki i badacze coraz częściej wykorzystują termin męskości hybrydowych do opisu udziału mężczyzn w zawodach opiekuńczych (Simpson, Lewis 2020).

Kolejną kwestią dyskutowaną w kontekście męskości opiekuńczych jest aspekt kolonialny (Robert, Prattes 2023). Krytyce i refleksji podlega teoretyzowanie etyki troski i opieki jako praktyki uniwersalnej lub postrzeganej przez pryzmat opieki praktykowanej w globalnej Północy. Badaczki i badacze postulują wyjście poza globalną Północ i uwzględnienie w feministycznych teoriach opieki różnorodności praktyk opieki na całym świecie, negocjowanie różnic w etyce opieki między miejscami (Seiler 2020). Postulowane jest uwzględnienie intersekcyjnego podejścia w kontekście etyki troski, które pozwoli na wskazanie, jak różnice rasowe wpływają na praktyki opieki, a tym samym na etykę troski (Raghuram 2019). Jak pisze Anoop Nayak (2023: 3):

Dekolonizacja opieki oznacza otwarcie zachodniej nowoczesności i wiedzy na inaczej ucieleśnione doświadczenia, spotkania i perspektywy Czarnych, feministycznych, queerowych, rdzennych i mniejszościowych ludzi z całego świata. Dekolonizacja łączy przeszłe kolonialne historie ze współczesnymi geografiami opieki; sprawia, że płeć, rasa i różnice klasowe stają się kluczowe dla relacji opieki; rozpoznaje współzależności między globalną północą a południem; oświecla przepływ i cykulację ciał migrantów w celu sprawowania opieki na globalnej północy; i uznaje, w jaki sposób nowoczesność i „białość” (*whiteness*) są osadzone w neokolonialnych praktykach zdrowotnych, w których rasa jest osią hierarchicznej organizacji międzynarodowych systemów opieki.

Dlatego też postuluje się, by przyjąć krytyczną feministyczno-dekolonialną optykę analiz opieki w kontekście badania męskości opiekuńczej (Noyak 2023: 5). Krytyka konceptu męskości opiekuńczych Nayaka (2023) opiera się na „niedociągnięciach tezy o opiekuńczej męskości”. Twierdzi on, że „męskości opiekuńcze», jako zestaw praktyk, nie są odrębne od hegemonicznej męskości, ale raczej mogą zostać włączone do tego repertuaru, gdzie mogą zostać »skolonizowane« i »zmaskulinizowane«” (Noyak 2023: 7).

Również Riikka Prattes (2022) wykorzystuje dekolonialne podejście do analizy męskości opiekuńczej. Krytykuje postrzeganie białych mężczyzn z klasy średniej jako wzorców męskości opiekuńczych i traktowanie marginalizowanych mężczyzn jako „niedostatecznych opiekunów” oraz dostrzega „radikalny potencjał opiekuńczych męskości w destabilizowaniu ośrodków władzy” (Prattes 2022: 724, 722). Prattes zaznacza, że

męskości opiekuńczych nie da się oddzielić od walki z formami podporządkowania innymi niż opresja ze względu na płeć. To skupienie się na dominacji/podporządkowaniu idzie w parze z wezwaniem do odejścia od koncentrowania się na pracy opiekuńczej białych mężczyzn jako reprezentatywnej dla opiekuńczych męskości; ludzie zidentyfikowani jako mężczy na marginesach, a także wzajemne powiązania między marginesami i centrami, są kluczowymi obszarami do rozważenia w ramach krytycznych studiów nad męskosciami i mężczyznami (Prattes 2022: 722).

Wymiary opieki, wymiary męskości

Powyższy opis męskości opiekuńczych zilustrowany przykładami badań pozwala przyjrzeć się rozwojowi męskości opiekuńczych i doprecyzować oraz zniuansować kwestię przemian męskości i konstruowania męskości opiekuńczych. Przybliżone

badania ukazują zaangażowanie mężczyzn w różne formy opieki zarówno nieformalnej, jak i sformalizowanej, takiej jak zawody opiekuńcze.

Męskości opiekuńcze można bowiem odnieść do realizacji opieki w różnych wymiarach (Bernacchi i in. 2022). Pierwszy to wymiar indywidualny, który odnosi się do dbania o siebie i swoje zdrowie. Innym aspektem jest realizacja pracy opiekuńczej na rzecz członków rodziny – to aspekt opisany na przykładzie licznych badań, gdyż teoria męskości opiekuńczej jest niezwykle często stosowanym konceptem w kontekście właśnie tego wymiaru nieformalnej opieki. Obszarem realizacji męskości opiekuńczych mogą być zawody opiekuńcze związane z edukacją, opieką społeczną czy medyczną (Bernacchi i in. 2022; Kluczyńska 2017b; Cain 2017; Hookway, Cruickshank 2022; Hussein, Ismail, Manthorpe 2016). Z samej definicji udział w tych profesjach wymaga podjęcia opieki.

Jednocześnie należy podkreślić, że nie tylko w zawodach opiekuńczych mężczyźni mają możliwość realizacji męskości opiekuńczych, dotyczyć to może podejmowania opieki w każdej profesji (Hanlon 2012; Elliot, Roberts 2022; Liu i in. 2021). Z drugiej strony warto zaznaczyć, że mężczyźni pracujący w zawodzie opiekuńczym nie muszą realizować męskości opiekuńczych (Kluczyńska 2021). Kolejnym wymiarem opieki jest troska o społeczność i społeczeństwo w ogóle (np. wolontariat, ruchy społeczne; solidaryzowanie się z wykluczonymi i marginalizowanymi grupami społecznymi) (Baines, Charlesworth, Cunningham 2015). Jeszcze innym – troska o przyrodę i planetę, na której żyjemy (Paulson, Hirsch, DeVore 2022).

Można podawać różnorodne przykłady obszarów, gdzie koncept męskości opiekuńczej znalazł swe zastosowanie. Wykorzystany został m.in. w badaniach pokazujących przemiany męskości w przekazach medialnych (Arcimowicz 2020; Araüna, Tortajada, Willem 2018), gdzie analizy postaci realizujących męskości opiekuńcze bazują zwykle na teoretycznych rozważaniach Elliott (2016) i ukazywane są często w kontekście teorii męskości hegemonicznej bądź męskości hybrydowych. Innym przykładem, odbiegającym od dotychczas omówionych, jest zastosowanie teorii męskości opiekuńczych w kontekście „męskich” imprez, podczas których spożywany jest alkohol (Duncan i in. 2022).

Reasumując, koncept męskości opiekuńczych, będący ukazaniem przemian męskości, znajduje zastosowanie w szeregu analiz, gdzie męskość konstruowana jest przez odrzucenie dominacji i uznanie wartości opieki, pozytywnych emocji, współzależności i wagi relacji (Elliott 2016).

Bibliografia

- AARP i National Alliance for Caregiving (2020), *Caregiving in the United States 2020*, AARP, Washington, DC. <https://doi.org/10.26419/ppi.00103.001>
- Adler M. A. (2023), *Active fathers in the United States: Caught between de-gendering care and caring masculinities*, „Journal of Family Issues”, no. 44(5), s. 1177–1196. <https://doi.org/10.1177/0192513X211055510>

- Allan J. A. (2023), "Husbands are pregnant, too": Caring masculinities in pregnancy books for men, "The Journal of Men's Studies", no. 31(2), s. 282–302. <https://doi.org/10.1177/10608265221122799>
- Andrew A., Cattán S., Costa-Dias M., Farquharson Ch., Kraftman L., Krutikova S., Phimister A., Sevilla A. (2020), *How Are Mothers and Fathers Balancing Work and Family under Lockdown?*, The Institute for Fiscal Studies, London, https://ifs.org.uk/sites/default/files/output_url_files/BN290-Mothers-and-fathers-balancing-work-and-life-under-lockdown.pdf (dostęp: 13.02.2024).
- Araúna N., Tortajada I., Willem C. (2018), *Portrayals of caring masculinities in fiction film: The male caregiver in Still Mine, Intouchables and Nebraska*, "Masculinities and Social Change", no. 7(1), s. 82–102. <https://doi.org/10.17583/MCS.2018.2749>
- Arber S., Gilbert N. (1989), *Men: the forgotten carers*, "Sociology", no. 23(1), s. 111–118.
- Arcimowicz K. (2020), *Oblicza męskości w neoserialach. Hegemonia – kontaminacja – inkluzja*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Arnalds Á. A., Belope-Nguema S., Eydal G. B., Fernández-Cornejo J. A. (2022), *Construction fatherhood in the North and South: Paid parental leave, work and care in Iceland and Spain*, "Acta Sociologica", no. 65(1), s. 86–102. <https://doi.org/10.1177/00016993211008517>
- Ashley N. R., Kleinpeter Ch. B. (2002). *Gender differences in coping strategies of spousal dementia caregiving*, "Journal of Human Behavior in the Social Environment", no. 6(2), s. 29–46. https://doi.org/10.1300/J137v06n02_03
- Axelsson T. K. (2018), *Fostering parental involvement, gender equality and caring masculinities*, Conference paper, <https://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:1265446/FULLTEXT01.pdf> (dostęp: 16.05.2024).
- Baines D., Charlesworth S., Cunningham I. (2015), *Changing care? Men and managerialism in the nonprofit sector*, "Journal of Social Work", no. 15(5), s. 459–478. <https://doi.org/10.1177/1468017314548149>
- Baker K. L., Robertson N. (2008), *Coping with caring for someone with dementia: Reviewing the literature about men*, "Aging and Mental Health", no. 12(4), s. 413–422. <https://doi.org/10.1080/13607860802224250>
- Barker K. L., Robertson N., Connelly D. (2010), *Men caring for wives with dementia: Masculinity, strain and gain*, "Aging and Mental Health", no. 14(3), s. 319–327. <https://doi.org/10.1080/13607860903228788>
- Barusch A. S., Spaid W. M. (1989), *Gender differences in caregiving: Why do wives report greater burden?*, "The Gerontologist", no. 29(5), s. 667–676. <https://doi.org/10.1093/geront/29.5.667>
- Bédard M., Kuzik R., Chambers L., Molloy D. W., Lever J. A. (2005), *Understanding burden differences between men and women caregivers: The contribution of care-recipient problem behaviors*, "International Psychogeriatric", no. 17, s. 99–118.
- Beglaubter J. (2021), *"I feel like it's a little bit of a badge of honor": Fathers' leave-taking and the development of caring masculinities*, "Men and Masculinities", no. 24(1), s. 3–22. <https://doi.org/10.1177/1097184X19874869>
- Bernacchi E., di Grigoli A. R., Hrzenjak M., Humer Ž. (2022), *Caring masculinities in early childhood education and care services and primary schools in Europe ECaRoM – Early Care and the Role of Men. Transnational report. Berlin, Florence and Ljubljana*, https://www.vmg-steiermark.at/sites/default/files/2022-05/transnational_report_ecarom_final.pdf (dostęp: 1.01.2024).
- Bianchi S. M., Sayer L. C., Milkie M. A., Robinson, J. P. (2012), *Housework: Who did, does or will do it, and how much does it matter?*, "Social Forces. A Scientific Medium of Social Study and Interpretation", no. 91(1), s. 55–63. <https://doi.org/10.1093/sf/sos120>
- Binder P. (2022), *Praca zdalna w czasie pandemii i jej implikacje dla rodzin z dziećmi – badanie jakościowe*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, nr 18(1), s. 82–110. <https://doi.org/10.18778/1733-8069.18.1.05>

- Björk S. (2015), *Doing, re-doing or undoing masculinity? Swedish men in the filial care of aging parents*, "NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research", no. 23(1), s. 20–35. <http://dx.doi.org/10.1080/08038740.2014.978369>
- Błędowski P., Pędich W., Bień B., Wojszel B., Czekanowski P. (2004), *Services for Supporting Family Carers of Elderly People in Europe: Characteristics, Coverage and Usage, National Background Report for Poland*, EUROFARMCARE, https://www.ukc.de/extern/.../summary_of_findings.pdf (dostęp: 13.03.2015).
- Bonner-Thompson C., Nayak A. (2022), *Crafting masculinities: Embodying, recuperating and redistributing care in young lives*, "Social & Cultural Geography", no. 23(9), s. 1238–1256, <https://doi.org/10.1080/14649365.2021.1910993>
- Bradley H. (1989), *Men's Work, Women's Work. A Sociological History of the Sexual Division of Labour in Employment*, Polity Press, Cambridge.
- Bradley H. (1993), *Across the great divide: The entry of men into women's jobs*, [w:] C. L. Williams (red.), *Doing Women's Work: Men in Non-traditional Occupations*, Sage, London.
- Brandth B., Kvande, E. (1998), *Masculinity and child care: The reconstruction of fathering*, "The Sociological Review", no. 46(2), s. 293–313. <https://doi.org/10.1111/1467-954X.00120>
- Brandth B., Kvande E. (2018), *Masculinity and fathering alone during parental leave*, "Men and Masculinities", no. 21, s. 72–90. <https://doi.org/10.1177/1097184X166526>
- Brazil K., Thabane L., Foster G., Bédard M. (2009), *Gender differences among Canadian spousal caregivers at the end of life*, "Health & Social Care in the Community", no. 17(2), s. 159–166. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2008.00813.x>
- Buschmeyer A. (2013), *The construction of 'alternative masculinity' among men in the childcare profession*, "International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie", no. 23(2), s. 290–309. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804293>
- Bytheway B. (1987), *Care in families of redundant Welsh steelworkers*, [w:] S. Di Gregorio (red.), *Social Gerontology. New Directions*, Cross Helm, London.
- Cahill S. (2000), *Elderly husbands caring for views diagnoses with Alzheimer disease: Are male caregivers really different?*, "Australian Journal of Social Issues", no. 35(1), s. 53–73. <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.2000.tb01303.x>
- Cain C. L. (2017), *Boundaried caring and gendered emotion management in hospice work*, "Gender, Work & Organization", no. 24(4), s. 345–539. <https://doi.org/10.1111/gwao.12166>
- Cameron C. (2001), *Promise or problem? A review of the literature on men working in early childhood services*, "Gender, Work and Organization" no. 8(4), s. 430–453. <https://doi.org/10.1111/1468-0432.00140>
- Carlson D. L., Petts R. J., Pepin J. R. (2021), *Changes in US parents' domestic labor during the early days of the COVID-19 pandemic*, "Sociological Inquiry". <https://doi.org/10.1111/soin.12459>
- Cassino D., Besen-Cassino Y. (2022), *Men at (home) work: Masculinity and the second shift during COVID-19*, "Journal for Cultural Research", no. 26(1), s. 102–116, <https://doi.org/10.1080/14797585.2021.1993749>
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2010), *Obraz typowego Polaka w starszym wieku*, Warszawa, <http://www.cbos.pl> z dnia 15.06.2013 (dostęp: 17.01.2024).
- Centrum Badania Opinii Społecznej (2020), *Modele życia małżeńskiego Polaków. Komunikat z badań*, Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa, https://www.cbos.pl/SPI-SKOM.POL/2020/K_157_20.PDF (dostęp: 17.01.2024)
- Ciaputa E., Warat M., Krzaklewska E. (2023), *It takes two to be equal? Middle-class men managing care and work during the COVID-19 pandemic in Poland*, "Gender and Research", no. 24(1), s. 62–87. <https://doi.org/10.13060/gav.2023.008>
- Collinson D., Hearn J. (2001), *Naming men as men: Implication for work, organization and management*, [w:] F. J. Barret, S. M. Whitehead (red.), *The Masculinities Reader*, Polity Press, Cambridge, s. 144–169.

- Coltrane S. (1996), *Family Man: Fatherhood, Housework, and Gender Equality*, Oxford University Press, Oxford.
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, Allen & Unwin, Sydney.
- Connell R. W. (1987), *Gender and Power*, Stanford University Press, Stanford, CA.
- Cottingham M. D. (2017), *Caring moments and their men: Masculine emotion practice in nursing*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 12(3–4), s. 270–285. <https://doi.org/10.1080/18902138.2017.1312954>
- Craig L., Churchill B. (2021), *Dual-earner parent couples' work and care during COVID-19*, "Gender, Work and Organization", no. 28(Suppl 1), s. 66–79. <https://doi.org/10.1111/gwao.12497>
- Dahlberg L., Demack S., Bambra C. (2007), *Age and gender of informal carers: A population-based study in the UK*, "Health & Social Care in the Community", no. 15(5), s. 439–445. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2524.2007.00702.x>
- Datta K., McIlwaine C., Herbert J., Evans Y., May J., Wills J. (2009), *Men on the move: Narratives of migration and work among low-paid migrant men in London*, "Social & Cultural Geography", no. 10(8), s. 853–873. <https://doi.org/10.1080/14649360903305809>
- Davidson K., Arber S., Ginn J. (2000), *Gendered meanings of care work within late life marital relationships*, "Canadian Journal on Aging", no. 19(4), s. 536–553. <https://doi.org/10.1017/S0714980800012502>
- Devreux A.-M. (2007), *'New fatherhood' in practice: Domestic and parental work performed by men in France and in the Netherlands*, "Journal of Comparative Family Studies", no. 38(1), s. 87–103.
- Döhner H., Kofahl Ch. (2005), *Supporting Family Carers of Older People in Europe – Empirical Evidence, Policy Trends and Future Perspectives*, EUROFARMCARE, https://www.uk.de/extern/eurofamcare/documents/nabares/peubare_a4.pdf (dostęp: 12.03.2015).
- Drozdowski R., Frąckowiak M., Krajewski M., Kubacka M., Luczyn P., Modrzyk A., Rogowski Ł., Rura P., Stamm A. (2020), *Życie codzienne w czasach pandemii. Raport z drugiego etapu badań*, Wydział Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, https://socjologia.amu.edu.pl/images/pliki/Zycie_codzienne_w_czasach_pandemii._Raport_z_drugiego_etapu_badan_wersja_pe%C5%82na.pdf (dostęp: 10.02.2024).
- Duncan T., Roberts S., Elliott K., Ralph B., Savic M., Robards B. (2022), *"Looking after yourself is self-respect": The limits and possibilities of men's care on a night out*, "Contemporary Drug Problems", no. 49(1), s. 46–63. <https://doi.org/10.1177/00914509211057294>
- Dzwonkowska-Godula K. (2015), *Tradycynie czy nowocześnie. Wzory macierzyństwa i ojcostwa w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Engelbeen D. J., Knoester C. (2001), *Does fatherhood matter for men?*, "Journal of Marriage and Family", no. 63(2), s. 381–393.
- Eisen D. B., Yamashita L. (2019), *Borrowing from femininity: The caring man, hybrid masculinities, and maintaining male dominance*, "Men and Masculinities", no. 22(5), s. 801–820. <https://doi.org/10.1177/1097184X17728552>
- Elliott K. (2016), *Caring masculinities: Theorizing an emerging concept*, "Men and Masculinities", no. 19(3), s. 240–259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>
- Elliott K. (2020a), *Bringing in margin and centre: 'Open' and 'closed' as concepts for considering men and masculinities*, "Gender, Place & Culture", no. 27(12), s. 1723–744. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2020.1715348>
- Elliott K. (2020b), *Young Men Navigating Contemporary Masculinities*, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Elliott K., Roberts S. (2022), *Caring masculinities among working-class men in blue-collar occupations in the UK: Understanding biographies of care*, "Gender Work Organization", no. 1–17, <https://doi.org/10.1111/gwao.12936>
- Engster D. (2009), *Rozważania na temat teorii opieki: praktyka i obowiązki opieki*, [w:] E. Charkiewicz, A. Zachorowska-Mazurkiewicz (red.), *Gender i ekonomia opieki*, Biblioteka Think Tanku Feministycznego, Warszawa.

- Essex E. L., Seltzer M. M., Krauss M. W. (2005), *Fathers as caregivers for adult children with mental retardation*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 250–268.
- Fine M., Glendinning C. (2005), *Dependence, independence or inter-dependence? Revisiting the concept of 'care' and 'dependency'*, "Aging & Society", no. 25.
- Fineman M. (2004), *The Autonomy Myth: A Theory of Dependency*, New York Press, New York.
- Fisher B., Tronto J. (1990), *Towards a feminist theory of caring*, [w:] E. Abel, M. Nelson (red.), *Circles of Care: Work and Identity in Women's Lives*, State University of New York Press, Albany.
- Fisher M. (1994), *Man-made care: Community care and older male carers*, "British Journal of Social Work", no. 24, s. 659–680.
- Flood M. (2015), *Men and gender equality*, [w:] M. Flood, R. Howson (red.), *Engaging Men in Building Gender Equality*, Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, s. 1–33.
- Francis B., Skelton Ch. (2005), *Reassessing Gender and Achievement: Questioning Contemporary Debates*, Routledge, London.
- Friedman S. (2015), *Still a „stalled revolution“? Work/family experiences, hegemonic masculinity, and moving toward gender equality*, "Sociology Compass", no. 9, s. 140–155.
- Fuszara M. (2008), *Dobrze jest być rodziną, czyli mężczyźni w zawodach sfeminizowanych*, [w:] M. Fuszara (red.), *Nowi mężczyźni? Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*, Trio, Warszawa, s. 329–360.
- Gallicchio L., Siddiqi N., Langenberg P., Baumgarten M. (2002), *Gender differences in burden and depression among informal caregivers of demented elders in the community*, "International Journal of Geriatric Psychiatry", no. 17, s. 154–163.
- Gärtner M., Schwerma K., Beier S. (2007), *Fostering Caring Masculinities. Documentation of the German Gender Expert Study*, Dissens e.V. and GenderWerk, Berlin, Germany.
- Gershuny J., Godzin M., Jones S. (1994), *The domestic labour revolution: A process of lagged adaptation*, [w:] M. Anderson, F. Bechhofer, J. Gershuny (red.), *The Social and Political Economy of the Household*, Oxford University Press, Oxford, s. 151–197.
- Gill S. S. (2020), *"I need to be there": British South Asian men's experiences of care and caring*, "Community, Work & Family", no. 23(3), s. 270–285. <https://doi.org/10.1080/13668803.2018.153182>
- Gilligan C. (2015), *Innym głosem. Teoria psychologiczna a rozwój kobiet*, przeł. B. Szelewa, Krytyka Polityczna, Warszawa.
- Gilmore-Bykovskyi A., Croff R., Glover C. M., Jackson J. D., Resendez J., Perez A., Zuelsdorff M., Green-Harris G., Manly J. J. (2022), *Traversing the aging research and health equity divide: Toward intersectional frameworks of research justice and participation*, "Gerontologist", no. 62, s. 711–720.
- Grbich C. F. (1997), *Male primary caregivers in Australia: The process of becoming and being*, "Acta Sociologica", no. 40, s. 335–355.
- Greenberg J. S. (2005), *Differences between fathers and mothers in the care of their children with mental illness*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr., *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 269–293.
- Groes-Green C. (2012), *Philogynous masculinities: Contextualizing alternative manhood in Mozambique*, "Men and Masculinities", no. 15(2), s. 91–111. <https://doi.org/10.1177/1097184x11427021>
- Grotowska-Leder J. (2008), *Sieci społeczne seniorów mieszkających w rejonach nieurbanizowanych w perspektywie teoretycznej i empirycznej*, [w:] J. T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 171–185.
- Gutmann D. (1987), *Reclaimed Powers: Toward a New Psychology of Men and Women in Later Life*, Basic Books, New York.

- Hank K., Steinbach A. (2020), *The virus changed everything, didn't it? Couples' division of housework and childcare before and during the Coronavirus crisis*, "Journal of Family Research", early view. <https://doi.org/10.20377/jfr-488>
- Hanlon N. (2012), *Masculinities, Care and Equality. Identity and Nurture in Men's Lives*, Palgrave Macmillan, London.
- Harris P. B. (2005), *The voice of husbands and sons caring for a family member with dementia*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 213–233.
- Harris Ph. B. (1993), *The misunderstood caregivers? A qualitative study of the male caregivers of Alzheimer's disease victims*, "Gerontologist", no. 33, s. 551–556.
- Harris Ph. B. (1995), *Differences among husband caring for their wives with Alzheimer's disease: Qualitative findings and counseling implications*, "Journal of Clinical Geropsychology", no. 1(2), s. 97–106.
- Harris Ph. B., Long S. O., Fujii M. (1998), *Men and elder care in Japan: A ripple of change?*, "Journal of Cross-Cultural Gerontology", no. 13, s. 177–198. <https://doi.org/10.1023/A:1006571508069>
- Harwood D. G., Barker W. W., Ownby R. L., Bravo M., Agüero H., Duara R. (2000), *Predictors of positive and negative appraisal among Cuban American caregivers of Alzheimer's disease patients*, "International Journal of Geriatric Psychiatry", no. 15, s. 481–487.
- Hasmanová Marhánková J. (2020), *Being a (grand)father: (Re)constructing masculinity through the life-course*, "Journal of Family Issues", no. 41(3), s. 267–287. <https://doi.org/10.1177/0192513X19876064>
- Hatten W., Vinter L., Williams R. (2002), *Dads and Dads Needs and Expectations at Home and work*, Equal Opportunities Commission, London, s. 14–20.
- Hearn J. (2018). *Moving men, changing men, othering men: On politics, care and representation*, "Quaderns De l'Institut Català d'Antropologia", no. 34, s. 29–58. <https://pure.hud.ac.uk/en/publications/moving-men-changing-men-othering-men-on-politics-care-and-represe/fin-gerprints> (dostęp: 2.02.2024).
- Heinz M., Keane E., Davison K. (2023), *Gender in initial teacher education: Entry patterns, intersectionality and a dialectic rationale for diverse masculinities in schooling*, "European Journal of Teacher Education", no. 46(1), s. 134–153. <https://doi.org/10.1080/02619768.2021.1890709>
- Henwood K., Procter J. (2003), *The "good father": Reading men's accounts of paternal involvement during the transition to first-time fatherhood*, "The British Journal of Social Psychology", no. 42 (Pt 3), s. 337–355. <https://doi.org/10.1348/014466603322438198>
- Hirst M. (2001), *Trends in informal care in Great Britain during the 1990s*, "Health and Social Care in the Community", no. 9, s. 309–333.
- Holter Ø. G. (2007), *Men's work and family reconciliation in Europe*, "Men and Masculinities", no. 9(4), s. 425–456.
- Holter Ø. G., Svarre H., Egeland C. (2009), *Gender equality and quality of life – A Norwegian perspective*, NIKK (Nordic Gender Institute), Oslo, http://www.nikk.no/wp-content/uploads/NIKKpub2009_ligestillingspolitik_M%C3%A6nd-og-maskuliniteter_Gender-Equality-Qualit-yo-fLifeEng.pdf (dostęp: 20.08.2016).
- hooks bell (2013), *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- hooks bell (2022), *Gotowi na zmianę. O mężczyznach, męskości i miłości*, przeł. M. Kunz, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Hookway N. S., Cruickshank V. (2022), *Changing masculinities? Using caring masculinity to analyse social media responses to the decline of men in Australian primary school teaching*, "Journal of Sociology". <https://doi.org/10.1177/14407833221136018>
- Mrzeńjak M. (2013), *Negotiating masculinity in informal paid care work*, "International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie", no. 23(2), s. 346–362. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804296>

- Hunter S., Riggs D. W., Augoustinos M. (2017), *Hegemonic masculinity vs. a caring masculinity: Implications for understanding primary caregiving fathers*, "Social and Personality Psychology Compass", no. 11(3). <https://doi.org/10.1111/spc3.12307>
- Hussein S. (2011), *Men in the English care sector*, "Social Care Workforce Periodical", no. 14, s. 2–46.
- Hussein Sh. (2011), *Migrant workers in long-term care: Evidence from England on trends, pay and profile*, "Social Care Workforce Periodical", no. 12, March [online], <http://www.kcl.ac.uk/sspp/kpi/scwru/pubs/periodical/issues/scwp12.pdf> (dostęp: 13.02.2024).
- Hussein Sh., Christensen K. (2017), *Migration, gender and low paid work: On migrant men's entry dynamics into the feminized social care work in the United Kingdom*, "Journal of Ethnic and Migration Studies", no. 43(5), s. 749–765. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2016.1202751>
- Hussein Sh., Ismail M., Manthorpe J. (2014), *Male workers in the female-dominated long-term care sector: Evidence from England*, "Journal of Gender Studies". <http://dx.doi.org/10.1080/09589236.2014.887001>
- Hussein Sh., Manthorpe J., Stevens M. (2011), *Social care as first work experience in England: A secondary analysis of the profile of a national sample of migrant workers*, "Health and Social Care in the Community", no. 9(1), s. 83–97.
- Hyży E. (2012), *Wkład feministycznych teorii etycznych do bioetyki*, „Nowiny Lekarskie”, nr 81(5), s. 524–533.
- Ingersoll-Dayton B., Raschick M. (2004), *The relationship between care-recipient behaviors and spousal caregiving stress*, "The Gerontologist" no. 44(3), s. 318–327. <https://doi.org/10.1093/geront/44.3.318>
- Jankowska K. (2008), *Mężczyźni – nauczyciele gimnazjalni i licealni*, [w:] M. Fuszara (red.), *Nowi mężczyźni? Zmieniające się modele męskości we współczesnej Polsce*, Trio, Warszawa, s. 361–387.
- Jordan A. (2020), *Masculinizing care? Gender, ethics of care, and fathers' rights groups*, "Men and Masculinities", no. 23(1), s. 20–41. <https://doi.org/10.1177/1097184X18776364>
- Kalemba J. (2020), *'Being called sisters': Masculinities and black male nurses in South Africa*, "Gender, Work and Organization", no. 27(4), s. 647–663. <https://doi.org/10.1111/gwao.12423>
- Kaufman G., Uhlenberg P. (2000), *The influence of parenthood on the work effort of married men and women*, "Social Forces", no. 78(3), s. 931–949. <https://doi.org/10.2307/3005936>
- Kaye L. W., Applegate J. S. (1994), *Older men and the family caregivers orientation*, [w:] E. Thompson (red.), *Older Men's Lives*, Sage, Thousand Oaks CA, s. 218–236.
- Kilkey M. (2010), *Men and domestic labor: A missing link in the global care chain*, "Men and Masculinities", no. 13(1), s. 126–149. <https://doi.org/10.1177/1097184X10382884>
- Kimmel M. A. (2000), *The Gendered Society*, Oxford University Press, New York.
- Kittay E. F. (1999), *Love's Labour: Essays on Women, Equality, and Dependency*, Routledge, New York.
- Kluczyńska U. (2008), *„Nowe ojcostwo” w kontekście przemian męskości w kulturze współczesnej*, [w:] W. Muszyński, E. Sikora (red.), *Miłość, wierność i uczciwość na rozstajach współczesności. Kształty rodziny współczesnej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, s. 170–181.
- Kluczyńska U. (2010a), *Dziadkowie, ojcowie, synowie a przemiany męskości w kulturze współczesnej*, [w:] B. Bugajska (red.), *Młodość i starość. Integracja pokoleń*, Wydawnictwo ZAPOL, Szczecin, s. 83–98.
- Kluczyńska U. (2010b), *Konstruowanie męskości i ojcostwa w kulturze popularnej. Analiza porad(ników) dla rodziców*, [w:] V. Drabik-Podgórna, E. Zierkiewicz (red.), *Poradnictwo w kulturze indywidualizmu*, Oficyna Wydawnicza Atut, Wrocław, s. 167–183.
- Kluczyńska U. (2011), *Czas wolny starszych mężczyzn*, [w:] J. Krzyżowski, J. Mucha (red.), *Ku socjologii starości. Starzenie się w biegu jednostki życia*, Wydawnictwo AGH, Kraków, s. 83–104.
- Kluczyńska U. (2015), *Older husbands as carers. Construction of masculinity in context of caregiving*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 73–94.

- Kluczyńska U. (2016), „*Głupio żeby tak oddać żonę...*” – konstruowanie opieki i męskości przez starych mężczyzn opiekujących się swoimi przewlekłe chorymi żonami, „Autobiografie. Literatura, kultura, media”, nr 6(1), s. 139–159.
- Kluczyńska U. (2017a), *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań 2017.
- Kluczyńska U. (2017b), *Motives for choosing and resigning from nursing by men in Poland and the definition of masculinity: A qualitative study*, “Journal of Advanced Nursing”. <https://doi.org/10.1111/jan.13240>
- Kluczyńska U. (2021), *Caring masculinity or hybrid masculinity? An analysis of research results on male nurses in Poland*, “Society Register”, no. 5(1), s. 7–6. <https://doi.org/10.14746/sr.2021.5.1.01>
- Kramer B. J. (2000), *Husbands caring for wives with dementia: A longitudinal study of continuity and change*, “Health and Social Work”, no. 25, s. 97–108.
- Kramer B. J. (2005), *Men as caregivers: An overview*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr. (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 3–19.
- Kramer B. J., Thompson Jr. E. H. (red.) (2005), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York.
- Kreyenfeld M., Zinn S. (2021), *Coronavirus and care: How the coronavirus crisis affected fathers' involvement in Germany*, “Demographic Research”, vol. 44, no. 4, s. 99–124. <https://www.demographic-research.org/Volumes/Vol44/4/https://doi.org/10.4054/DemRes.2021.44.4>
- Krzaklewska E., Slany K., Ciaputa E., Kowalska B., Ratecka A., Tobiasz-Adamaczyk B., Warat M., Woźniak B. (2016), *Gender Equality and Quality of Life in Poland. A Survey Research Report*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków <https://geq.socjologia.uj.edu.pl/documents/32447484/35419405/GEQ+ENG.pdf/2a8c82c8-aa81-4d1d-9387-5ca07e63f0e1> (dostęp: 17.01.2024).
- Lamb M. E. (1987), *Introduction: The emergent American father*, [w:] M. E. Lamb (red.), *The Father's Role: Cross-cultural Perspectives*, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, s. 3–25.
- LaRossa, R. (1988), *Fatherhood and social change*, “Family Relations”, no. 37(4), s. 451–457. <https://doi.org/10.2307/584119>
- Latshaw B. A., Hale S. I. (2015), *‘The domestic handoff’: Stay-at-home fathers’ time-use in female breadwinner families*, “Journal of Family Studies”, s. 1–24. <http://dx.doi.org/10.1080/13229400.2015.1034157>
- Lee J. Y., Lee Sh. J. (2016), *Caring is masculine: Stay-at-home fathers and masculine identity*, “Psychology of Men & Masculinity. Advance online publication”. <https://doi.org/10.1037/men0000079>
- Leontowitsch M. (2022), *Caring masculinities at work in later life: Exploring relational care work in retirement*, “Gender, Work and Organization”, s. 1–16. <https://doi.org/10.1111/gwao.12954>
- Lewis S. N., West A. F., Stein A., Malmberg L. E., Bethell K., Barnes J., Sylva K., Leach P. (2009), *A comparison of father-infant interaction between primary and non-primary care giving fathers*, “Child: Care, Health and Development”, no. 35(2), s. 199–207, Epub 2008, Nov 24, PMID: 19054006. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2214.2008.00913.x>
- Liong M. (2015), *Sacrifice for the family: Representation and practice of stay-at-home fathers in the intersection of masculinity and class in Hong Kong*, “Journal of Gender Studies”, s. 1–16. <https://doi.org/10.1080/09589236.2015.1111200>
- Liu C., Badana A. N. S., Burgdorf J., Fabius C. D., Roth D. L., Haley W. E. (2021), *Systematic review and meta-analysis of racial and ethnic differences in dementia caregivers’ well-being*, “Gerontologist”, no. 61, s. 228–243.
- Lloyd L. (2000), *Caring about carers: Only half picture?*, “Critical Social Policy”, no. 20(1), s. 139–150.
- Lund R., Tienari J. (2019), *Passion, care, and Eros in the gendered neoliberal university*, “Organization”, no. 26(1), 98–121. <https://doi.org/10.1177/1350508418805283>

- Lund R., Meriläinen S., Tienari J. (2019), *New masculinities in universities? Discourses, ambivalence and potential change*, "Gender, Work and Organization", no. 26(10), s. 1376–1397. <https://doi.org/10.1111/gwao.12383>
- Martin-Matthew A., Campbell L. D. (1995), *Gender roles, employment and informal care*, [w:] S. Arber, J. Ginn (red.), *Connecting Gender and Ageing: A Sociological Approach*, Open University Press, Bristol, s. 129–143.
- Matthaei J. (2001), *Healing ourselves, healing our economy: Paid work, unpaid work and the next stage of feminist economic transformation*, "Journal of Radical Economic", no. 33, s. 461–491.
- Matthews S. H. (2005), *Brothers and parents care: An explanation for son's underrepresentation*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr. (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 234–249.
- Miller B., Cafasso L. (1992), *Gender differences in caregiving: Fact or artifact?*, "The Gerontologist", no. 32(4), s. 498–507. <https://doi.org/10.1093/geront/32.4.498>
- Milligan C., Morbey H. (2016), *Care, coping and identity: Older men's experiences of spousal caregiving*, "Journal of Aging Studies", no. 38, s. 105–114. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2016.05.002>
- Milne A., Hatzidimitriadou E. (2003), *'Isn't he wonderful?' Exploring the contribution and conceptualization of older husbands as carers*, "Ageing International" no. 28, s. 389–407. <https://doi.org/10.1007/s12126-003-1011-y>
- Mitchell E., Kelly-Hanku A., Mek A., Trumb R. N., Persson A., Worth H., Bell S. (2021), *Caring masculinities in the context of HIV serodiscordant relationships in Papua New Guinea*, "Men and Masculinities", no. 24(2), s. 326–344. <https://doi.org/10.1177/1097184X19889659>
- Morgan D. J. (1992), *Discovering Men*, Routledge, New York–London.
- Morrell R., Jewkes R. (2011), *Carework and caring: A path to gender equitable practices among Men in South Africa?*, "International Journal for Equity in Health", no. 10(1), s. 17. <https://doi.org/10.1186/1475-9276-10-17>
- Munro I., Karen-Leigh E. (2010), *The burden of care of gay male carers caring for men living with HIV/AIDS*, "American Journal of Men's Health", no. 4(4), s. 287–296.
- National Alliance for Caregiving (2009), *Caregiving in the U.S. 2009*, AARP Research, Washington, DC. <https://doi.org/10.26419/res.00062.001>
- Nayak A. (2023), *Decolonizing care: Hegemonic masculinity, caring masculinities and the material configurations of care*, "Men and Masculinities", no. 26, s. 167–187.
- Neno R. (2004), *Male carers: Myth or reality?*, "Nursing Older People", no. 16(8).
- Neufeld A., Harrison M. J. (1998), *Men as caregivers: Reciprocal relationships or obligation?*, "Journal of Advanced Nursing", no. 28(5).
- O'Brien M., Shemilt I. (2003), *Working Fathers: Earning and Caring*, Equal Opportunities Commission, London.
- Ordon U. (2021), *Mężczyzna w edukacji przedszkolnej: prolegomena do badań w Polsce*, "Language Culture Politics International Journal", no. 1, s. 243–257. <https://doi.org/10.54515/lcp.2021.1.243-257>
- Paulson S., Hirsch E., DeVore J. (2022), *Caring masculinities: Stories of interspecies love in the Andes and Atlantic Forest*, "General Anthropology", no. 29(1), s. 10–13. <https://doi.org/10.1111/gena.12094>
- Pearlin L. I. (1999), *The stress process revisited*, [w:] C. S. Aneshensel, J. C. Phelan (red.), *Handbook of the Sociology of Mental Health*, Springer, Boston, MA, s. 395–415. https://doi.org/10.1007/0-387-36223-1_19
- Pease B. (2011), *Men in social work: Challenging or reproducing an unequal gender regime?*, "Affilia", no. 26(4), s. 406–418. <https://doi.org/10.1177/0886109911428207>
- Perra M. S., Ruspini E. (2013), *Men who work in 'non-traditional' occupations*, "International Review of Sociology", no. 23(2), s. 265–270. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804288>
- Philips J. (2009), *Troska*, przeł. A. Gruba, Wydawnictwo Sic!, Warszawa.

- Prattes R. (2022), *Caring masculinities and race: On racialized workers and "new fathers"*, "Men and Masculinities", no. 25(5), s. 721–742. <https://doi.org/10.1177/1097184X211065024>
- Prattes R. (2023), *Colonial care: Care in the service of whiteness*, "Essays in Philosophy", no. 24(1/2), s. 41–57. <https://doi.org/10.5840/eip202352413>
- Quartararo C., Falcinelli D. (2013), *Not only men but also migrants in non-traditional occupations*, "International Review of Sociology", no. 23(2), s. 363–378. <https://doi.org/10.1080/03906701.2013.804297>
- Raghuram P. (2019), *Race and feminist care ethics: Intersectionality as method*, "Gender, Place & Culture", no. 26(5), s. 613–637. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2019.1567471>
- Ribeiro O., Paul C., Nogueira C. (2007), *Real men, real husbands: Caregiving and masculinities in later life*, "Journal of Aging Studies" no. 21(4), s. 302–313. <https://doi.org/10.1016/j.jag-ing.2007.05.005>
- Roberts S., Prattes R. (2023), *Caring masculinities in theory and practice: Reiterating the relevance and clarifying the capaciousness of the concept*, "Sociological Research Online", no. 29(3), s. 1–11. <https://doi.org/10.1177/13607804231205978>
- Rohde-Abuba C. (2018), *The discourse on the integration of male 'refugees' into public and private elderly care homes in the context of the current care crisis in Germany*, "Robert Schuman Centre for Advanced Studies Research Working Paper RSCAS", no. 48.
- Rotundo E. A. (1985), *American fatherhood. A historical perspective*, "American Behavioral Scientist", no. 27, s. 7–25.
- Russell R. (2001), *In sickness and in health. Qualitative study of elderly men who care of wives with dementia*, "Journal of Ageing Studies", no. 15, s. 351–367.
- Russell R. (2007), *Men doing 'women's work': Elderly men caregivers and the gendered construction of care work*, "The Journal of Men's Studies", no. 15(1), s. 1–18.
- Sanders S., Power J. (2009), *Roles, responsibilities, and relationships among older husbands caring for wives with progressive dementia and others chronic conditions*, "Health and Social Work", no. 34(1).
- Scambor E., Wojnicka K., Bergmann N. (red.) (2012), *The Role of Men in Gender Equality – European Strategies & Insights*, Vienna–Berlin–Graz, http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/files/gender_pay_gap/130424_final_report_role_of_men_en.pdf (dostęp: 15.08.2015).
- Scambor E., Hrzenjak M., Bergmann N., Holter Ø. G. (2015), *Men's share of care for children and professional care*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 53–71.
- Scambor E., Bergman N., Wojnicka K., Belghiti-Mahut S., Hearn J., Holter Ø. G., Gärtner M., Hrzenjak M., Scambor Ch., White A. (2014), *Men and gender equality: European insights*, "Men and Masculinities", no. 17(5).
- Seiler C. (2020), *The origin of white care*, "Social Text", no. 38(1), s. 17–38.
- Sevilla A., Smith S. (2020), *Baby steps: The gender division of childcare during the COVID-19 pandemic* "Oxford Review of Economic Policy", no. 36(1), s. S169–S186. <https://doi.org/10.1093/oxrep/graa027>
- Simpson R. (2005), *Men in non-traditional occupations: Career entry, career orientation and experience of role strain*, "Gender, Work and Organization", no. 12(4).
- Simpson R., Lewis P. (2020), *Men in caring occupations and the postfeminist gender regime*, [w:] L. Gottzén, U. Mellström, T. Shefer (red.), *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, Routledge, London, s. 311–319. <https://doi.org/10.4324/9781315165165>
- Sipes C. S. (2005), *The experience and relationships of gay male caregivers who provide care for their partners with AIDS*, [w:] B. J. Kramer, E. H. Thompson Jr. (red.), *Men as Caregivers*, Prometheus Books, New York, s. 151–189.
- Siriopoulus G., Brown Y., Wright K. (1999), *Caregivers of wives diagnosed with Alzheimer's disease: Husband's perspective*, "American Journal of Alzheimer's Disease", no. 14, s. 79–87.

- Sparks M. B., Farran C. J., Donnner E., Keane-Hagerty E. (1998), *Wives, husbands and daughters of dementia patients: Predicators of caregivers' mental and physical health*, "Scholarly Inquiry for Nursing Practice: An International Journal", no. 12, s. 221–238.
- St. George J. M., Fletcher R. J. (2014), *Men's experiences of grandfatherhood: A welcome surprise*, "The International Journal of Aging and Human Development", no. 78(4), s. 351–378. <https://doi.org/10.2190/AG.78.4.c>
- Stoller E. P. (1990), *Males as helpers: The role of sons, relatives, and friends*, "The Gerontologist", no. 30, s. 228–235.
- Stoller E. P. (1994), *Teaching about gender: The experience of family care of frail elderly relatives*, "Educational Gerontology", no. 20, s. 679–697.
- Suwada K. (2013), *Dostrzeżenie ojców na nowo. Ojcostwo a polityka społeczna w społeczeństwach współczesnych*, [w:] K. Slany (red.), *Zagadnienia małżeństwa i rodzin w perspektywie feministyczno-genderowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, s. 93–106.
- Suwada K. (2015) *The naturalisation of a difference. The experience of fatherhood in Sweden and Poland*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 16(2), s. 141–155.
- Suwada K. (2016), *Polish and Swedish fathers and (un)achieved work-life balance*, [w:] I. Crespi, E. Ruspini (red.), *Balancing Work and Family in a Changing Society. The Fathers' Perspective*, Palgrave Macmillan, London, s. 191–205.
- Suwada K. (2017a), *Esej recenzyjny o książce Urszuli Kluczyńskiej „Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej”*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań.
- Suwada K. (2017b), *Męskości opiekuńcze. Zaangażowanie w ojcostwo a rekonstrukcja modeli męskości*, „Miscellanea Anthropologica et Sociologica”, nr 18(2), s. 77–90.
- Suwada K. (2021a), *Parenting and Work in Poland. A Gender Studies Perspective*, Springer, New York.
- Suwada K. (2021b), *Ojcowie na urlopach rodzicielskich. Przekraczanie tradycyjnych ról płciowych w życiu rodzinnym w Polsce*, „Przegląd Socjologiczny”, nr 70(1), s. 111–130. <https://doi.org/10.26485/PS/2021/70.1/6>
- Suwada K. (2022), *Care involvement and power relations. Parenting and gender in contemporary Poland*, „Journal of Family Research”, no. 34(3), s. 892–911.
- Śmietana M. (2011), *„Matczyjni” ojcowie? Męskość i kobiecość w hiszpańskich rodzinach ojców gejów*, [w:] E. Caputa, K. Wojnicka (red.), *Karuzela z mężczyznami. Problematyka męskości w polskich badaniach społecznych*, Impuls, Kraków, s. 139–180.
- Tarrant A. (2013), *Grandfathering as spatio-temporal practice: Conceptualizing performances of ageing masculinities in contemporary familial carescapes*, "Social & Cultural Geography", no. 14(2), s. 192–210. <https://doi.org/10.1080/14649365.2012.74050>
- Tarrant A. (2018), *Care in an age of austerity: Men's care responsibilities in low-income families*, "Ethics and Social Welfare", no. 12(1), s. 34–48, <https://doi.org/10.1080/17496535.2017.1413581>
- Thomson L. (1993), *Conceptualizing gender in marriage: A case of marital care*, "Journal of Marriage and the Family", no. 55, s. 557–569.
- Tingting L., Zhongxuan L. (2021), *Caring masculinity as caring capital in the field of marriage: Chinese rural migrant men's engagement with digital dating*, "Information, Communication & Society". <https://doi.org/10.1080/1369118X.2021.2020869>
- Ungerson C. (1987), *Policy Is Personal: Sex, Gender and Informal Care*, Tavistock, London.
- Ungerson C., Kegan P. (1983), *Why do women care?*, [w:] J. Finch, D. Groves (red.), *A Labour of Love: Women, Work and Caring*, Routledge, London.
- Unson Ch., Njoku A., Bernard S., Agbalenyo M. (2023), *Racial and ethnic disparities in chronic stress among male caregivers*, "International Journal of Environmental Research and Public Health", no. 20, s. 61–88. <https://doi.org/10.3390/ijerph20126188>

- Ward R., Rivers I., Sutherland M. (2012), *Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Ageing. Biographical Approaches for Inclusive Care and Support*, Jessica Kingsley Publishers, London–Philadelphia.
- Wardlow H. (2018), “*With AIDS I am happier than i have ever been before*”, “The Australian Journal of Anthropology”, no. 30(3). <http://dx.doi.org/10.1111/taja.12304>
- West A. F., Lewis S., Ram B., Barnes J., Leach P., Sylva K., Stein A. (2009), *Why do some fathers become primary caregivers for their infants? A qualitative study*, “Child: Care, Health and Development”, no. 35, s. 208–216.
- Whitehead S. M. (2002), *Men and Masculinities*, Polity Press, Cambridge.
- Williams Ch. L. (1993), *Introduction*, [w:] Ch. L. Williams (red.), *Doing Women's Work: Men in Non-traditional Occupations*, Sage, London, s. 1–9.
- Williams Ch. L. (1995), *Still a Man's Word: Men Who Do Women's Work*, University of California Press, Berkeley.
- Williams L. S., Villemez W. J. (1993), *Seekers and finders. Male entry and exit in female-dominated jobs*, [w:] Ch. L. Williams (red.), *Doing Women's Work: Men in Non-traditional Occupations*, Sage, London, s. 64–90.
- Wingfield A. (2009), *Razializing the glass escalator. Reconsidering men's experiences with women's work*, “Gender and Society”, no. 23, s. 5–26.
- Wojnicka K. (2021), *Men and masculinities in the time of crisis. Between care and protection*, “NORMA: International Journal for Masculinity Studies”, no. 16(1), s. 1–5. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.1885860>
- Wojnicka K., Kubisa J. (2023), *The COVID-19 pandemic and caring masculinity: New prospects or a wasted opportunity?*, “Gender, Work & Organization”, s. 1–15. <https://doi.org/10.1111/gwao.1300>
- Yee J. L., Schulz R. (2000), *Gender differences in psychiatric morbidity among family caregivers: a review and analysis*, “The Gerontologist”, no. 40, s. 147–164.
- Zierkiewicz E., Mazurek E. (2015), *Couples dealing with breast cancer: The role of husbands in supporting their wives*, „Studia Humanistyczne AGH”, nr 14(2), s. 95–116.
- Zyngier D. (2009), *Doing it to (for) boys (again): Do we really need more books telling us there is a problem with boys' underachievement in education?*, “Gender and Education”, no. 21(1), s. 111–118.

Anna M. Kłonkowska

Męskości kobiece

Męskości kobiece jako męskość bez mężczyzn

Pojęcie kobiecej męskości pojawiło się już na początku lat 70. XX wieku, w pracy Roberta Stollera *Splitting: A Case of Female Masculinity* (Stoller 1973). Założenie, że męskość jest realizowana nie tylko przez mężczyzn, stanowi oś, wokół której osadzona jest książka *Female Masculinity* J. Halberstam.

Publikację tę rozpoczynają pytania o to, czym jest męskość i czy koniecznie musi być postrzegana jako społeczny, kulturowy i polityczny wyraz bycia mężczyzną? Halberstam odpowiada przecząco, uważając, że męskość może być realizowana także przez osoby nieposiadające ciała rozpoznawanych jako męskie – np. przez kobiety. Zaznacza też, że męskości kobiece nie tylko nie stanowią imitacji bycia mężczyzną, ale pokazują nam, jak męskość, jako taka, jest konstruowana. Są jednak – zdaniem Halberstam – ignorowane nie tylko w szeroko pojętej kulturze, ale i w badaniach akademickich na temat męskości (Halberstam 1998: 1–2). Tym samym sugeruje, że „powszechna obojętność wobec kobiecej męskości [...] ma wyraźnie ideologiczne motywacje i podtrzymuje złożone struktury społeczne, które łączą męskość z byciem mężczyzną oraz z władzą i dominacją” (Halberstam 1998: 2). Uważa bowiem, że jeśli to, co nazywamy „dominującą męskością”, wydaje się być naturalizowaną relacją między byciem mężczyzną a władzą, to nie ma sensu badać mężczyzn pod kątem społecznej konstrukcji męskości, szczególnie zaś białych mężczyzn z klasy średniej, dotąd traktowanych jako punkt odniesienia do badań nad męskością.

Dlatego Halberstam w pierwszym rozdziale swojej książki o kobiecych męskościach deklaruje:

Studium to utrzymuje pewien stopień obojętności wobec białości mężczyzny i męskości białego mężczyzny oraz projektu określania jego władzy: męskość mężczyzn pojawia się w moim projekcie jako hermeneutyka i jako kontrprzykład dla rodzajów męskości, które wydają się najbardziej pouczające o relacjach płci i najbardziej generujące zmiany społeczne. [...] Poszukuje ono politycznych zarysów męskiego przywileju nie w mężczyznach, ale w życiu europejskich arystokratek cross-dresserek w latach dwudziestych XX wieku; opisuje szczegóły męskiej różnicy, porównując nie mężczyzn i kobiety, ale męskie lesbijki (*butch*) i osoby transpłciowe typu k/m;

bada ikoniczność męskości nie wśród męskich gwiazd kina (*matinée idol*), ale w historii postaci *butch* w kinie; ostatecznie stwierdza, że kształty i formy współczesnej męskości najlepiej zaprezentowane są pod postacią kobiecej męskości (Halberstam 1998: 3).

Casus chłopczycy

Pisząc o kobiecych męskościach, Halberstam zwraca uwagę na nierówny stosunek społeczny do jej przejawów w zależności od etapu życia danej osoby. W dzieciństwie bycie chłopczycą jest zatem tolerowane i nie wzbudza niepokoju rodziców podobnego do tego, który pojawia się w wypadku dziewczęcych zachowań u chłopców:

Bycie chłopczycą jest zwykle kojarzone z „naturalnym” pragnieniem większej wolności i swobody, którymi cieszą się chłopcy. Bardzo często jest odczytywane jako oznaka niezależności i samomotywacji, bycie chłopczycą może nawet być wspierane w zakresie, w jakim pozostaje wygodnie powiązane ze stabilnym poczuciem dziewczęcej tożsamości (Halberstam 1998: 5).

Jeśli jednak bycie chłopczycą przekracza pewne kulturowo akceptowane granice i identyfikacja z męskością staje się zbyt silna lub przeciąga się na okres adolescencji – społeczna percepcja diametralnie się zmienia:

Nastoletnia chłopczyca stanowi problem i jest przedmiotem najpoważniejszych prób reorientacji. Można powiedzieć, że bycie chłopczycą jest tolerowane tak długo, jak długo dziecko pozostaje w wieku przed okresem dojrzewania; jednak gdy tylko zaczyna się okres dojrzewania, na dziewczynkę spada z całą siłą presja konformizmu genderowego. Konformizm genderowy jest narzucany wszystkim dziewczętom, nie tylko chłopczycom, i w tym punkcie trudno jest utrzymać pogląd, że męska kobiecość stanowi większe zagrożenie dla stabilności społecznej i rodzinnej niż kobieca męskość. Kobieca adolescencja reprezentuje kryzys dorastania jako dziewczyna w społeczeństwie zdominowanym przez mężczyzn. Jeśli dojrzewanie dla chłopców stanowi rytuał przejścia (...), dla dziewcząt dorastanie jest lekcją powściągliwości, karaniami i represji. To właśnie w kontekście kobiecej adolescencji instynktowne postawy chłopczycy u milionów dziewcząt są przekształcane w formy kobiecości zgodne z normami (Halberstam 1998: 6).

Męskie kobiety, kobiece męskości

Choć różne formy przekazu kulturowego zdają się sugerować, że utrzymująca się w okresie adolescencji tożsamość chłopczycy jest niezgodną na dorosłość zamiast na kobiecość – niektóre kobiety realizują męskość także w dorosłym życiu. I właśnie na tych tożsamościach genderowych skupia się analiza, której podejmuje się Halberstam. Zapożyczając od Eve Kosofsky Sedgwick żartobliwe określenie „taksonomii dewiacji (*nonce taxonomies*)” (Sedgwick 1990), Halberstam pragnie zaproponować model kobiecych męskości, który zwraca uwagę na jej różnorodne formy:

Czasami kobieca męskość zbiega się z ekscesami męskiej supremacji, a czasami kodyfikuje unikalną formę społecznego buntu; często kobieca męskość jest oznaką seksualnej odmienności, ale czasami oznacza heteroseksualną wariację; czasami kobieca męskość wyznacza miejsce patologii,

a od czasu do czasu stanowi zdrową alternatywę dla tego, co uważa się za histrioniczną konwencjonalną kobiecość (Halberstam 1998: 9).

Nowe i świadome afirmacje różnych taksonomii genderowych, w tym kobiecych męskości, mają zaczynać się nie od opozycji względem męskiej władzy, ale od przymknięcia oka na konwencjonalne męskości i odmowy zaangażowania się w istniejący porządek genderowy (zob. Halberstam 1998: 9).

Halberstam podąża tu za tradycją myśli Monique Wittig, która przyjmowała, że lesbijki nie są kobietami ze względu na fakt, iż wykraczają poza heteronormatywną kategorię kobiet, zdefiniowaną przez mężczyzn i dla męskich celów (Wittig 1992), a także teorią „uwikłania w płęć” Judith Butler (2008) i postulatem, że „płęć kulturowa (*gender*) jest rodzajem imitacji, dla której nie ma oryginału” (Butler 1993: 313). Sprzeciwiając się traktowaniu pojęcia „męskości” jako synonimu, czy też kategorii tożsamej z byciem mężczyzną, Halberstam podaje przykłady znane z historii kultury, a także współczesnych taksonomii kobiecych męskości. Są to zarówno przykłady XIX-wiecznych kobiecych męskości, jak choćby postać „kobiecego męża”, trybadystki i androginicznych tożsamości europejskich arystokratek; są to także lesbijki, których orientacja psychoseksualna postrzegana była, szczególnie w pierwszej połowie XX wieku, jako inwersja genderowa. Kobiecą męskość reprezentują również *drag kings*, a także lesbijki określane w dyskursie anglojęzycznym jako *the stone butch*, których tożsamości Halberstam nie postrzega jako stadium na drodze do transmęskości, lecz jako męskie kobiety.

W swojej koncepcji kobiecych męskości, Halberstam broni zatem niezależnej samoświadomości genderowej męskich kobiet, odpierając argumenty o inwersji genderowej lub imitacji męskości reprezentowanej przez mężczyzn celem partycypacji we władzy i męskim przywileju.

Kobieca męskość [...] była oczerniana zarówno przez programy heteroseksistowskie, jak i feministyczne/kobiece; w przeciwieństwie do męskiej kobiecości, która spełnia rodzaj rytualnej funkcji w męskich kulturach homospołecznych, kobieca męskość jest ogólnie odbierana przez kultury hetero- i homonormatywne jako patologiczny znak błędnej identyfikacji i niedostosowania, jako tęsknota za byciem i posiadaniem władzy, która zawsze jest poza zasięgiem. W kontekście lesbijskim kobieca męskość została umiejscowiona jako punkt, w którym patriarchy pracuje nad kobiecą psychiką i reprodukuje mizoginię w kobiecości (Halberstam 1998: 9).

Halberstam uważa jednak, że samo istnienie męskich kobiet zmusza nas do ponownego rozważenia najbardziej podstawowych założeń dotyczących funkcji, form i reprezentacji męskości. Zastanawia się także, dlaczego relacja między byciem mężczyzną a męskością pozostała względnie bezpieczna pomimo prób podważenia naturalności płci kulturowej przez feministki, gejów, lesbijki i osoby *gender queer*. I choć pojawienie się męskiej kobiety może zdawać się stosunkowo nowym zjawiskiem, znakiem rozluźnienia konformizmu płciowego – Halberstam dowodzi, że jest to tożsamość nienowa, znana z historii kultury i udokumentowana przynajmniej od dwóch wieków (Halberstam 1998: 45).

Krytyka koncepcji męskości kobiecych

Žarko Lazarević (2019) w swojej krytyce koncepcji kobiecych męskości przewiduje, iż denaturalizacja płci kulturowej niekoniecznie wywrze wpływ na binarność płci i związaną z jej kulturowym pozycjonowaniem opresję. Binarna kobiecość i męskość może bowiem nadal istnieć, nawet jeśli ich performatywność lub „nienaturalność” zostanie ujawniona. Wyraża też obawy przed sytuacją, w której realizacja postulatów denaturalizacji płci kulturowej przyczyni się do zaistnienia strategii kooptacji, w ramach której nastąpi inkluzja męskich kobiet do „męskich społeczności”. Strategia ta może być wykorzystywana w celu utrzymania nierówności genderowych w nienaruszonym stanie i utrudnienia ich wykrycia, a męskość nadal potrzebować będzie kobiecości jako opozycyjnej kategorii (nawet jeśli w oderwaniu od płciowego nacechowania ciała). Jak twierdzi Lazarević:

Czasy się zmieniają i teraz, gdy władza nie jest już tak niedostępna jak kiedyś, musimy być bardziej ostrożni niż kiedykolwiek wcześniej. Moim celem jest przypomnienie nam wszystkim, którzy odgrywamy męskość, że otrzymujemy część patriarchalnej dywidendy, bez względu na to, jak wyglądają nasze ciała. Nawet jeśli tej dywidendzie może być trudno się oprzeć, a potrzeba asymilacji jest zawsze obecna – musimy przypominać sobie o znaczeniu sprawiedliwości. Możemy ją osiągnąć tylko wtedy, gdy odmówimy współudziału w ucisku kobiecości (Lazarević 2019: 56).

Wychodząc z podobnych przesłanek, Judith Kegan Gardiner zwraca uwagę na niespójność narracji o kobiecej męskości i fallicznych kobietach i jej rolę w podtrzymywaniu – zamiast podważania – społecznej kategorii męskości. Gardiner uważa bowiem, że kobieca męskość nadal opiera się na binarnych koncepcjach władzy, które kojarzą się z byciem mężczyzną (Gardiner 2012: 598). Tym samym dewaluuje kobiecość oraz staje na drodze wyjścia poza binarne postrzeganie płci (por. Gardiner 2013).

Koncepcja kobiecej męskości jest mylącym sformułowaniem, które powinno być używane, jeśli w ogóle, w starannie określonych kontekstach, ponieważ może działać zarówno w celu potwierdzenia, jak i zakłócenia heteronormatywności i binarności płci. Tak więc niespójna koncepcja kobiecej męskości częściowo odrywa męskość od bycia wyłączną własnością biologicznych mężczyzn, ale pozostawia nietkniętą zarówno jej opozycyjną wyższość w stosunku do kobiecości, jak i jej newralgiczną niejasność. Kontynuuje dewaluację kobiecości i wzmacnia kulturową porażkę w rozwijaniu alternatywnych płci kulturowych i nie- lub mniej genderowych tożsamości (Gardiner 2012: 620).

Podtrzymanie binarności płci, a także implikowana dewaluacja kobiecości, są najczęściej podnoszonymi argumentami w krytycznych analizach teorii „kobiecych męskości”. „[...] sama kategoria »kobiecej męskości« może zatem wzmacniać tendencję, nawet w wypadku feministycznej analizy, do pozostawiania w obrębie binarności płci i do waloryzowania męskości względem kobiecości” (Gardiner 2009: 631).

Tymczasem niektóre praktyki związane z płcią kulturową, określane za pomocą ogólnej kategorii „kobiecych męskości”, ani nie są wyrazem wyboru męskości, ani odrzucenia kobiecości: równie dobrze mogą stanowić alternatywne – względem

przyjętych społecznie norm i oczekiwań – kobiecości (Gardiner 2009: 632; Pérez Navarro 2013: 62).

Jak podsumowuje to Pablo Pérez Navarro:

[...] możemy dojść do wniosku, że zawsze istnieje nierozwiązywalny dystans, kontekstowo i strategicznie zmienny, między co najmniej trzema różnymi wymiarami: kobiecą męskością, reinterpretacją kobiecości i produkcją nowych płci. Zignorowanie tego dystansu oznaczałoby założenie sztywnego podziału między męskimi i kobiecymi atrybutami, między męskim i kobiecym performatywem. W rezultacie binarna i opozycyjna norma, z którą próbowaliśmy walczyć, mogłaby zostać w rzeczywistości wzmocniona (Pérez Navarro 2013: 63).

Część krytyki koncepcji męskości kobiecych odnosi się także do jej nieznacznego odzwierciedlenia w praktykach genderowych obserwowanych w badaniach empirycznych (np. Francis 2010; Huq 2022).

***Burrnesha, bacha posh* – męskości kobiece w tradycyjnych społecznościach**

Rozważania na temat męskości kobiecych nasuwają pytania o ich realizację w tradycyjnych społecznościach, gdzie przyjmowanie społecznych męskich ról genderowych przez osoby rozpoznane w momencie narodzin jako kobiety jest usankcjonowane przez tradycję.

Przykładem są afgańskie *bacha posh*, które – w sytuacji braku syna w rodzinie, do momentu osiągnięcia cech fizycznych utożsamianych z kobiecą dojrzałością płciową – wychowywane są i żyją zgodnie ze skryptem kulturowym przewidzianym dla chłopców (zob. Nordberg 2014: 9). Oczekuje się od nich konformizacji do roli wybranej przez rodziców do momentu osiągnięcia dojrzałości fizycznej, która oznacza kres ich męskiej roli społecznej oraz przyjęcie roli kobiecej (Nordberg 2017: 7).

Z kolei u albańskich¹ *burrnesha* (popularnie określanych jako „zaprzysiężone dziewice”, gdyż nie wolno im zawrzeć związków małżeńskich i ślubują abstynencję seksualną) społeczna rola męska postrzegana jest w większości wypadków jako trwała tożsamość kulturowa. W swoich społecznościach są w pełni akceptowane i traktowane jak inni mężczyźni (zob. Young 2000; Young, Twigg 2009). Jak podaje Ljiljana Gavrilović (za: Koch 2020), można wyróżnić pięć grup wśród *burrnesha*. Pierwsza z nich to

dziewczyny, które czasowo zrezygnowały ze swojej roli kobiety, gdyż w rodzinie nie było dorosłych mężczyzn. Pełniły męskie role do czasu, gdy młodszy brat osiągnął pełnoletniość. Potem mogły wrócić do swojej kobiecej roli, jednak takich przypadków [...] praktycznie nie odnotowano, ponieważ rola męska była wygodniejsza, a powrót do roli zgodnej z płcią biologiczną (kobiety) oznaczał pogorszenie statusu (Koch 2020: 69–70).

1 Jak podaje Magdalena Koch: „zjawisko zaprzysiężonych dziewic pojawiło się zarówno na terenach słowiańskich, głównie w Czarnogórze, jak i w słowiańsko-niesłowiańskiej przestrzeni liminalnej, czyli w Kosowie i Metochii, zaś najsilniej wystąpiło w niesłowiańskich obszarach Albanii, zwłaszcza jej północnych, górzystych rejonach” (Koch 2020: 66).

Drugą grupę stanowią

dziewczyny, które składały czasową obietnicę życia w celibacie, gdyż mężczy członkowie rodziny musieli pozostać przez dłuższy czas w domu, w przeciwnym razie groziła im zemsta krwi. Po normalizacji sytuacji dziewczyna mogła być zwolniona z przysięgi i, jeśli się zdecydowała, wyjść za mąż i powrócić do swej roli kobiecej (Koch 2020: 70).

Trzecia grupa związana jest z przyjęciem trwałej tożsamości kulturowej. Należą do niej

dziewczyny, które w sposób trwały i nieodwracalny rezygnowały z prawa do zamążpójścia, zrywając niechciane i zaaranżowane przez ojca zaręczyny. Jedynym honorowym wyjściem dla obu stron było złożenie przez narzeczoną przysięgi dożgonnego celibatu i zyskania męskiej społecznej tożsamości genderowej. [...] W razie zerwania przysięgi dziewictwa i poślubienia innego mężczyzny, sprowadzała na rodzinę matki i ojca groźbę krwawej zemsty (Koch 2020:70).

Czwarta grupa – raczej rzadko występująca – obejmuje

wdowy (zatem nie dziewice), które po śmierci męża nie chciały ponownie wychodzić za mąż, by zyskać męskiego kuratora. Przysięga nie miała charakteru publicznego, kobiety często nie zmieniały imienia na męskie, choć strzygły włosy. Kobieta składała obietnicę w kręgu obu rodzin (własnej oraz nieżyjącego męża) i od tej decyzji nie miała bezpiecznego odwrotu, w przeciwnym razie rodzina zmarłego męża mogła bowiem skorzystać z prawa do wendety (Koch 2020:70).

Piąta, podobnie jak w wypadku afgańskich *bacha posh*, „dotyczyła rodzin, w których brakowało syna i męskiego spadkobiercy. Rodzice po urodzeniu kolejnej biologicznej dziewczynki decydowali, że będą ją wychowywać jak syna” (Koch 2020: 70). W przeciwieństwie jednak do afgańskiej tradycji, dziewczynka wdrażana była „do męskiej roli społecznej bezterminowo i nieodwracalnie. Przysięga była rodzinną tajemnicą, a status *virđżiny* [dziewicy – przyp. red.] projektem na całe życie” (Koch 2020: 70).

Wątpliwe jest jednak, czy *burrnesha* stawiają wyzwanie kulturowemu przypisaniu męskości do mężczyzn, co miała na celu koncepcja męskości kobiecych. Jak zauważają Young i Twigg (2009: 130), *burrnesha* porzucają co prawda podporządkowane role społeczne kobiet w zakresie ubioru, zachowania i samooceny, nie zrywają jednak z kulturą patriarchy, a raczej wspierają ten system. Stanowią tym samym przykład sytuacji, przed którą – w swojej krytyce koncepcji męskości kobiecych – przestrzega Lazarević (2019): sytuacji kooptacji i inkluzji męskich kobiet do „męskich społeczności”, przy jednoczesnym podtrzymaniu binarności ról genderowych i dewaluacji kobiecości. Ponadto, zarówno *bacha posh* (postrzegane jako tymczasowe rozwiązanie problemów związanych z brakiem męskiego potomka), czy *burrnesha* (zobowiązane przysięgą do zachowania abstynencji seksualnej) – nie wchodzą w męskie role genderowe na własnych zasadach i nie są traktowane w sposób podmiotowy.

Znaczenie koncepcji męskości kobiecych

Koncepcja kobiecych męskości wywarła wpływ w zaskakująco szerokim spektrum obszarów zainteresowań badawczych. Inspiruje publikacje z zakresu różnych nauk społecznych (Hughes 1999; Wickman 2003). Znajduje swoje odniesienia zarówno w badaniach nad tradycyjnymi i lokalnymi społecznościami (np. Padmi 2018; Kuru-Utumpala 2013), jak i w analizach z zakresu prawa pracy (Kramer 2013). Inspiruje interpretacje z obszaru historii kultur, kulturoznawstwa i dzieł kultury (Marchal 2014; Doan 1998; Djupvik 2017). Pojawia się w badaniach z teorii literatury – zarówno w wypadku analiz postaci literackich będących ucieleśnieniem kobiecej męskości (Ruiz-Alfaro 2013; Ranveer 2019; Mankhi 2020; Persson 2020; Andersson 2016), jak i opisywanych przez kobiety męskości tekstualnych (Winnberg, Fähræus, Jonsson 2008). Wykorzystywana jest także w analizach kinematografii (Prorokova 2016; Noble 2003), seriali i kultury popularnej (Parvathi 2017; Amin, Handayani 2023; Ferdiansyah, Al Makmun 2020; Moore, Schilt 2006).

Bibliografia

- Amin A., Handayani T. (2023), *The portrayal of Megan's Movement from female masculinity to feminine in the barely lethal*, "Litteratura: Jurnal Bahasa dan Sastra", no. 2(1), s. 22–44. <https://doi.org/10.15408/ltr.v2i1.29836>
- Andersson M. (2016), *The new woman as a boy: Female masculinity in Ellen Idström's Tvillingsysterarna*, "Scandinavian Studies", no. 88(3), s. 295–318. <https://doi.org/10.5406/scanstud.88.3.0295>
- Butler J. (1993), *Imitation and gender insubordination*, [w:] H. Abelow, M. A. Barale, D. M. Halperin (red.), *The Lesbian and Gay Studies Reader*, Routledge, New York–London.
- Butler J. (2008), *Uwikłani w płęć*, przeł. K. Krasucka, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Djupvik M. B. (2017), *Working it: Female masculinity and Missy Elliott*, [w:] *The Routledge Research Companion to Popular Music and Gender*, Routledge, New York–London, s. 117–131.
- Doan J. (1998), *Passing fashions: Reading female masculinities in the 1920's*, "Feminist Studies", no. 24 (3), 663–700.
- Ferdiansyah H. F., Al Makmun M. T. (2020), *Female masculinity portrayal in Dota 2 videogame*, "Jurnal Bahasa, Sastra, dan Studi Amerika", no. 26(2), s. 81–107. <https://doi.org/10.20961/jbssa.v26i2.40377>
- Francis B. (2010), *Re/theorising gender: Female masculinity and male femininity in the classroom?*, "Gender and Education", no. 22(5), s. 477–490. <https://doi.org/10.1080/09540250903341146>
- Gardiner J. K. (2009), *Female masculinity: A review essay*, "Men and Masculinities", no. 11 (5), s. 622–633. <https://doi.org/10.1177/1097184X08328448>
- Gardiner J. K. (2012), *Female masculinity and phallic women – Unruly concepts*, "Feminist Studies", no. 38(3), s. 597–624.
- Gardiner J. K. (2013), *Masculinity's interior: Men, transmen, and theories of masculinity*, "The Journal of Men's Studies", no. 21(2), s. 112–126. <https://doi.org/10.3149/jms.2102.112>
- Halberstam J. (1998), *Female Masculinity*, Duke University Press, Durham–London.
- Hughes J. M. (1999), *Helene Deutsch's account of the dark continent: Retrogression and female masculinity*, "Psychoanalytic Studies", no. 1(1), s. 7–13.
- Huq M. E. (2022), *'Performance does not change the sex': A study of Judith Halberstam's notion of female masculinity in the light of science, society and literature*, "Khulna University Studies", no. 19(1), s. 10–17. <https://doi.org/10.53808/KUS.2022.19.01.2204-ah>

- Koch M. (2020), „Zaprzysiężona dziewica” – virdžina/virgjinéshë – jako fenomen społeczno-kulturowy na Bałkanach. Reprezentacje w literaturze i filmie, [w:] A. Gajewska, M. Michalski (red.), *Kultury dziewczęstwa*, Wydawnictwo UAM, Poznań.
- Kramer Z. A. (2013), *Three tales of female masculinity*, “Nevada Law Journal”, no. 13, s. 458–466.
- Kuru-Utumpala J. (2013), *Butching it up: An analysis of same-sex female masculinity in Sri Lanka*, “Culture, Health & Sexuality”, no. 15(2), s. 153–165. <https://doi.org/10.1080/13691058.2013.807520>
- Lazarević A. D. (2019), *Female Masculinity: A Threat or/and Tribute to Male Masculinity. Exploring the Limitations of Denaturalization of Gender*, Lundt University, Lundt.
- Mankhi A. H. (2020), *Black female masculinity in Toni Morrison's Sula*, “Utopía y Praxis Latinoamericana”, no. 25(1), s. 40–49. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3766114>
- Marchal J. A. (2014), *Female masculinity in Corinth?: Bodily citations and the drag of history*, “Neotestamentica”, no. 48(1), s. 93–113.
- Moore C., Schilt K. (2006), *Is she man enough? Female masculinities on 'the L word'*, [w:] K. Akass, J. McCabe (red.), *Reading 'the L Word': Outing Contemporary Television*, I.B. Tauris, London–New York.
- Noble J. B. (2003), *Masculinities without Men? Female Masculinity in Twentieth-Century Fictions*, University of Chicago Press, Chicago.
- Nordberg J. (2014), *The Underground Girls of Kabul. In Search of a Hidden Resistance in Afghanistan*, Crown, New York.
- Padmi M. F. M. (2018), *Female masculinity and power relation in patriarchic system: Case study tomboyism of Bacha Posh in Afghanistan*, “Nation State: Journal of International Studies”, vol. 1, no. 1, s. 45–60.
- Parvathi P. K. (2017), ‘Female masculinity’ in dystopian adolescent fiction – Suzanne Collins’ *Hunger Games* series, “European Journal of Social Sciences Education and Research”, no. 10(1), s. 44–50. <https://doi.org/10.26417/ejser.v10i1>
- Pérez Navarro P. (2013), *Absences that matter: Performativity and female masculinities*, “Revista Canaria de Estudios Ingleses”, no. 66, s. 49–64.
- Persson A. B. (2020), *Home and hell: Representations of female masculinity in action-driven science fiction literature*, “Lambda Nordica”, no. 2, s. 68–90.
- Prorokova T. (2016), *Female masculinity: Revenge and violence in Tarantino's Kill Bill Vol. 1 and Vol. 2*, “The Human: Masculinities in Film”, no. 6, s. 37–55.
- Ranveer S. D. (2019), *Female masculinity in Githa Hariharan's The Thousand Faces of Night*, “Labyrinth”, no. 10(4), s. 192–199.
- Ruiz-Alfaro S. (2013), *A threat to the nation: México marimacho and female masculinities in postrevolutionary Mexico*, “Hispanic Review”, no. 81(1), s. 41–62. <https://doi.org/10.1353/hir.2013.0001>
- Sedgwick E. K. (1990), *Epistemology of the Closet*, University of California Press Berkeley–Los Angeles.
- Stoller R. J. (1973), *Splitting: A Case of Female Masculinity*, Quadrangle, New York.
- Wickman J. (2003), *Masculinity and female bodies*, “NORA”, no. 11(1), s. 40–54.
- Winnberg J., Fåhraeus A., Jonsson A. K. (2008), *Introduction: Female masculinity or textual masculinity*, “Nordic Journal of English Studies”, no. 7(1), s. 1–9.
- Wittig M. (1992), *The Straight Mind and Other Essays*, Beacon Press, Boston.
- Young A. (2000), *Women Who Become Men: Albanian Sworn Virgins*, Berg, Oxford.
- Young A., Twigg L. (2009), ‘Sworn Virgins’ as enhancers of Albanian patriarchal society in contrast to emerging roles for Albanian women, “Etnološka Tribina”, no. 32(39), s. 117–134.

Urszula Kluczyńska

Teoria „otwartych” i „zamkniętych” męskości

Główne założenia teorii

Karla Elliott (2020a, 2020b) zaproponowała sposób myślenia o mężczyznach i męskościach wykraczający poza pryzmat hierarchii i teorię męskości hegemonicznej oraz porządek płci opisany przez Raewyn Connell, choć oparty na tych założeniach. Elliott zakłada, że analiza tożsamości mężczyzn i męskości wyłącznie przez pryzmat hierarchii jest niewystarczająca. Elliott, inspirując się pracami bell hooks (2008, 2013), oraz bazując na dorobku krytycznych studiów nad mężczyznami i męskociami, proponuje rozważanie męskości jako „otwartych” (*open*) i „zamkniętych” (*closed*), osadzając te koncepty w ramach pojęciowych „marginesu-centrum” (Elliott 2020a, 2020b).

Badaczka łączy otwartą męskość z marginesem, a zamkniętą z centrum (Elliott 2020a, 2020b). Jednocześnie podkreśla, że istnieje możliwość ruchu w obrębie marginesu i centrum, dochodzi do przecinania tych przestrzeni. Zakłada, że opracowana przez nią teoria umożliwi pokazanie wzajemnego dialogu między istniejącymi teoriami męskości, pozwoli uniknąć reifikacji mężczyzn jako jakiegokolwiek „typu” męskości oraz pozwoli opisać mobilność męskości i pozycji mężczyzn. Elliott (2020a: 16) proponuje „terminologię »mężczyzn w centrum« i »mężczyzn na marginesie«, skupiając się na tym, jak mężczyźni poruszają się wokół, wewnątrz lub pomiędzy bardziej otwartymi lub zamkniętymi przejawami męskości”. Badaczka zaznacza, że ten sposób opisu mężczyzn i męskości pozwoli uchwycić – dostrzeganą coraz częściej w badaniach empirycznych – wzmożoną otwartość, która widoczna jest na marginesach stanowiących przestrzeń „radikalnych możliwości”.

Centrum łączy z obszarem, gdzie dostępne są przywileje i umiejscawia tam uprzywilejowanych. W kontekście męskości lokuje zatem w centrum białych, heteroseksualnych mężczyzn z klasy średniej, utożsamiając te atrybuty z głównymi, choć nie wyłącznymi sposobami ukazania i reprodukcji pewnej przewagi (Elliott

2020b: 22). Centrum jest utożsamiane z dominacją, przestrzenią traktowaną jako punkt odniesienia, wykluczającą tych usytuowanych na marginesie.

Elliott (2020a, 2020b), określa margines za hooks (2008) jako „przestrzeń radykalnego otwarcia”. Margines postrzega jako bardziej otwarty i zróżnicowany niż zamknięte centrum. Margines daje zatem możliwość większej różnorodności, otwartości, wielości alternatyw. Elliott (2020a, 2020b), powołując się na Connell, wskazuje, że męskości niehegemoniczne lokowane na marginesie, w odróżnieniu od męskości hegemonicznej sytuowanej w centrum, nie są ściśle zdefiniowane. Dlatego też brak definicji marginesu, związany z jego otwartością, jest miejscem represji i oporu. Zaznacza jednocześnie, że kategorii i pozycjonowania nie traktuje jako esencjonalnych czy binarnych, ale jako „płynne, splątane, nieuporządkowane i nieszczerne” (Elliott 2020: 3), gdyż dynamika poruszania się między otwartością a zamknięciem ma na celu destabilizować binarne rozumienie otwarcia i zamknięcia, centrum i marginesu.

Elliott (2020a, 2020b) prezentując swoje podejście wskazuje, że umożliwi ono postrzeganie i myślenie o mężczyznach i męskościach z uwzględnieniem ich dynamiki, gdyż pozwala dostrzec reprodukcję zamknięcia, ale też zmiany w zakresie otwartości. Badaczka (2020a) utożsamia centrum z zamknięciem, a margines z otwarciem. Zatem zamknięte męskości umiejscawia w zamkniętym centrum, a otwarte męskości w otwartym marginesie.

Uprzywilejowani mężczyźni są częściej postrzegani jako zwiastun postępu, podczas gdy zmarginalizowani zwykle jako przemocowi, agresywni, regresywni i dążący do władzy (Elliott 2020b). Badaczka wskazuje na ryzyko, że postrzeganie uprzywilejowanych mężczyzn z centrum jako najlepiej przygotowanych do przeprowadzenia zmian może przyczynić się do pominięcia możliwości, które daje margines (Elliott 2020b: 199). Elliott (2020b: 2) konceptualizuje bowiem otwartą męskość jako postępową, „pozytywną” lub egalitarną, a męskość zamkniętą jako bardziej tradycyjną, patriarchalną i regresywną.

Męskości hegemoniczne i współuczestniczące (Connell 1995) umiejscowione są zatem w centrum, jako zamknięte męskości, a męskości podporządkowane i marginalizowane (Connell 1995) oraz opiekuńcze (Elliott 2016) jako bardziej otwarte, sytuowane są na marginesie. Odnosząc się do mężczyzn, Elliott pisze o „mężczyznach w centrum” i „mężczyznach na marginesie”.

Mężczyźni nie mogą jednak swobodnie wybierać swojego usytuowania, gdyż determinuje ich dostęp lub brak dostępu do władzy i przywilejów. Mężczyźni w centrum mają dostęp do władzy i przywilejów, podczas gdy mężczyźni na marginesie nie mają takiego dostępu, jednak mają – ze względu na usytuowanie w przestrzeni radykalnych możliwości – opcje różnych przejawów męskości i większej otwartości. Mężczyznom z centrum trudno jest wyzbyć się przywilejów i przemieścić się na margines (Elliott 2020b: 4), ze względu na ciągle przyciąganie mężczyzn uprzywilejowanych do centrum i przejawy zamkniętych męskości. Mężczyźni z centrum mogą jednak dążyć w kierunku otwartości (Elliott 2020b: 142).

Jednak jak pisze Elliot (2020a: 10) za Messnerem (2002) „pomimo pozorów »niezwyciężoności«, centrum jest niestabilne i może być kwestionowane i zmieniane”. Elliott (2020a) podkreśla też, że nie wartościuje centrum i marginesu, nie określa ich jako lepszych lub gorszych przestrzeni. Zaznacza jednak, że ruch w tym obrębie jest możliwy ze względu na przecinanie się marginesu i centrum. Wychodzi zatem poza binarną opozycję, a przecięcia proponuje postrzegać za Soją (1995; za: Elliott 2020a: 7) jako trzeci rodzaj przestrzeni. Zdaniem Elliotta ta „współzależność marginesu i centrum otwiera możliwość poruszania się wokół i między tymi przestrzeniami” (Elliott 2020a: 7).

Nakładanie marginesu i centrum destabilizuje binarną opozycję i niezależność przestrzeni od siebie. Możliwość przemieszczania się pomiędzy i wokół zamknięcia oraz otwartości pozwala mężczyznom dostrzec, że są to obszary wzajemnie przecinające się, a jednocześnie stanowiące całość. Otwarte i zamknięte męskości są umiejscowione na marginesie i w centrum, w tym obrębie mogą się one poruszać pomiędzy otwartymi i zamkniętymi ekspresjami męskości.

Ruch nie oznacza otwartości, a bezruch zamknięcia. Ruch pozwala zbadać i pokazać, jak współcześni mężczyźni zmieniają się (Elliott 2020a: 11), daje możliwość przemieszczania się mężczyznom pomiędzy otwartością a zamknięciem. Istnieje możliwość przemieszczania z centrum w stronę marginesu. Ruch nie oznacza jednak zawsze postępu i otwartości: ruch od otwartości do zamknięcia nie jest przecież postępowy. Ruch ku otwartości można postrzegać z kolei jako fikcyjne oddzielenie marginesu od centrum (Elliot 2020a: 12). Elliot zaznacza wagę przejścia z centrum do marginesu, ale na warunkach marginalizowanych (Elliott 2020a: 11).

Dialogowość i ucieczka przed reifikacją

Swoje podejście Elliott (2020a:13) wykorzystuje, by ukazać dialogowość i relacyjność w obrębie teorii męskości w ramach krytycznych studiów nad mężczyznami i męskosciami, a także by uniknąć reifikacji. Dane męskości można ulokować w centrum jako męskości zamknięte lub na otwartym marginesie jako męskości otwarte. Męskości zamknięte ulokowane w centrum to m.in. męskość hegemoniczna, współluczestnicząca (Connell 1995), transnarodowa męskość biznesowa (*transnational business masculinity*) (Connell 2005), męskość ortodoksyjna (Anderson 2009), męskość hybrydowa (Bridget, Pascoe 2014), męskość tradycyjna czy męskość toksyczna. Z kolei jako otwarte męskości na marginesie Elliot wskazuje męskości marginalizowane, podporządkowane (Connell 1995), męskości opiekuńcze (Elliott 2016), przy czym podkreśla, że margines jest mniej wyraźnie zdefiniowany niż centrum. Elliott bardziej szczegółowo opisuje usytuowanie i dynamikę męskości opiekuńczych, inkluzywnych i męskości protestującej. Przybliżę te charakterystyki dla unaocznienia logiki założeń i opisywanych konceptów.

Męskości opiekuńcze charakteryzują się odrzuceniem dominacji, wysoko wartościują opiekę, pozytywne emocje, współzależność i wagę relacji (Elliott 2016). Elliott

lokuje męskości opiekuńcze na otwartym marginesie, choć mogą one przemówić do mężczyzn w centrum. Ponieważ wiąże się z nią otwarcie na opiekę, przyczynia się do przesunięcia mężczyzn z centrum w kierunku otwartości. Z kolei odrzucenie dominacji zatrzyma ukierunkowanie do zamkniętego centrum.

Z kolei teoria męskości inkluzywnej wiąże się z obniżeniem poziomu homohisterii i współwystępowaniem dwóch wersji męskości: ortodoksyjnej i inkluzywnej. Męskość ortodoksyjna jest bardziej tradycyjną formą męskości, podczas gdy męskość inkluzywna akceptuje kobiece zachowania i homoseksualność oraz nie dąży do hegemonii (Anderson 2009). Elliott (2020a: 13) lokuje męskość inkluzywną w centrum, gdyż dotyczy ona przede wszystkim uprzywilejowanych mężczyzn. Mężczyźni ci zmodyfikowali swoją męskość, włączając wybrane praktyki i elementy męskości marginalizowanych, a zatem męskość inkluzywna wiąże się z otwartością na margines. Można dostrzec ruch mężczyzn z centrum w kierunku otwartości i równoczesny ruch części mężczyzn z marginesu – mężczyzn homoseksualnych, w kierunku centrum. Zatem: męskość inkluzywna łączy gejów do centrum.

Badaczka podkreśla, że klasyfikowanie przynależności mężczyzn do otwartego lub zamkniętego, centrum i marginesu jest płynne, a nawet sprzeczne. Elliott (2020a: 14) zaznacza, że otwartość męskości inkluzywnej różni się od otwartości męskości opiekuńczej. Męskość inkluzywna nie musi oznaczać odrzucenia zamkniętego centrum i nie musi burzyć jego dominacji. Z kolei męskość inkluzywna umieszczona w centrum nie musi być zamknięta.

Kolejnym przykładem obrazującym sprzeczności i płynność, przytoczonym przez Elliott (2020a: 14–15) jest męskość protestująca (*protest masculinity*) (Connell 2000). Męskość protestująca dotyczy mężczyzn zmarginalizowanych (głównie klasy robotniczej), którzy realizują wybrane elementy męskości, takie jak przemoc i agresja, ale doświadczają frustracji w związku z brakiem dostępu do władzy, a zatem kwestionują oni zastaną hierarchię dominacji. Męskość protestująca jest w takim ujęciu ulokowana w zamkniętym centrum, ale podejmowana przez mężczyzn z marginesu. Elliot odwołuje się do interpretacji męskości protestującej Robertsa (2018 za Elliott 2020: 14–15), który za Howsonem (2006: 65 za Elliott 2020: 14) postrzega męskość protestującą jako na nowo oszacowującą, a nie walczącą o dominację. Męskość protestująca postrzegana jest tu jako włączająca opiekę i elementy egalitarne. W takim ujęciu męskość protestująca realizowana jest przez mężczyzn z marginesu i cechuje ją otwartość. W zależności zatem od podejścia, męskość protestująca może być postrzegana jako zamknięta lub otwarta. Jest to przykład, który pokazuje trudność sklasyfikowania męskości (Elliott 2020a).

Elliott (2020a, 2020b) opisuje męskości hybrydowe jako zamknięte, ulokowane w centrum. Warto w kontekście prezentowanych przez Elliott niejednoznaczności przyjrzeć się pewnym zawiłościom związanym z ulokowaniem męskości hybrydowych. Zgodnie z założeniem teorii męskości hybrydowej mężczyźni z centrum włączają elementy męskości podporządkowanych i marginalizowanych oraz kobiecości. Jest to jednak zabieg, którego celem jest włączenie elementu lub praktyki w męskość dominującą. Nie dochodzi zatem do otwarcia, ale wchłonięcia pewnych

elementów ich redefinicji i włączenia do centrum dzięki tej redefinicji. Dochodzi zatem do (re)produkowania zamknięcia.

Jednocześnie męskość hybrydowa bywa postrzegana jako potencjał zmiany, bez dążenia do dominacji. Badania mężczyzn-wegan, którzy realizują męskość hybrydową, są ciekawym przykładem, gdzie hybrydyzacja dąży do utrzymania lub osiągnięcia męskości dominującej/hegemonicznej lub może mieć efekt „otwierający” (Elliott 2020a, 2020b). Jedzenie mięsa jest określane jako męska cecha, praktyka ta pozwala potwierdzić dominację męskości w patriarchalnej kulturze (Adams 2022) i wyłączyć oraz odrzucić kobiecość (Buerkle 2009). Przekonanie o opiekuńczości kobiet, w tym trosce o zwierzęta, przyczynia się do przekonania, że powstrzymywanie się od spożywania mięsa, a także produktów odzwierzęcych, jest łączone z kobietami i kobiecością (Adams 2022; Rothgerber 2013). Mężczyźni wegetarianie i weganie realizują zatem praktykę, którą kulturowo łączy się z kobiecością. W swoich badaniach Laura Wright (2015) wyłania obraz „hegan”, czyli mężczyzn podtrzymujących wzorzec męskości hegemonicznej pomimo bycia weganami. „Heganie” są skrajnie „męscy”, mimo tego, że są weganami. Włączając praktykę „kobiecą”, dążą do podtrzymania męskości dominującej i podtrzymania władzy (Wright 2015). Są to zatem – zgodnie z założeniami Elliott (2020a, 2020b) – męskości hybrydowe zamknięte, ulokowane w centrum.

Z kolei Greenebaum i Dexter (2018), badając wegan z zastosowaniem teorii męskości hybrydowej, ukazali, że mężczyźni odrzucili szereg wartości podtrzymujących męskość hegemoniczną i rozbudowali pulę cech, które mogą eksponować mężczyźni, włączając tym sposobem wartości i cechy łączone kulturowo z kobietami i kobiecością. Jak zaznaczają Jessica Greenebaum i Brandon Dexter (2018), badani mężczyźni-weganie nie uosabiali archetypu „hegan” i podważali zasady męskości hegemonicznej, podkreślając, że ich sposób postrzegania męskości różni się od innych mężczyzn, zwłaszcza nie wegan. Ponadto weganizm nie był kluczowy dla kształtowania ich definicji męskości, a raczej wzmacniania ich tożsamości jako „dobrego człowieka”. Badani odnosili się do kwestii współczucia i opieki nad zwierzętami, toksyczności męskości hegemonicznej lub traktowali weganizm jako bohaterstwo lub bunt. Zaprzeczali też społecznemu przekonaniu, że mężczyzna „musi jeść mięso, by być silnym i zdrowym”. Można takie zachowanie wpisać w dyskursywne dystansowanie (Bridges, Pascoe 2014) lub odnaleźć w nim element „otwierający”.

Reasumując, męskość hybrydowa może być postrzegana jako zamknięta w centrum i reprodukująca tę zamkniętość lub ujawniająca możliwości ruchu w kierunku większej otwartości. Być może warto postrzegać męskość hybrydową jako obszar, gdzie „niektórzy uprzywilejowani mężczyźni mogą i przyjmują otwartość na pewne sposoby, obok ciągłych przejawów zamknięcia” (Elliott 2020b:199).

Bridges i Pascoe (2014) zaznaczają, że również męskości marginalizowane i podporządkowane mogą realizować męskość hybrydową. Jednak badacz i badaczka nie podają przykładów i szczegółowego opisu. Jeśli mężczyźni podporządkowani i marginalizowani włączyliby elementy innych męskości podporządkowanych, marginalizowanych lub kobiecości, nie zmieniłoby to nadto sytuacji w kontekście teorii

zaproponowanej przez Elliott. W takim ujęciu męskość hybrydową realizowałiby mężczyźni z marginesu i cechowałaby ich otwartość. Jeśli mężczyźni podporządkowani i marginalizowani dokonywaliby hybrydyzacji męskości poprzez włączanie elementów męskości dominującej, byłaby to próba ruchu w kierunku centrum¹. Jednak, jak zaznaczyłam wcześniej, Bridges i Pascoe (2014) nie opisują szczegółowo hybrydyzacji męskości podporządkowanych i marginalizowanych, stąd powyższy opis stanowi raczej odwołanie do teorii męskości otwartej i zamkniętej oraz centrum i marginesu w obliczu różnych sposobów interpretacji męskości hybrydowej.

Potencjał teorii i przykłady badań

Karla Elliot (2020a) przytacza przykłady badawczego użycia zaproponowanej teorii. Wskazuje na badania Stevena Robertsa (2011, 2018), który na podstawie analiz przeprowadzonych wśród młodych mężczyzn z klasy robotniczej w Anglii opisuje otwartość wynikającą z marginesu. Autorka zastosowała prezentowane powyżej podejście również w swoich badaniach (Elliott 2020b). Badaczka przybliżyła w swych analizach przykłady otwartości i zamknięcia, centrum, marginesu i dynamiki, w tym w ramach poszczególnych przypadków. Poniżej przybliżę wybrane przykłady w celu zobrazowania praktycznego zastosowania teorii z wykorzystaniem zaproponowanej terminologii.

Elliott (2020b: 89–90) w swych badaniach ukazała przykłady zamknięcia. Wskazała m.in., w jaki sposób badani niemieccy mężczyźni podkreślali równość płci, ale jednocześnie odwoływali się do esencjalistycznych dyskursów twierdząc, że kobiety kierują się głównie emocjami. Głosili zatem podglądy w kierunku zamknięcia. Innym przykładem było pojawienie się zamknięcia w kontekście męskiej homoseksualności. Choć większość badanych mężczyzn deklarowała akceptację homoseksualnych mężczyzn, część z nich odczuwała dyskomfort na myśl, że mogą być postrzegani jako geje.

Badania (Elliott 2020b: 135) pokazały, że choć część mężczyzn miała świadomość ponoszenia kosztów męskości, to jednak nie byli w stanie podjąć decyzji o rezygnacji z jej bardziej zamkniętych przejawów – doświadczali przemocy, odrzucali opiekę, by pozostać niezależnymi, mieli trudności z wyrażaniem emocji.

Badaczka (Elliott 2020b: 177) zaprezentowała również otwartość na różnorodność kulturową i seksualną wśród uprzywilejowanych mężczyzn mieszkających w Berlinie, wskazała też na realizację przez nich opieki z wyboru. Jest to ruch mężczyzn z centrum w kierunku otwartości. Autorka podkreśliła, że mimo ruchu ku otwartości grupa charakteryzowała się elementami zamknięcia, jednak ruchy te „podważyły więzi z zamkniętą męskością [...], przyczyniając się do wspierania

1 Takim przykładem byłaby męskość inkluzywna, która przez Bridges i Pascoe (2014) została zaliczona do męskości hybrydowych. Anderson i McCormack (2018) dystansują się jednak wobec takiej klasyfikacji i zaznaczają, że nie traktują męskości inkluzywnej jako formy męskości hybrydowej.

bardziej otwartych męskości i oferując możliwości dalszej pracy na rzecz równości płci” (Elliott 2020b: 177).

Elliott zaznacza, że jej celem nie jest stworzenie „ostatecznej” klasyfikacji męskości otwartych i zamkniętych, w centrum i na marginesie, ale uchwycenie dynamiki i „sposobu w jaki mężczyźni poruszają się między, wokół i wewnątrz zamkniętości i otwartości”, gdyż według niej męskości i mężczyźni „są zawsze bardziej zniuansowani, złożeni, płynni i nieuporządkowani, niż można to uchwycić w teorii lub słowach” (Elliott 2020a: 17–18). Badaczka podkreśla, że jej propozycja umożliwia opis umiejscowienia, ale też dynamiki, co pozwala na zaakcentowanie możliwości zmiany, a także tymczasowości kategoryzacji. Jak pisze:

otwarte i zamknięte męskości oferują również sposób dynamicznego myślenia o mężczyznach i męskościach, unikając reifikacji. Narzędzia te mogą pomóc w ujawnieniu postępu w kierunku otwartości, a także ponownego umocnienia się zamkniętości. Jednocześnie koncepcje te mogą dostarczyć informacji na temat tego, w jaki sposób może nastąpić zmiana. Podążając za tymi ramami, margines jest ceniony jako przestrzeń radykalnej otwartości i możliwości, kwestionując centrum jako miejsce nowych, bardziej otwartych języków i ekspresji męskości. Takie wartościowanie marginesu sugeruje, że marginalizowani mają cenne, otwarte, a nawet rewolucyjne historie, doświadczenia i sposoby bycia, którymi mogą się dzielić (Elliot 2020b: 18).

Autorka wzmacnia zatem pozycję marginesu, ale nie wartościuje, gdyż nie określa marginesu jako lepszego, a centrum jako gorszego. Zaznacza, że potencjał otwartości marginesu nie powinien być gloryfikowany i traktowany jako uzasadnienie utrwalenia niekorzystnej sytuacji pewnych grup społecznych (Elliott 2020b: 199).

Bibliografia

- Adams C. J. (2022), *Polityka seksualna mięsa. Feministyczno-wegetariańska teoria krytyczna*, Wydawnictwo Oficyna 21, Warszawa.
- Anderson E. (2009), *Inclusive Masculinity. The Changing Nature of Masculinities*, Routledge, New York.
- Anderson E., McCormack M. (2018) *Inclusive masculinity theory: Overview, reflection and refinement*, „Journal of Gender Studies”, no. 27(5), s. 547–561. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1245605>
- Bridges T., Pascoe C. J. (2014), *Hybrid masculinities: New directions in the sociology of men and masculinities*, „Sociology Compass”, no. 8(3), s. 246–258. <https://doi.org/10.1111/soc4.12134>
- Buerkle C. W. (2009), *Metrosexuality can stuff it: Beef consumption as (heteromascu)line fortification*, „Text and Performance Quarterly”, no. 29(1), s. 77–93. <https://doi.org/10.1080/10462930802514370>
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, University California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W., Messerschmidt J. W. (2005), *Hegemonic masculinity. Rethinking the concept*, „Gender & Society”, no. 19(6), s. 829–859. <https://doi.org/10.1177/0891243205278639>
- Elliott K. (2016), *Caring masculinities: Theorizing an emerging concept*, „Men and Masculinities”, no. 19(3), s. 240–259. <https://doi.org/10.1177/1097184X15576203>
- Elliott K. (2020a), *Bringing in margin and centre: ‘Open’ and ‘closed’ as concepts for considering men and masculinities*, „Gender, Place & Culture”, no. 27(12), s. 1723–1744. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2020.1715348>

- Elliott K. (2020b), *Young Men Navigating Contemporary Masculinities*, Palgrave Macmillan, Switzerland.
- Greenebaum J., Dexter B. (2018), *Vegan men and hybrid masculinity*, "Journal of Gender Studies", no. 27(6), s. 637–648. <https://doi.org/10.1080/09589236.2017.1287064>
- hooks bell (2008), *Margines jako miejsce radykalnego otwarcia*, przeł. E. Domańska, „Literatura na Świecie” 2008, nr 1–2, s. 108–117.
- hooks bell (2013), *Teoria feministyczna. Od marginesu do centrum*, przeł. E. Majewska, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- hooks bell (2022), *Gotowi na zmianę. O mężczyznach, męskości i miłości*, przeł. M. Kunz, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Howson R. (2006), *Challenging Hegemonic Masculinity*, Routledge, Abingdon.
- Roberts S. (2011), "The lost boys": *An overlooked detail in retail?*, [w:] I. Grugulis, O. Bozkurt, *Retail Work*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, s. 128–148.
- Roberts S. (2018), *Young Working-Class Men in Transition*, Routledge, Abingdon.
- Roberts S., Ralph B., Elliott K., Robards B., Savic M., Lindsay J., O'Brien K., Lubman D. I. (2019), *Exploring Men's Risky Drinking Cultures*, Victorian Health Promotion Foundation, Melbourne.
- Rothgerber H. (2013), *Real men don't eat (vegetable) quiche: Masculinity and the justification of meat consumption*, "Psychology of Men & Masculinity", no. 14(4), s. 363–375. <https://doi.org/10.1037/a0030379>
- Soja E. W. (1996), *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Blackwell Publishers, Malden.
- Wrights L. (2015), *The Vegan Studies Project: Food Animals, and Gender in the Age of Terror*, University of Georgia Press, Athens, GA.

Urszula Kluczyńska
Anna M. Kłonkowska

Zakończenie

Oprócz teorii omówionych w poszczególnych rozdziałach tej książki, badaczki i badacze wprowadzają nowe pojęcia w odniesieniu do studiowanych przez siebie aspektów męskości. Należą do nich m.in.: męskości spersonalizowane (ang. *personalized masculinities* – Swain 2006); męskości „na miękko” (ang. *soft-boiled masculinities* – Heath 2003); „wyluzowane” męskości (ang. *‘cool’ masculinities* – Jackson, Dempster 2009); elastyczne męskości (ang. *flexible masculinities* – Batnitzky, McDowell, Dyer 2009); męskości kameleonowe (ang. *chameleon masculinities* – Ward 2015); lepka męskość (ang. *sticky masculinity* – Berggren 2014); nasyczone męskości (*saturated masculinities* – Mercer 2017); mnogie męskości (ang. *plural masculinities* – Aboim 2010); męskości ochronne (ang. *protective masculinities* – Wojnicka 2021); wielorakie męskości (ang. *multiple masculinities* – Connell 1995; Messerschmidt 2018; Pascoe 2023; Heath 2015); czy męskości mozaikowe (ang. *mosaic masculinity* – Coles 2008).

Wielość teorii – których przykłady przytoczono powyżej – „niewątpliwie mówi o zróżnicowaniu i zwielokrotnieniu form męskości” we współczesnych społeczeństwach, a część z nich „służy jako kolejne archetypy, które można wykorzystać do zrozumienia rozszerzonego zakresu kulturowo legitymizowanych męskości” (Anderson, McCormack 2018: 557).

Choć niektóre spośród powyższych teorii odnoszą się do wyróżnionych typów męskości, coraz częściej w społecznych studiach nad mężczyznami i męskosciami badania (zarówno teoretyczne, jak i empiryczne) dostrzegają jej płynność, kontekstualność i temporalność konkretyzacji. Zgodnie z postulatami Raewyn Connell, zamiast tworzyć typologie, korzystniej skupić się na badaniu praktyk męskości (Connell 2018: 11–12), a także na relacjach pomiędzy męskosciami oraz względem kobiecości i innych tożsamości genderowych.

Jak zauważa Wojciech Śmieja: „Współczesne teorie męskości pozwalają przesunąć akcent z »bycia« na »stawanie się« ukazujące złożoność i procesualność oraz inherentne »niedokonanie« męskości. To przesunięcie umożliwia wydobywanie i nazywanie stref milczenia czy też niewypowiedzenia” (Śmieja 2023: 11). Z kolei kulturowe artykulacje męskości „wraz ze stopniowym zanikaniem metafizycznej i religijnej podstawy reprodukcji różnicy płciowej normy dotyczące męskości,

szczególnie w czasach przełomów i transformacji, są niestabilne i trudno uchwytne” (Śmieja 2023: 11).

Wśród badaczy i badaczek męskości pojawiają się jednak także krytyczne głosy, zauważające, że wielość współczesnych teorii przekłada się na osobliwy trend, w ramach którego teoretyczki i teoretycy chcą wciąż skutecznie „nazwać” męskość (Waling 2018: 94; zob. też: Allan 2022: 45; Messner 2004). Prowadzi to do multiplikacji konceptów i teorii, które – choć nie zawsze odporne na krytykę i weryfikowalne pod wpływem próby czasu – w swoim okresie zostają uznane za interesujące w środowisku akademickim. Jak zauważa Klara Goedecke, przywołując spostrzeżenia Murraya S. Davisa (1971, 1986) i ich interpretację ze strony Kathy Davis (2008) w analizie fenomenu „interseksjonalności”:

Skuteczne koncepcje i teorie socjologiczne rzadko są „dobrymi” lub „prawdziwymi” teoriami w tym sensie, że są spójne, ważne lub szczegółowe. Zamiast tego są one uznawane za „interesujące” przez społeczność naukową ze względu na to, że cztery kryteria: (1) odnoszą się do fundamentalnej kwestii w danej dziedzinie, (2) oferują nowatorskie podejście do starego problemu, (3) przemawiają zarówno do osób z ogólną wiedzą, jak i specjalistów/ek oraz (4) są niejednoznaczne i niejasno zdefiniowane, a zatem otwarte na różne interpretacje. [...] Mówiąc dokładniej, teorie i koncepcje stają się „interesujące” lub „udane”, ponieważ są powiązane z istniejącymi interpretacjami i rozumieniem zjawiska, a jednocześnie oferują nowe wyjaśnienie tego zjawiska (Goedecke 2024: 1–2).

Dyskutowana jest nie tylko wielość konceptów i teorii, ale również relacja studiów nad męskosciami względem innych badań z zakresu *gender studies*. Lucas Gottzén (2018) odnosi się do spostrzeżenia Chris Beasley (2005, 2009, 2013, 2015), która – ze względu na inspiracje konstrukcjonizmem społecznym i myślą socjalistyczno-feministyczną wpływowych teoretyków i teoretyczek – studia nad mężczyznami i męskością określa jako w dużej mierze charakteryzujące się perspektywami modernistycznymi. A zatem mogą one mieć trudności z komunikacją z innymi subdyscyplinami *gender studies*, takimi jak studia feministyczne i studia nad seksualnością, „które w dużej mierze przyjęły to, co w pewnym uproszczeniu możemy nazwać perspektywami postmodernistycznymi (np. poststrukturalizm, teoria dyskursu, teoria *queer*, posthumanizm, poststrukturalizm)” (Gottzén 2018: 81).

Jak wskazuje Jeff Hearn i jego zespół (2012), studia nad mężczyznami i męskosciami z perspektywy centrum w swojej pierwszej fazie z lat 60. i 70. rozwijały się w ramach krytycznych studiów nad rolami płciowymi i strukturalną władzą opartą na płci kulturowej. Druga faza – lata 80. i 90. – to dekada programów politycznych dotyczących mężczyzn, męskości i ojcostwa, a także moment, kiedy pojawiają się teorie męskości hegemonicznej oraz męskości wielorakich. Trzecia faza rozpoczęła się w latach 2000. i charakteryzuje ją zróżnicowanie oraz krytyka wcześniejszych podejść.

Niektóre współczesne prace na temat mężczyzn i męskości kładą nacisk na spostrzeżenia z teorii *queer*, teorii dyskursu, badań z zakresu nauki i technologii, postkolonializmu, interseksjonalności i „feminizmu trzeciej fali”, a także bardziej specyficznych podejść do mężczyzn i męskości (Hearn i in. 2012: 37).

Dlatego współcześnie w badaniach nad męskosciami coraz częściej wybrzmiewają głosy wskazujące nowe podejścia metodologiczne (np. Reeser, Gottzén 2018; Waling 2018), uwzględnienie interseksjonalności (np. Christensen, Jensen 2019), a także odejście od perspektywy doświadczeń krajów anglojęzycznych, dekolonizację (np. Farahani, Thapar-Björkert 2019), relokację centrów i peryferii (Berg, Longhurst 2003; Blagojević 2018; Connell 2014).

Bibliografia

- Aboim S. (2012), *Plural Masculinities: The Remaking of the Self in Private Life*, Ashgate, Farnham.
- Allan J. A. (2022), *Against typologies. Affect and masculinity studies*, [w:] T. W. Reeser (red.), *The Routledge Companion to Gender and Affect*, Routledge, London, s. 43–54.
- Anderson E., McCormack M. (2018), *Inclusive Masculinity Theory: Overview, Reflection and Refinement*, "Journal of Gender Studies", no. 27(5), s. 547–561. <https://doi.org/10.1080/09589236.2016.1245605>
- Batnitzky A., McDowell L., Dyer S. (2009), *Flexible and strategic masculinities: The working lives and gendered identities of male migrants in London*, "Journal of Ethnic and Migration Studies", no. 35, s. 1275–1293.
- Beasley C. (2005), *Gender and Sexuality: Critical Theories, Critical Thinkers*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- Beasley C. (2009), *Is masculinity studies increasingly the 'odd man' out? Considering problems and possibilities in contemporary gender/sexuality thinking*, [w:] A. Biricik, J. Hearn (red.), *GEXcel work in progress report volume VI: Proceedings from GEXcel theme 2: Deconstructing the hegemony of men and masculinities*, Centre of Gendering Excellence, Linköping, s. 173–181.
- Beasley C. (2013), *Mind the gap? Masculinity studies and contemporary gender/sexuality thinking*, "Australian Feminist Studies", no. 28(75), s. 108–124.
- Beasley C. (2015), *Caution! Hazards ahead: Considering the potential gap between feminist thinking and men/masculinities theory and practice*, "Journal of Sociology", no. 51(3), s. 566–581.
- Berg L. D., Longhurst R. (2003), *Placing masculinities and geography*, "Gender, Place and Culture", no. 10(4), s. 351–360. <https://doi.org/10.1080/0966369032000153322>
- Berggren K. (2014), *Sticky masculinity: Post-structuralism, phenomenology and subjectivity in critical studies on men*, "Men and Masculinities", no. 17(3), s. 231–252. <https://doi.org/10.1177/1097184X14539510>
- Blagojević M. (2018), *Transnacionalizacja i jej brak. Męskość z półperyferyjnej perspektywy Bałkanów*, [w:] A. Dziadek, *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 102–128.
- Christensen A.-D., Jensen S. Q. (2019), *Intersectionality*, [w:] *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, Routledge, London, s. 82–91.
- Coles T. (2008), *Finding space in the field of masculinity: Lived experiences of men's masculinities*, "Journal of Sociology", no. 44(3), s. 233–248. <https://doi.org/10.1177/1440783308092882>
- Connell R. W. (1995), *Masculinities*, University of California Press, Berkeley–Los Angeles.
- Connell R. W. (2014), *Margin becoming centre: For a world-centred rethinking of masculinities*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 9(4), s. 217–231. <https://doi.org/10.1080/18902138.2014.934078>
- Connell R. W. (2018), *Obmapywanie męskości (wywiad)*, [w:] A. Dziadek (red.), *Formy męskości 3. Antologia przekładów*, Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN, Warszawa, s. 11–24.
- Davis K. (2008), *Intersectionality as buzzword. A sociology of science perspective on what makes a feminist theory successful*, "Feminist Theory", no. 9(1), s. 67–85.

- Davis M. S. (1971), *That's interesting! Towards a phenomenology of sociology and a sociology of phenomenology*, "Philosophy of the Social Sciences", no. 1(2), s. 309–344.
- Davis M. S. (1986), "That's classic!" *The phenomenology and rhetoric of successful social theories*, "Philosophy of the Social Sciences", no. 16, s. 285–301.
- Farahani F., Thapar-Björkert S. (2019), *Postcolonial masculinities: Diverse, shifting and in flux*, [w:] *Routledge International Handbook of Masculinity Studies*, Routledge, London, s. 92–102.
- Goedecke K. (2024), *Masculinity as buzzword?*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 19(1), s. 1–6. <https://doi.org/10.1080/18902138.2024.2302697>
- Gottzén L. (2018), *Is masculinity studies really the 'odd man out'?*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 13(2), s. 81–85. <https://doi.org/10.1080/18902138.2018.1463089>
- Hearn J., Nordberg M., Andersson K., Balkmar D., Gottzén L., Klinth R., Pringle K., Sandberg L. (2012), *Hegemonic masculinity and beyond: 40 years of research in Sweden*, "Men and Masculinities", no. 15(1), s. 31–55. <https://doi.org/10.1177/1097184X11432113>
- Heath M. (2003), *Soft-boiled masculinity renegotiating gender and racial ideologies in the promise keepers movement*, "Gender & Society", no. 17, s. 423–444.
- Heath M. (2015), *Manhood over easy: Reflections on hegemonic, soft-boiled, and multiple masculinities*, [w:] C. J. Pascoe, T. Bridges (red.), *Exploring Masculinities: Identity, Inequality, Continuity and Change*, Oxford University Press, Oxford.
- Jackson C., Dempster S. (2009), *'I sat back on my computer... with a bottle of whisky next to me': Constructing 'cool' masculinity through 'effortless' achievement in secondary and higher education*, "Journal of Gender Studies", no. 18, s. 341–356.
- Mercer J. (2017), *Gay Pornography: Representations of Sexuality and Masculinity*, I.B. Tauris, London. <https://doi.org/10.5040/9781350986541>
- Messerschmidt J. (2018), *Multiple masculinities*, [w:] B. J. Risman, C. M. Froyum (red.), *Handbook of the Sociology of Gender*, W. J. Springer, Scarborough. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76333-0_11
- Messner M. A. (2004), *On patriarchy and losers: Rethinking men's interests*, "Berkeley Journal of Sociology", no. 48, s. 74–88.
- Pascoe C. (2003), *Multiple masculinities? Teenage boys talk about jocks and gender*, "American Behavioral Scientist", no. 46(10), s. 1423–1438. <https://doi.org/10.1177/0002764203046010009>
- Reeser T. W., Gottzén L. (2018), *Masculinity and affect: New possibilities, new agendas*, "NORMA: International Journal for Masculinity Studies", no. 13(3–4), s. 145–157. <https://doi.org/10.1080/18902138.2018.1528722>
- Swain J. (2006), *Reflections on patterns of masculinity in school settings*, "Men and Masculinities", no. 8, s. 331–349.
- Śmieja W. (2023), *Nie/podległości i transformacje: Szkice o stuleciu męskiego niepokoju 1918–2018*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Waling A. (2018), *Rethinking masculinity studies: Feminism, masculinity, and poststructural accounts of agency and emotional reflexivity*, "Journal of Men's Studies", no. 27(1), s. 89–107. <https://doi.org/10.1177/1060826518782980>
- Ward M. R. M. (2015), *The chameleonisation of masculinity: Jimmy's multiple performances of a working-class self*, "Masculinities & Social Change", no. 4, s. 215–240.
- Wojnicka K. (2021), *Men and masculinities in the time of crisis. Between care and protection*, "NORMA International Journal for Masculinity Studies", no. 16(1), s. 1–5. <https://doi.org/10.1080/18902138.2021.1885860>

Nota edytorska

Zamieszczone w niniejszej edycji rozdziały stanowią rozszerzone i zmienione wersje ogłoszonych drukiem tekstów naukowych. Pozostałe fragmenty są publikowane po raz pierwszy.

Kluczyńska U. (2021), *Męskości hybrydowe, czyli wilk w owczej skórze. Definiowanie konceptu*, „Przegląd Krytyczny”, nr 3(2), s. 191–199. <https://doi.org/10.14746/pk.2021.3.2.2>

Kluczyńska U. (2018), *Socjologiczne studia nad mężczyznami i męskosciami w Polsce. Obszary, perspektywy, teorie*, „Wielogłos”, nr 37(3), s. 1–20. <https://doi.org/10.4467/2084395XWI.18.026.10190>

Kluczyńska U. (2017) *Mężczyźni w pielęgniarstwie. W stronę męskości opiekuńczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Medycznego w Poznaniu, Poznań, s. 12–47.

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. 42 635 55 77

Książka stanowi pierwszą polskojęzyczną zwartą publikację, której celem jest przegląd teorii w obrębie krytycznych studiów nad mężczyznami i męskosciami.

Systematyzuje dotychczasową wiedzę teoretyczną, wskazuje jej zastosowania w badaniach społecznych, a także rekonstruuje relacje oraz główne wątki dyskusji pomiędzy poszczególnymi teoriami. Równocześnie [...] krytyczne studia nad mężczyznami i męskosciami zostały potraktowane jako zjawisko socjologiczne mające swe źródło w społeczeństwach centrum systemu światowego. [...] Autorki mają jednak świadomość, że proste przeniesienie ram konceptualnych w inny kontekst nie wystarczy. Potrzebna jest ich krytyczna analiza uwzględniająca uwarunkowania lokalne.

Z recenzji prof. UAM dr hab. Moniki Frąckowiak-Sochańskiej

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

wydawnictwo.uni.lodz.pl
ksiegarnia@uni.lodz.pl
(42) 665 58 63

Książka dostępna również
jako e-book

